

Motiivit rangaistuksen koventamis- ja lieventämisperusteina

Lapin Yliopisto
Pro gradu -tutkielma
Antti Pietinen
Rikosoikeus
Syksy 2013

Lapin yliopisto, oikeustieteiden tiedekunta

Työn nimi: Motiivit rangaistuksen koventamis- ja lieventämisperusteina

Tekijä: Antti Pietinen

Opetuskokonaisuus ja oppiaine: rikosoikeus

Työn laji: Tutkielma__X Laudaturtyö__ Lisensiaatintyö__ Kirjallinen työ__

Sivumäärä: XII + 93

Vuosi: syksy 2013

Tiivistelmä:

Tutkielman tarkoituksena oli selvittää rikosentekijän motiivin vaikutusta rangaistuksen mittaamiseen.

Tutkimusmenetelmäksi on valittu oikeusdogmaattinen eli lainopillinen tutkimus. Sen avulla selvitetään, mitä voimassaoleva oikeussäännöstö selvittää motiivien merkityksestä rangaistuksen mittaamisen näkökulmasta.

Lähdeaineistona on käytetty oikeuskirjallisuutta, lainsäädäntöä, lainvalmisteluaineistoa, virallisjulkaisuja sekä erilaisia oikeustieteellisiä artikkeleita. Empiirisenä tutkimusaineistona on käytetty erityisesti Korkeimman oikeuden ja hovioikeuden ratkaisuja, mutta mukana on myös joitakin kärjäoikeuden sekä ulkomaisten tuomioistuinten ratkaisuja.

Tutkielman alussa tarkastellaan motiivin eri määritelmiä. Tutkielmassa havaittiin, että oikeuskirjallisuuden määritelmät motiivista ovat hyvin moninaiset. Lisäksi motiivin erottaminen muista käsitteistä, erityisesti tarkoituksesta, luo oman haasteensa aiheen käsittelylle.

Koska motiivit vaikuttavat rangaistuksen mittaamiseen ennen kaikkea laissa olevien koventamis- ja lieventämisperusteiden kautta, on tutkielman keskeisimpänä osana rasistisen koventamisperusteen, palkkion vastaanottamisen ja inhimillisen myötätunnon tarkastelu. Tavoitteena onkin ollut antaa kaikista näistä perusteista mahdollisimman kattava yleiskuva. Johtopäätöksenä havaittiin, että siinä missä rasistista koventamisperustetta ja inhimillistä myötätuntoa voidaan pitää hyvin perusteltuina ja tarpeellisina, on palkkiperuste sitä vastoin varsin vähämerkityksellinen ja tästä syystä varsin tarpeeton yleisenä koventamisperusteena.

Lainsäädännössä mainittujen motiivien lisäksi motiivit voivat tulla huomioon otetuksi yleisen rangaistuksen mittaamista koskevan säännöksen nojalla. Tutkielmassa tarkastellaankin lainsäädännössä nimenomaisesti mainittujen koventamisperusteiden ohella muita sellaisia motiiveja, joita on pidetty oikeuskäytännössä tai oikeuskirjallisuudessa merkityksellisinä rangaistuksen mittaamisen näkökulmasta. Tutkielmassa havaittiin kuitenkin, että lopulta vain harvasta motiivista voisi olla yleiseksi mittaamiseen vaikuttavaksi lieventämis- tai koventamisperusteeksi.

Avainsanat: rikosoikeus, motiivit, rangaistuksen mittaaminen

Muita tietoja:

Suostun tutkielman luovuttamiseen Rovaniemen hovioikeuden käyttöön__X

Suostun tutkielman luovuttamiseen kirjastossa käytettäväksi__X

Suostun tutkielman luovuttamiseen Lapin maakuntakirjastossa käytettäväksi__X

(vain Lappia koskevat)

Sisällysluettelo

Sisällysluettelo	II
Lähdeluettelo	V
1. Johdanto	1
1.1 Tutkielman aihe ja sen ajankohtaisuus	1
1.2 Tutkielman rakenne	1
2. Yleistä motiivista	3
2.1 Motiivi ja sen lähikäsitteet	3
2.1.1 Motiivin määritelmä	3
2.2.1. Motiivit ja motivaatio	6
2.2.3 Vaikuttimet ja motiivit	7
2.2.4 Motiivit ja tosiasiat	9
2.2.5 Motiivit, tavoitteet ja tarkoitukset	10
2.2.6 Motiivit ja luonteenpiirteet	14
2.2.7 Motiivien luokittelua	17
2.2 Motiivit syyllisyyden osana ja todisteena	18
2.2.1 Motiivi syyllisyyden osana	18
2.2.2 Motiivi todisteena	19
3. Motiivit ja rangaistuksen mittaaminen	20
3.1 Motiivi osana rangaistuksen mittaamista	20
3.1.1 Lähtökohtia	20
3.1.2 Motiivin merkitys rangaistuksen mittaamisessa	21
3.1.3 Motiivin merkitys Suomen rikoslaissa	23
3.1.4 Motiivin tunnistaminen rangaistuksen mittaamisessa	24
3.1.5 Motiivien arvottamisen vaikeus	27
3.1.6 Motiivit ja kulttuuri	28
3.1.7 Hessickin ehdotus motiivien huomioon ottamiseksi	31
3.2 Motiivit ja moraali	32
3.2.1 Motiivit moraaliargumentteina	32
3.2.2 Moralististen kriminalisointien kieltö	33
4 Koventamisperusteet	36
4.1 Palkkio	36
4.1.1 Palkkion määritelmä	36
4.1.2 Palkkion vastaan ottaminen hylättävänä motiivina	37
4.1.3 Palkkiosta sopiminen	39

4.1.4 Kokonaisarvioinnin merkitys.....	40
4.1.5 Perusteen soveltuvuus tuottamuksellisiin rikoksiin	43
4.1.6 Koventamisperusteen tarpeellisuus.....	44
4.2 Rasistinen koventamisperuste.....	46
4.2.1 Rasistisen rikoksen ja viharikoksen määritelmät	46
4.2.2 Rasistisen koventamisperusteen säätämisen taustaa	49
4.2.3 Oikeuskäytäntö ennen koventamisperusteen säätämistä.....	50
4.2.4 Vuoden 2004 alusta voimaan tullut koventamisperuste.....	52
4.2.5 Vuonna 2010 tehty muutos koventamisperusteeseen	53
4.2.6 Kovennuksen peruste	55
4.2.7. Rasistisen motiivin vaatimus	56
4.2.8 Ketä rasistinen koventamisperuste suojaa.....	59
4.2.9 Mitä rikoksia rasistinen koventamisperuste koskee	60
4.2.10 Rasistisen koventamisperusteen soveltaminen käytännössä	61
4.2.11 Perusteen ongelmat	62
4.3 Muut koventavat motiivit.....	62
4.3.1 Rikoksen tekeminen huvitteluksi ja ajanvietteeksi	62
4.3.2 Kosto.....	63
4.3.3 Mustasukkaisuus	65
4.3.4 Eräitä muita koventavia motiiveja	67
4.4 Koventamisperusteiden rajoituksia	69
4.4.1 Kaksinkertaisen kvalifioinnin kieltö	69
4.4.2 Symbolisen rikosoikeuden kieltö	72
5 Lieventämisperusteet	75
5.1 Sosiaaliadekvanssi lieventämisperusteiden taustana.....	75
5.1.1 Lähtökohdat	75
5.1.2 Sosiaaliadekvanssi verrattuna sallittuun riskiin	76
5.1.3 Sosiaaliadekvanssi Ruotsissa ja Suomessa lain esitöissä ja oikeuskäytännössä	77
5.2 RL 6:6, 2 kohta: myötätunto ja sääli	78
5.2.1 Säännöksen tausta	78
5.2.2 Lievennyksen peruste	78
5.2.3 Lieventämisperusteen justifiointi muilla perusteilla	80
5.2.4 Armomurha.....	81
5.3 Kansalaistottelemattomuus	85
5.3.1. Perusteen taustaa.....	85
5.3.2 Oikeuskäytäntöä	86
5.3.3 Perusteen ongelmat	88

5.4 Muita lieventäviä motiiveja	90
6 Lopuksi	92

Lähdeluettelo

1. Kirjallisuus ja artikkelit

Alderman, Richard B.: Psychological behavior in sport. Philadelphia: W.B. Saunders Company 1974.

Andenaes, Johannes: Alminnelig strafferett. 5. utgave. Oslo: Universitetsforlaget, 2004.

Aschaffenburg, Gustav: Das Verbrechen und seine Bekämpfung. 3. verb. Bibliothek der Kriminalistik: Einzeldarstellungen der Strafrechtswissenschaft und ihrer Hilfswissenschaften Aufl. 3. Heidelberg 1923.

Ashworth, Andrew: Sentencing and penal policy. London: Weidenfeld and Nicolson, 1983.

Ashworth, Andrew: Sentencing and Criminal Justice. 5th edn. Cambridge University Press. 2010.

Austin, John: Lectures on jurisprudence or the philosophy of positive law. 4. ed. Revised and edited by Robert Campbell. London 1879.

Bell, Jeannine: Policing hatred. Law Enforcement, Civil rights and hate crime. New York University Press, New York 2002.

Boucht, Johan & Frände, Dan: Suomen rikosoikeus - rikosoikeuden yleisten oppien perusteet. Suomentanut Markus Wahlberg. Poliisiammattikorkeakoulun oppikirjat 17/2008. Tampere 2008.

Bratholm, Anders: Strafferett Og Samfunn: Alminnelig Del. Oslo: Universitetsforlaget, 1980.

Brett, Peter: An inquiry into criminal guilt. London: Sweet & Maxwell, 1963.

Burney, Elizabeth & Rose, Gerry: Racist offences – how is the law working? Home Office Research Study 244. London 2002.

Covey, Russell Dean: Exorcising Wechsler's Ghost: The Influence of the Model Penal Code on Death Penalty Sentencing Jurisprudence, 31 Hastings Const. L.Q. 189. 2004. Saatavissa <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:ipiCyi9VLjUJ:www.hastingsconlawquarterly.org/archives/V31/I3/covey.pdf+&cd=5&hl=fi&ct=clnk&gl=fi>) Viitattu 13.5.2013.

Dahlström, Mats & Westerlund, Gösta & Nilsson, Inger: Brott och påföljder: en lärobok i straffrätt om brottsbalken. 2. uppl Stockholm: Bruun, 2005.

Frände, Dan & Matikkala, Jussi & Tapani, Jussi & Tolvanen, Matti & Viljanen, Pekka & Wahlberg, Markus: Keskeiset rikokset. Helsinki 2006.

Gilles, Peter: Criminal law. Sydney: Law Book, 1985.

Goodey, Joanna: Introduction. Teoksessa Hate Crime: Papers from the 2006 and 2007 Stockholm Criminology Symposiums, toim. Joanna Goodey & Kauko Aronmaa. European Institute for Crime Prevention and Control, affiliated with the United Nations (HEUNI) Publication Series No 57. Helsinki 2008, s. 5-8.

- Gross, Hyman: A theory of criminal justice. New York: Oxford University Press, 1979.
- Hahto, Vilja: Uhrin myötävaikutus ja rikosentekijän vastuu: rikos- ja vahingonkorvausoikeudellinen tutkimus tekoa edeltävästä uhrikäyttäytymisestä fyysistä koskemattomuutta loukkaavissa rikoksissa. Edita Publishing Oy. Helsinki 2004.
- Hall, Nathan: Making Sense of Numbers: The Social Construction of Hate Crime in London and New York City. Teoksessa Hate Crime: Papers from the 2006 and 2007 Stockholm Criminology Symposiums, toim. Joanna Goodey & Kauko Aromaa. European Institute for Crime Prevention and Control, affiliated with the United Nations (HEUNI) Publication Series No. 57. Helsinki 2008, s. 29-39.
- Hall, Jerome: General principles of criminal law. 2. ed. Indianapolis, IN: Bobbs-Merrill, cop. 1960.
- Hannula, Ilari: Rasististen tekojen kriminalisointia selvennetään. Haaste 1/2010. Saatavissa <http://www.haaste.om.fi/Etusivu/Haasteenaihearkisto/Maahanmuuttajat/1284989898861> Viitattu 23.7.2013.
- Hannula, Ilari: Rasistiset rikokset lainsäädännössä. Haaste 3/2011. Saatavissa <http://www.haaste.om.fi/Etusivu/Lehtiarkisto/Haasteet2011/Haaste32011/1302674665764> Viitattu 23.7.2013.
- Hassemer, Winfried: Symbolinen rikosoikeus ja oikeushyvien suojele. Suomentanut Kimmo Nuotio. Oikeus 5/1989, s. 388-400.
- Hessick, Carissa Byrne: Motive's Role in Criminal Punishment. 80 Southern California Law Review 89 (2006). Saatavissa http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=921111## Viitattu 21.7.2013.
- Honkasalo, Brynolf & Ellilä, Reino: Rikosoikeuden yleiset opit pääpiirteittäin. Hämeenlinna 1966.
- Honkasalo, Brynolf: Suomen rikosoikeus: yleiset opit 3. 2. painos. Oppikirjana käyttämistä varten tarkastanut Reino Ellilä. Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja. B-sarja No. 58. Helsinki 1969.
- Honkasalo, Brynolf: Suomen rikosoikeus. Erytinen osa. Osa 1:1 Henkilöön kohdistuvat rikokset. Oppikirjana käyttämistä varten tarkastanut Reino Ellilä. Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja. B-sarja No. 107. Helsinki 1970.
- Hurwitz, Stephen & Waaben, Knud: Den danske kriminalret: almindelig del 2. 4. rev. udg. København 1971.
- Jacobs, James B. & Potter, Kimberly: Hate crimes: criminal laws & identity politics. Studies in crime and public policy No. 6. New York: Oxford University Press, 1998.
- Jansson, Laura: Urheilijan psyykinen valmennus. 2. uud. painos. Keuruu: Otava 1990.
- Jareborg, Nils: Handling och uppsåt: en undersökning rörande doluslärans underlag. Stockholm: Norstedt, 1969.
- Jareborg, Nils & Zila, Josef: Straffrättens påföljdslära. 2. Upplagan. Stockholm: Norstedts Juridik AB, 2007.

Jeffersson, Michael: Criminal law. The foundation studies in law series. Harlow, England: Pearson Education, 2003.

Kekomäki, Paavo: Ammattimaisten ja tavanomaisten rikosten käsitteistä. Helsinki 1933.

Kinnunen, Essi: Rangaistava toisen vahingoittaminen urheilussa. Opetusministeriön kulttuuripolitiikan osaston julkaisusarja No. 10/1999. Helsinki 1999.

Klingspor, Klara: The Challenges of Collecting Statistical Data in the Field of Hate Crime: The Case of Sweden. Teoksessa Hate Crime: Papers from the 2006 and 2007 Stockholm Criminology Symposiums, toim. Joanna Goodey & Kauko Aromaa. European Institute for Crime Prevention and Control, affiliated with the United Nations (HEUNI) Publication Series No. 57. Helsinki 2008, s. 40-55.

Kääriäinen, Juha & Ellonen, Noora. The Finnish Racist Crime Monitoring System. Teoksessa Hate Crime: Papers from the 2006 and 2007 Stockholm Criminology Symposiums, toim. Joanna Goodey & Kauko Aromaa. European Institute for Crime Prevention and Control, affiliated with the United Nations (HEUNI) Publication Series No. 57. Helsinki 2008, s. 56-66.

Lahti, Raimo: Rikosoikeudellisia lausuntoja 1970-1976. Turun yliopiston julkisoikeuden laitos. Rikos- ja prosessioikeuden julkaisusarja A No. 2. Turku 1977.

Halinen, Markku & Koskinen, Pekka & Lappi-Seppälä, Tapio & Majanen, Martti & Palmen, Harri & Träskman, Per Ole & Utriainen, Terttu: Rikosten seuraamukset. 3. painos. Helsingin yliopiston rikosoikeuden laitoksen julkaisu No. 2. Helsinki 1981.

Lappi-Seppälä, Tapio: Rangaistuksen määräämisestä I. Teoria ja yleinen osa. Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja A-sarja No. 173. Helsinki: Suomalainen Lakimiesyhdistys 1987 (Vammala).

Lappi-Seppälä, Tapio: Rikosten seuraamukset. Werner Söderström Lakitieto. Helsinki 2000.

Lappi-Seppälä, Tapio: Rangaistuksen määrääminen. Teoksessa Rikosoikeus, toim. Heinonen, Olavi & Koskinen, Pekka & Lappi-Seppälä, Tapio, & Majanen, Martti & Nuotio, Kimmo & Nuutila, Ari-Matti & Rautio, Ilkka. Werner Söderström lakitieto. Helsinki 2002, s. 361–406.

Lappi-Seppälä, Tapio: Rikosoikeuden yleisiä oppeja koskeva uudistus III. Lakimies 3/2004, 422–450.

Lappi-Seppälä, Tapio: Rikollisuus ja kriminaalipolitiikka. Forum iuris: Helsingin yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan julkaisu. Helsinki 2006.

Leontjev, Aleksei Nikolajevitš: Toiminta, tietoisuus, persoonallisuus. Suomentanut Pentti Hakkarainen. Helsinki: Kansankulttuuri, 1977.

Makkonen, Timo: Rasismi Suomessa 2000: tutkimusraportti. Helsinki: Ihmisoikeusliitto, 2001.

Matikkala, Jussi: Tahallisuudesta rikosoikeudessa. Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja A-sarja, No. 263. Helsinki: Suomalainen Lakimiesyhdistys, 2005.

Matikkala, Jussi: Rikosoikeudellinen seuraamusjärjestelmä. Edita Publishing Oy. Helsinki 2010.

Mayer, Max Ernst: Die schuldhafte Handlung und ihre Arten im Strafrecht: 3. Begriffsbestimmungen. Leipzig 1901.

Melander, Sakari: Kriminolisointiteoria: Rangaistavaksi säätämisen oikeudelliset rajoitukset. Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja, A-sarja No. 288. Helsinki 2008.

Nadler, Janice & McDonnell, Mary-Hunter: Moral character, motive, and the psychology of blame. Cornell Law Review, v. 97, No. 2, 2012 Jan, p. 255-304. Cornell University, 2012.

Nousiainen, Tapio: Rangaistuksen määräämisestä erityisesti silmälläpitäen tuomarin mittaamistoimintaa oikean rangaistusmäärän tavoittamiseksi normaalitilanteissa: rikosoikeudellinen tutkimus. Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja A-sarja No. 65. Helsinki: Suomalainen Lakimiesyhdistys, 1961 (Vammala).

Nuotio, Kimmo: Kansallisen ja kansainvälisen lainsäädännön yhteensovittamisen kipupisteitä. Oikeuslaitospäivä 19.3.2010, Messukeskus. Kulttuurit kohtaavat lainkäytössä. Saatavissa <http://www.vksv.oikeus.fi/Satellite?blobtable=MungoBlobs&blobcol=urldata&SSURIpptype=BlobServer&SSURIcontainer=Default&SSURIsession=false&blobkey=id&blobheadervalue1=inline;%20filename=Kimmo%20Nuotio.pdf&SSURIsscontext=Satellite%20Server&blobwhere=1266334633693&blobheadername1=Content-Disposition&ssbinary=true&blobheader=application/pdf> Viitattu 22.5.2013.

Nuutila, Ari-Matti: Rikoslain yleinen osa. Kauppakaari Oy. Helsinki: Lakimiesliiton kustannus, 1997.

Palo, Sanna: Järjestäytyneet rikollisryhmät ja rikosvastuu. Forum iuris: Helsingin yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan julkaisut. Helsinki 2010.

Pentti, Lauri: Rangaistusten määräämisperusteista: Suomen rikoslain mukaan. Lainopillisen ylioppilastiedekunnan julkaisuja No. 7 Hämeenlinna: Karisto, 1922.

Perry, Barbara: In the name of hate: understanding hate crimes. New York (N.Y.): Routledge, 2001.

Peters, Richard Stanley: The concept of motivation. London & New York 1958.

Peutere, Laura: Rasistisia piirteitä sisältävät rikosepäilyt rikosprosessissa – Tapaustutkimus Helsingistä 2006. Poliisiammattikorkeakoulun raportteja 73/2008. Tampere 2008.

Peutere, Laura: Rasistinen motiivi rangaistuksen koventamisperusteena. Tutkimus Helsingissä vuonna 2008 poliisin tietoon tulleista rikosepäilyistä. Oikeus 4/2010, s. 350-368.

Pirjatanniemi, Elina: Takaisin Kojjärvelle! Ympäristöintressit rikoksen motiivina, Oikeus 33 (2004): 2, s. 207-216.

Robinson, Paul: Criminal law defences: A Systematic analysis. Columbia law review vol 82. No. 2, s. 199-291. 1982. Saatavissa http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=662043&download=yes Viitattu 10.8.2013.

Roxin, Claus: Strafrecht. Allgemeiner Teil. Band I. Grundlagen. Der Aufbau der Verbrechenslehre. 3. Aufl. München: Beck, 1997.

Roxin, Claus: Strafrecht Allgemeiner Teil Band I: Grundlagen. Der Aufbau der Verbrechenslehre. 4. vollständig neu bearbeitete Auflage. München: Beck, 2006.

Ruuskanen, Minna: Hätävarjelu ja parisuhdeväkivalta: rikosoikeudellinen ja diskurssianalyttinen tutkimus. Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja, A-sarja No. 267. Helsinki 2005.

Schönke, Adolf & Schröder, Horst: Strafgesetzbuch: Kommentar. 27. neu bearbeitete Aufl. München: Beck, 2006.

Serlachius, Allan: Suomen rikosoikeuden oppikirja. 2 osa (1 puolisko). 2. painos. Helsinki 1924.

Smith, John Cyrill & Hogan, Brian: Criminal law. 6th edition. London: Butterworths, 1988.

Tapani, Jussi & Tolvanen, Matti: Rangaistuksen määrääminen ja täytäntöönpano. Juridica-kirjasarja No. 12. Helsinki 2006.

Tapani, Jussi & Tolvanen, Matti: Rikosoikeuden yleinen osa – Vastuuoppi. Helsinki: Talentum 2008.

Tapani, Jussi & Tolvanen, Matti: Rikosoikeus: Rangaistuksen määrääminen ja täytäntöönpano. 2. uudistettu painos. Juridica-kirjasarja No. 12. Helsinki: Talentum, 2011.

Thomsen, Andreas: Untersuchungen über den Begriff des Verbrechensmotivs. München 1902.

Törnudd, Patrik: Turhat pykälät. Teoksessa Rikosoikeudellisia kirjoitelmia 6: Rikosoikeuden juhluvuonna 1989, toim. Raimo Lahti. Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja A-sarja, No. 185, s. 478-486. Helsinki 1989.

Utriainen, Terttu: Rikosten rangaistukset ja muut seuraamukset. 2. uudistettu painos. Helsinki: Lakimiesliiton kustannus, 1992.

Virkkala, Marja-Leena: Rangaistuksen koventamisperusteet. Teoksessa Rikosoikeuden uudistuneet yleiset opit, toim. Raimo Lahti ja Timo Ojala, Saarijärvi 2004, s. 304–320. Saatavissa <http://www.oikeus.fi/uploads/xapzpnix.pdf> Viitattu 20.5.2013.

Walker, Nigel: Punishment, danger and stigma: the morality of criminal justice. Oxford: Blackwell, 1980.

Walker, Nigel & Padfield, Nicola: Sentencing Theory, Law and Practice. 2. ed. London: Butterworths, 1996.

Walker, Nigel: Aggravation, mitigation and mercy in English criminal justice. London: Blackstone Press, 1999.

2 Virallislähteet

Suomi

HE 68/1966. Hallituksen esitys eduskunnalle henkeen ja terveyteen kohdistuvien rikosten rankaisemista koskevan lainsäädännön uudistamisesta.

HE 125/1975. Hallituksen esitys eduskunnalle Rikoslain 6 luvun ja siihen liittyvien säännösten muuttamisesta.

HE 94/1993. Hallituksen esitys Eduskunnalle rikoslainsäädännön kokonaisuudistuksen toisen vaiheen käsittäviksi rikoslain ja eräiden muiden lakien muutoksiksi.

HE 6/1997. Hallituksen esitys Eduskunnalle oikeudenkäyttöä, viranomaisia ja yleistä järjestystä vastaan kohdistuvia rikoksia sekä seksuaalirikoksia koskevien säännösten uudistamiseksi.

HE 44/2002. Hallituksen esitys Eduskunnalle rikosoikeuden yleisiä oppeja koskevan lainsäädännön uudistamiseksi.

HE 13/2004. Hallituksen esitys Eduskunnalle alkoholirikoksia koskevien säännösten uudistamisesta.

HE 34/2004. Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi rikoslain muuttamisesta ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi.

HE 84/2008. Hallituksen esitys Eduskunnalle alkoholirikoksia koskevien säännösten uudistamisesta.

HE 317/2010. Hallituksen esitys Eduskunnalle Euroopan neuvoston tietoverkkorikollisuutta koskevan yleissopimuksen lisäpöytäkirjan, joka koskee tietojärjestelmien välityksellä tehtyjen luonteeltaan rasististen ja muukalaisvihamielisten tekojen kriminalisointia, hyväksymisestä ja laiksi sen lainsäädännön alaan kuuluvien määräysten voimaansaattamisesta sekä laeiksi rikoslain ja tietoyhteiskunnan palvelujen tarjoamisesta annetun lain 15 §:n muuttamisesta.

KK 385/1995. Kirjallinen kysymys: Rasististen rikosten estämisestä ja niiden uhreiksi joutuneiden asemasta.

LA 8/1997. Lakialoite laiksi rikoslain 6 luvun 2 §:n muuttamisesta.

LaVM 39/2010. Lakivaliokunnan mietintö hallituksen esityksestä Euroopan neuvoston tietoverkkorikollisuutta koskevan yleissopimuksen lisäpöytäkirjan, joka koskee tietojärjestelmien välityksellä tehtyjen luonteeltaan rasististen ja muukalaisvihamielisten tekojen kriminalisointia, hyväksymisestä ja laiksi sen lainsäädännön alaan kuuluvien määräysten voimaansaattamisesta sekä laeiksi rikoslain ja tietoyhteiskunnan palvelujen tarjoamisesta annetun lain 15 §:n muuttamisesta (HE 317/2010).

OLJ 5/2000. Rikosoikeuden yleisiä oppeja koskevat säännökset ja siitä annetut lausunnot: Lausuntotiivistelmä. Rikoslakiprojektinehdotus. Oikeusministeriön lainvalmisteluosaston julkaisu. 2000 Helsinki.

Oikeusministeriön Rasistiset rikokset -työryhmän asettamispäätös 26.5.2009. OM 4/41/2009.

PeVL 26/2002. Perustuslakivaliokunnan lausunto valtioneuvoston kirjelmän ehdotuksesta neuvoston puitepäätökseksi (rasismin ja muukalaisvihan vastainen toiminta) (U 7/2002).

Työhallinnon julkaisu 284: Kohti etnistä yhdenvertaisuutta ja monimuotoisuutta. Liite 2. Helsinki 2001.

Saatavissa
http://www.mol.fi/mol/fi/99_pdf/fi/06_tyoministerio/06_julkaisut/07_julkaisu/thj284.pdf Viitattu 17.8.2013.

Ruotsi

Prop. 1993/94:130. Ändringar i brottsbalken m.m. (ansvarsfrihetsgrunder m.m.).

SOU 1988:7 Frihet från ansvar: Om legalitetsprincipen och om allmänna grunder för ansvarsfrihet: Slutbetänkande av fängelsestraffkommittén.

Kansainväliset sopimukset

Kaikkinaisen rotusyrjinnän poistamista koskeva kansainvälinen yleissopimus. SopS 37/1970.

OSCE/ODIHR: Hate Crimes in the OSCE Region: Incidents and Responses. Annual Report for 2006. Warsaw 2007. Saatavissa <http://www.osce.org/odihr/26759> Viitattu 23.7.2013.

Palermion yleissopimuksen ihmiskauppaa koskevan lisäpöytäkirjan virallisten tulkintaohjeiden kohdat 88 ja 92, Saatavissa http://www.unodc.org/pdf/crime/final_instruments/383a1e.pdf Viitattu 24.5.2013.

2008/913/YOS. Euroopan unionin neuvoston puitepäätös rasismiin ja muukalaisvihan tiettyjen muotojen ja ilmaisujen torjumisesta rikosoikeudellisin keinoin.

3 Oikeustapaukset*Korkein oikeus*

KKO 4534/ 1981

KKO 1983 2 159

KKO 1987:130

KKO 1995:143

KKO 1997:153

KKO 1999:114

KKO 2002:98

KKO 2003:6

KKO 2006:58

KKO 2008:18

KKO 2008:93

Hovioikeus

Kouvolan HO 1785/1983

Itä-Suomen HO 1997/1120

Vaasan HO 16.12.1996 nro 1974 R 96/208

Rovaniemen HO 8.9.2000, R 99/699

Itä-Suomen HO 27.6.2002, R 01/1351

Helsingin HO 29.8.2003 nro 2528 (R 02/2060)

Käräjäoikeus

Helsingin KO 07/6657 R 07/5163 26.7.2007

Ulkomaisten tuomioistuinten ratkaisuja

HD 1979:139

NJA 1997:107

People v Cahill, (2 N.Y.3d 14, 777 N.Y.S.2d 332 - November 25, 2003).

RH 1989:19

Tracey (1993) 14 Cr App Rep (S) 666

4 Muut lähteet

Electronic Frontier Finland ry:n (Effi) Lausunto lakivaliokunnalle hallituksen esityksestä HE 317/2010. Saatavissa <http://www.ffi.org/lausunnot/lausunto-lakivaliokunnalle-110125.html> Viitattu 23.7.2013.

North Dakota Supreme Court rules. Saatavissa <http://www.ndcourts.gov/court/rules/standards/s9.htm> Viitattu 24.7.2013.

1. Johdanto

1.1 Tutkielman aihe ja sen ajankohtaisuus

Tutkielman tavoitteena on rikoslainopillisen tutkimuksen keinoin tutkia rikoksen motiiveja rangaistuksen mittaamiseen vaikuttavana tekijänä. Tarkasteltaviksi tulevat niin rangaistusta koventavat kuin lieventävätkin motiivit. Pääpaino tarkastelussa on kuitenkin yleisillä, periaatteessa kaikkia rikoksia koskevilla motiiveilla. Siten suurimman huomion tutkimuksessa saavat yleisinä koventamis- ja lieventämisperusteina mainitut seikat ja muut motiivit tulevat tarkasteltaviksi lähinnä siinä mitassa kuin ne koskevat tutkielman aihepiiriä. Jo motiivikäsitteen moniulotteisuudesta johtuen tutkielmassa on tarpeen käsitellä tarkemmin itse motiivin määritelmää ja vaikka aiheena on nimenomaan motiivi rangaistuksen mittaamisessa, luodaan tutkielmassa myös lyhyt katsaus motiivin merkityksestä muualla rikosoikeudessa.

Motiivin merkityksen rangaistuksen mittaamisessa voidaan arvioida kasvaneen viharikoslainsäädännön säätämisen myötä. Motiiveilla on muutenkin tärkeä merkitys rangaistusteorioissa, koska ne vahvistavat annettuja moraalituomioita, jotka ovat korvaamattomia kaikille rikosoikeusjärjestelmille.¹

1.2 Tutkielman rakenne

Tutkielma jakaantuu johdantolukuun, neljään pääjaksoon sekä päätöslukuun. Johdannossa esitellään tutkielman aihe, sen rajausta sekä sen ajankohtaisuus. Päätösjaksossa vedetään yhteen tutkimustulokset ja luodaan katsaus tulevaan.

Tutkielman ensimmäisessä jaksossa (2. luku) tarkastellaan eri kirjoittajien käsityksiä motiivista yleisellä tasolla ja pohditaan motiivin määritelmää. Lisäksi motiivin ohella tarkastellaan muita motiivisia lähellä olevia käsitteitä ja ennen kaikkea niiden suhdetta motiiviin. Jakson lopussa tarkastellaan vielä lyhyesti motiivien paikkaa rikosoikeudessa.

Toisessa jaksossa (3. luku) keskitytään tarkemmin motiiveihin nimenomaan rangaistuksen mittaamisen näkökulmasta. Jaksossa tarkastellaan ensin motiivien merkitystä rangaistuksen mittaamisessa yleisellä tasolla sekä Suomen lainsäädännön kannalta. Sen jälkeen esille nostetaan ne vaikeudet, joita motiivien huomioiminen rangaistuksen mittaamisessa aiheuttaa sekä tutkitaan keinoja, miten motiivit olisi luontevinta huomioida mittaamisessa. Jakson lopussa tutkitaan vielä motiivin ja moraalien suhdetta.

Kolmannessa jaksossa (4. luku) tutkitaan rangaistusta koventavia motiiveja. Tarkastelun keskipisteenä ovat lainsäädännössä mainitut palkkion vastaanottaminen ja niin sanottu viharikosmotiivi, joista tarkoituksena on antaa mahdollisimman yksityiskohtainen kuva. Näiden ohella tarkastellaan myös muita oikeuskirjallisuudessa ja lähinnä ulkomaisessa lainsäädännössä mainittuja rangaistusta koventavia motiiveja. Koventamisperusteiden yhteydessä otetaan esille

¹ Hessick 2006, s. 1.

myös kaksinkertaisen kvalifioinnin kieltä ja symbolisen rikosoikeuden kieltä, joilla on erityistä merkitystä koventamisperusteiden säätämisen ja soveltamisen kannalta, joskin kaksinkertaisen kvalifioinnin kiellolla voi olla merkitystä myös lieventämisperusteita sovellettaessa.

Neljännessä pääjaksossa (5. luku) esitellään rangaistusta lieventävät motiivit ja näiden taustana vaikuttavat sosiaaliadekvaatit päämäärät. Lieventävistä motiiveista keskeisimpänä tarkastelun kohteena on ainoa lainsäädännön tuntema lieventämisperuste: inhimillinen myötätunto. Tärkeä merkitys lieventämisperusteena on myös kansalaistottelemattomuudella, joskin se on vailla lainsäädännöllistä pohjaa. Näiden lisäksi tarkasteltaviksi tulevat myös muut oikeuskirjallisuuden ja jossain määrin myös lainsäädännön tuntemat lieventävät motiivit.

2. Yleistä motiivista

2.1 Motiivi ja sen lähikäsitteet

2.1.1 Motiivin määritelmä

Teon motivaatiotaustaa kuvataan hyvin monenlaisin termein. Puhutaan niin motiiveista, vaikuttimista kuin tavoitteistakin. Myös termeille annetut selitykset vaihtelevat, eikä motiivia aina eroteta sen lähikäsitteistä. Motiivi on esimerkiksi vanhemmassa oikeuskirjallisuudessa samaistettu vuoroin päämäärään ja vuoroin vaikuttimiin.² Kysymys rikoksen motiivista onkin yksi rikosoikeustieteen vaikeimpia ongelmia. Siihen liittyy läheisesti kysymykset niin tekijän persoonallisuudesta, luonteesta kuin mielentilastakin. Motiivia käsittelevä kirjallisuus on hyvin laaja ja motiivimääritelmiä on melkein yhtä monta kuin on kirjoittajiaakin. Jo lähtökohdan määrittely aiheuttaa vaikeuksia ja monet erimielisyydet ovat johtuneet siitä, ettei ole tarkoin oltu selvillä siitä, mitä kukin käsitelmäärittelmällään tarkoittaa. Lisäksi psykologia suhtautuu kysymykseen toisin kuin oikeustiede.³ Lähtökohdat ja motiivikäsitteelle varattu alue ovat niin erilaiset, että yhtenäistä motiivin määritelmää on vaikea muodostaa.⁴

Käsitteiden kirjavuudesta antaa hyvän kuvan Thomsenin motiiveja käsittelevä teos, jossa hän käy läpi yli 50 erilaista motiivin määritelmää.⁵ Thomsen päätyy antamaan kolme määritelmää motiiville.⁶

- 1) Rikoksen motiiveja ovat ne vietit, luonteenpiirteet ja aikomukset, jotka johtavat tekoon.
- 2) Teon motiiveja ovat kaikki viettien ja luonteiden osat aina tekotahtoon saakka.
- 3) Motiivit jaetaan alkumotiiveihin ja välimotiiveihin. Alkumotiivit ovat viettejä ja luonteenpiirteitä, jotka johtavat tekoon, kun taas välimotiiveja ovat näistä vieteistä ja luonteenpiirteistä tekoon johtavat tarkoitukset.

R. S. Petersin mukaan motiiveilla on olemassa kolme tietyn tyyppistä pääasiallista ominaisuutta selittävänä käsitteenä.⁷

² Lappi-Seppälä 1987, s. 381 - 382.

³ Nousiainen 1961, s. 105 - 106.

⁴ Nousiainen 1961, s. 110.

⁵ Nousiainen 1961, s. 106, ks. Thomsen 1902, s. 41 - 128.

⁶ Thomsen 1902, s. 248, 257 ja 259.

⁷ Peters 1958, s. 29 - 36.

- 1) Ensinnäkin motiiveja kysytään vain silloin, kun teot ovat jollakin tavalla arvioitavina. Motiivivia käytetään tyypillisesti moraalisisessa ja oikeudellisessa keskustelussa, kun teot täytyy oikeuttaa, eikä vain yksinkertaisesti selittää. Pidämme motiivivia jostakin asiasta johtuvana tai jonkin asian syynä, ja myönnämme sen joko avoimesti tai ainakin tunnustamme sen itsellemme. Tämä selittää sen, miksi kysymme motiiveja silloin, kun kyse on odotetun käyttäytymisen rikkomisesta. Kyse on sen kaltaisesta tilanteesta, jossa teot tulee oikeuttaa.

- 2) Toiseksi motiivit ovat tietyn tyyppisiä tekojen syitä. Voimme antaa motiivin viittaamalla suoraan mielentilaan kuten nälkään, ahneuteen tai kunnianhimoon. Voimme esimerkiksi sanoa, että hänen motiivinsa naimisiinmenolle oli ahneus tai poliitikon motiivi on kunnianhimo. Kuitenkaan kaikki syyt toiminnalle eivät ole tämän tyyppisiä. Voimme selittää henkilön toimia hänen luonteenpiirteillään, kuten harkitsevaisuudella tai täsmällisyydellä. Nämä voivat olla tekojen syitä, mutta ne eivät ole motiiveja. Tällaiset termit eivät kerro mitään määrättyä päämäärää, johon henkilön teot ovat suunnattu.

Motiivit voivat tietysti olla sekoitettu, jolloin se vain tarkoittaa, että henkilöllä on useita päämääriä samalle teolle. Samoin motiivi voi olla vahva tai heikko, tuntematon tai näennäinen. Tällaiset erityispiirteet liittyvät vain päämäärän merkitykseen henkilölle tai siihen, missä määrin motiivi on tunnistettavissa. Jos henkilöllä on motiivi, hänellä täytyy olla jonkinlainen päämäärä riippumatta siitä, onko sen vaikutus heikko tai onko se ilmeinen tai edes saavutettavissa oleva.

- 3) Kolmanneksi motiivien täytyy Petersin mukaan olla syitä, miksi henkilö toimi. Tällä tarkoitetaan, että päämäärän, joka on tarjottu tekojen oikeuttamiseksi, täytyy olla myös sellainen, että se todella selittää, mitä henkilö on tehnyt. Motiivi ei toisin sanoen voi olla sama asia kuin pelkästään ”hänen syynsä”. Silloin, kun kyse on tiedostamattomasta motiivista, ”hänen motiivinsa” ei voi olla ”hänen syynsä” teolle. Motiivin täytyy olla juuri se syy, miksi henkilö teki jonkin teon. Teon syyksi voidaan antaa myös suuntaamaton mielenlaatu (luonteenpiirre) tai kausaalinen selitys. Motiivit ovat siten vain yhden tyyppisiä vastauksia kysymykseen: ”Mikä oli se syy, miksi hän teki niin?”. Ne sisältävät oletuksen päämäärästä, johon käyttäytyminen todella on suunnattu.

Vanhempien kotimaisten kirjoittajien käsitys motiivista on jokseenkin yksimielinen siitä, että motiivi viittaa tekoa kausaalisesti selittäviin seikkoihin. Se voi olla joko ulkoinen tai sisäinen.⁸ Suomalaisessa oikeuskirjallisuudessa Tapio Nousiainen on käsitellyt kattavimmin motiivin käsitettä. Nousiainen käy teoksessaan läpi useita vanhempia saksalaisia motiivimääritelmiä.⁹

Niiden pohjalta Nousiainen toteaa, että motiiviteoriat voidaan yleisesti jakaa kahteen pääryhmään riippuen siitä, pidetäänkö motiivia mielteenä siitä hyvätunteesta, minkä teon suorittaminen tekijässään aiheuttaa, vai käsitetäänkö motiivi samaksi kuin vietti, luonne tai sielullinen erikoislaatu. Siten on erotettava mieltämisteoriat ja viettiteoriat toisistaan.¹⁰

Nousiainen arvioi, että motiivin määrittelyssä on tavoiteltu pikemminkin loogisesti pitävää kuin juridisesti käyttökelpoista käsitettä. Pelkkien ulkonaisten ilmiöiden ja ärsykkeiden käsittäminen motiiveiksi tekisi motiivikäsitteen liian kapeaksi. Toisaalta taas motiiviketjua eriteltäessä päädytään aina lopulta persoonallisuuteen, luonteeseen ja sen erikoispiirteisiin. Tältä kannalta voidaankin ymmärtää niitä tutkijoita, jotka sanovat, ettei ole oikeastaan mitään muuta motiivia kuin ihmisen kulloinkin persoonallisuus verrattuna ulkonaisiin olosuhteisiin.¹¹

Motiivikäsitteen tarkastelu psykologisesti, ei loogis-juridisesti, johtaa siten väistämättä alkumotiiveihin ja persoonallisuuteen. Tällaisia alkumotiiveja, jotka ovat yleisiä persoonallisuudesta riippumatta, ovat muun muassa itsesäilytys- ja sukupuolivietti. Tiettyjen ulkonaisten olosuhteiden vallitessa ne normaaleina vietteinä ovat omiaan saamaan aikaan tietyn tyyppisiä motivoiteja henkilöstä riippumatta. Mitä enemmän henkilön persoonallisuus on kehittynyt omaan suuntaansa, sitä enemmän hänen reaktiotapansa samanlaisissakin ulkonaisissa olosuhteissa on keskimäärään verrattuna atyyppistä, mutta hänelle kuitenkin tyypillistä ja adekvaattia.¹²

Mieltämisteorian motiivimääritelmä, sellaisena kuin se yleisemmin esiintyy, on Nousiaisen mielestä tuskin aivan kohdalleen osuva. Motiivin ei aina välttämättä täydy olla mielle seurauksen aiheuttamasta hyvänolontunteesta. Esim. itsesäilytysvaiston aiheuttamissa teoissa, joissa motiivina

⁸ Lappi-Seppälä 1987, s. 382.

⁹ ks. Nousiainen 1961, s. 105 - 114.

¹⁰ Nousiainen 1961, s. 107 - 108.

¹¹ Nousiainen 1961, s. 113.

¹² Nousiainen 1961, s. 113.

on hengen säilyttäminen, teon motiivi ei edellytä välttämättä mielletä seurauksen aiheuttamasta hyvänolon tunteesta.¹³

Motiivin käsitelmäritelmää ei voitane ulottaa kuitenkaan niin laajaksi, että se käsittäisi luonteen tai kulloisenkin luonteeseen pohjautuvan mielentilan. Toisaalta motiivivia ei voida ajatella niin ahtaasti, että se käsittäisi vain pelkkiä ulkonaisia ärsykeitä. Nousiainen toteaa, että motiivissa on erotettava sekä sisä- että ulkokomponentti.¹⁴

Nousiainen päätyy teoksessaan määrittelemään motiivin siten, että se on sisäisten persoonallisuustekijöiden tai jo mainittujen ja ulkoisten tekijöiden yhdessä synnyttämä mielenpire, joka silmälläpitäen tiettyä ulkonaista seurausta antaa aiheen sanottuun seuraukseen johtavaan tai pyrkivään tahtotoimintaan. Nousiainen arvioi motiivin yleensä olevan luonteen ja ympäristöfaktorien yhteistuloksen.¹⁵

Englantilainen John Austin määrittelee motiivin toiveeksi (tahto tai halu) ja tahtoja ovat ne halut, jotka johtavat tulevaan toimintaan. Motiivi on halu, joka edeltää tahtoa.¹⁶

Hyman Gross kuvaa motiivivia syyksi tehdä tarkoituksellisia tekoja, jotka edellyttävät selitystä ja jotka tehdään jonkun muun takia. Motiivit ovat syitä, jotka selittävät näitä tekoja sellaisten asioiden kannalta, joiden vuoksi teko tehtiin.¹⁷

Peter Gillesin mukaan henkilön motiivi on usein synonyymi henkilön tunnepitoiselle syyille toimia. Tällaisia ovat siten esimerkiksi pelko, kateus ja viha.¹⁸ Emotionaalisen selityksen antaminen on siten usein sama kuin antaa motiiviselitys.¹⁹

Usein motiivi määritellään myös ”lopulliseksi tarkoituseräksi”.²⁰

2.2.1. Motiivit ja motivaatio

Motivaatiolla tarkoitetaan sitä yksilön henkistä tilaa, joka suuntaa hänen toimintansa asetetun tavoitteen saavuttamiseksi. Motivaatio vaikuttaa ihmisen kaikkeen tietoiseen käyttäytymiseen,

¹³ Nousiainen 1961, s. 113.

¹⁴ Nousiainen 1961, s. 113.

¹⁵ Nousiainen 1961, s. 113.

¹⁶ Austin 1879, s. 165.

¹⁷ Gross 1979, s. 111.

¹⁸ Gilles 1985, s. 61.

¹⁹ Jareborg 1969, s. 122.

²⁰ Jefferson 2003, s. 157.

mutta myös suureen osaan tiedostamatonta käyttäytymistä. Motivaatiotaso ei säily muuttumattomana, vaan sen voimakkuus ja painottuneisuus vaihtelee sisäisten ja ulkoisten tekijöiden muuttuessa.²¹

Motivaation käynnistävät tekijät ovat puolestaan motiiveja.²² Motiivit ovat piileviä ja suhteellisen vakaita käyttäytymistä sääteleviä ja suuntaavia persoonallisuuspiirteitä, jotka aiheuttavat henkilön joko vetävän puoleensa tai torjuvan tietyn tyyppisiä toimintatapoja. Motiivi on suuntaus, jolla suunnataan päämäärään kohdistuvaa käyttäytymistä.²³

Motiivit viittaavat usein käyttäytymisen hyväksyttävyyteen tai paheksuttavuuteen ja ne liikkuvat näin samalla akselilla oikeuttamisperusteiden kanssa. Sen sijaan motivointitilanne kartoittaa tekijöitä, joilla on yhteys syyllisyyteen toisintoimimismahdollisuutena.²⁴

Fyysisen pakon edessä toimivan käyttäytymistä voidaan selittää kausaalisesti viittaamalla ulkoisiin syihin (pakkoon, sen laatuun ja määrään). Tapio Lappi-Seppälän mukaan olisi kuitenkin väärin väittää tällaisia pakotuskeinoja tekijän motiiveiksi. Pakon edessä rikokseen suostuvan motiivina on esimerkiksi itsesäilytysvaisto (hengissä pysymisen halu, pyrkimys tuskan välttämiseen jne.), vaikuttimena itse tekopäätökseen vaikuttanut uhka ja syynä vaikkapa ohimoa vasten painettu ase. Siltä osin, kuin tilanne mahdollistaa teon tavoitteista puhumisen, määräytyisivät ne konkreettisen rikostyyppin mukaan.²⁵

2.2.3 Vaikuttimet ja motiivit

Rikoslain esitöissä puhutaan välillä motiiveista ja välillä vaikuttimista sen enempää niitä toisistaan erottelematta.²⁶ Oikeuskirjallisuudessakaan käsitteitä ei eroteta toisistaan, vaan motiivit ja vaikuttimet mainitaan yhdessä tekemättä eroa käsitteiden välillä. Kahden eri termin käyttö kertoo kuitenkin myös asiallisten merkityserojen mahdollisuuksista, jolloin motiivien ja vaikuttimien välille voidaan tehdä ero Lappi-Seppälän esittämällä tavalla.²⁷

²¹ Jansson 1990, s. 181.

²² Jansson 1990, s. 181.

²³ Alderman 1974, s. 200.

²⁴ Lappi-Seppälä 1987, s. 288.

²⁵ Lappi-Seppälä 1987, s. 389.

²⁶ ks. HE 44/2002.

²⁷ Lappi-Seppälä 1987, s. 388 - 389.

Kielellisesti sana ”vaikutin” viittaa rikosentekopäätökseen ulkoapäin ”vaikuttaneisiin” voimiin. Kun tavoitteet ja tarkoitukset ovat tavallaan sisällä teossa, otetaan vaikutteet puolestaan tarkasteltaviksi tekoon kuulumattomina, tekijän motivaatioon vaikuttaneina seikkoina. Vaikuttimista puhuttaessa mielessä onkin ensisijaisesti teon kausaalinen selittäminen. Tämän näkökulman voi myös sanoa kiinnittävän huomionsa enemmänkin itse tekopäätökseen kuin tuon teon arviointiin kokonaisuudessaan. Kyse on siitä, missä määrin tekopäätökseen vaikuttaneiden seikkojen valossa on oikeutettua moittia tekijää hänen tekemänsä teon vuoksi. Kun moitteen edellytyksenä on toisintoimimismahdollisuus, johtaa vaikuttimien tarkastelu usein juuri tekijän käytössä olleiden mahdollisuuksien (ja kyvyn) tarkasteluun. Siten vaikuttimet ovat yhteydessä itse motivointitilanteeseen ja normatiivisen syyllisyyskäsitteiden korostamaan oppiin ”normaaleista motivointimahdollisuuksista”. Vaaditaan, että tekijällä on ulkoiset mahdollisuudet vapaasti tehdä toimintaansa koskevat valinnat.²⁸

Tämän kanssa on sopusoinnussa myös mittaamissäännöstön tapa kytkeä vaikuttimet juuri lainnoudattamiskyvyn arviointiin ja tilanteisiin, joissa tekopäätökseen ovat vaikuttaneet poikkeukselliset ulkoiset tekijät. Erona tapauksista, joissa tekoon ovat ”vaikuttimina” olleet painostus, uhka tai houkutus, motiiveista toimiminen on aina toimimista *jonkin vuoksi, jonkin saavuttamiseksi*. Se, joka surmaa toisen tämän aikaisempien tekojen vuoksi, surmaa kostaakseen. Motiiveista toimivan ihmisen käyttäytymiselle on luonteenomaista päämäärähakuisuus silloinkin, kun motiivien ”aiheet” näyttäisivät viittaavan menneisyyteen ja kausaalisiin syihin. Vaikka motiivi siten viittaisikin teon taustalla olevaan ”psykkiseen energiaan”, on selitys motiiviselityksenä pätevä vain, jos henkilö tuon energian voimalla ja vaikutuksesta tahtoo päätyä johonkin.²⁹

Vaikuttimien merkitys kytkeytyy siis ensi sijassa tekopäätöksen syntyyn ja toisintoimimismahdollisuuteen. Tällöin operoidaan normatiivisen syyllisyyskäsitteiden ja tekijän motivointimahdollisuuksien alueella. Kun motiivien arvostelussa on erityisesti kysymys siitä, kuinka paheksuttava tai hyväksyttävä teko sosiaaliselta kannalta on, vaikuttimien ja toisintoimimismahdollisuuden tutkiminen antaa valaistusta siihen, missä määrin teko on ollut tekopäätöksen syntyolosuhteet huomioon ottaen ymmärrettävä. Arvioinnit liikkuvat siten osaksi moitearvostelun eri alueilla.³⁰

²⁸ Lappi-Seppälä 1987, s. 389.

²⁹ Lappi-Seppälä 1987, s. 389.

³⁰ Lappi-Seppälä 1987, s. 391.

Hurwitz-Waaben arvioivat, että motiivi vastaisi yleisessä kielenkäytössä paremmin termiä ”vaikutin”.³¹

2.2.4 Motiivit ja tosiasiat

Motiivit eroavat tekojen välittömistä, tosiasioiden maailmaan kuuluvista syistä.³² Nils Jareborg toteaa tosin, että sanaa motiivi käytetään syyn sijasta ja usein puolustukseksi, kun kysymme jonkun motiivia, jolloin saamme vastaukseksi vetoamisen syyhyn. Ei kuitenkaan yksinkertaisesti ole mahdollista sanoa ”minun motiivini oli se, että hän tappoi veljeni”. Motiivilause ei ole vastaus kysymykseen: ”miksi teit niin?” vaan se on vastaus kysymykseen: ”mikä oli hänen motiivinsa?” tai poikkeuksellisesti ”mikä oli sinun motiivisi?” tai jopa ”mikä oli minun motiivini?”. Syyn lausuminen sisältää viittauksen luuloon tai suoraan faktaan. Motiivin lausuminen sen sijaan on käyttäytymisen luonnehtimista, tyyppiluokituksen antamista. Sen sijaan se, jolla on syy tiettyyn tekoon ja joka käsittelee perustetta tietystä syystä, tietää aina syyn ja tietää, että se on syy. Sen sijaan ei ole suinkaan varmaa, että sama henkilö ymmärtää hänen omat motiivinsa; voidaan esimerkiksi sanoa, että kyse on henkilölle tyyppillisestä käyttäytymisestä. Siitä seuraa, että vaikka A:lla on teolle syy, ei se kuitenkaan takaa motiivin esiintymistä. Toisaalta motiivi edellyttää aina syytä. Sen sijaan syyllle esiintyy motiivi vain selityksessä ja tekoa tutkittaessa.³³

Tosiasioiden ja motiivien eron havainnollistavat seuraavat Jareborgin esimerkit.³⁴

- a) A surmaa B:n. Tapausfaktoina lisäksi, että A anastaa B:n rahat.
- b) C surmaa D:n. Tapausfaktoina lisäksi, että D on surmannut C:n veljen
- c) E surmaa F:n. Tapausfaktoina lisäksi, että F on E:n vaikeasti sairas vaimo

Kysyttäessä selitystä tapahtuneelle on mahdollista vastata joko:

- a) A surmasi B:n ottaakseen tämän rahat
- b) C surmasi D:n, koska D oli surmannut B:n veljen
- c) E surmasi F:n tämän kärsimysten lopettamiseksi

tai vaihtoehtoisesti

³¹ Hurwitz-Waaben 1971, s. 251 ja 255.

³² Lappi-Seppälä 1987, s. 384.

³³ Jareborg 1969, s. 119.

³⁴ Jareborg 1969, s. 119 - 120, ks. myös Lappi-Seppälä 1987, s. 384.

- a) A surmasi B:n rahanahneudesta
- b) C surmasi D:n kostaakseen veljensä kuoleman
- c) E surmasi F:n myötätunnosta

Jareborgin lähtökohtana on, että selitykset motiivien avulla – joten ne eivät tapahdu epäsuoraan – tapahtuvat aina yleisin termein.³⁵

Esimerkiksi Othellon syy Desdemonan surmaamiseen oli se, että hän luuli Desdemonan olleen uskoton. Sen sijaan Othellon motiivi oli mustasukkaisuus.³⁶

Lappi-Seppälä tiivistää motiivin, faktojen, tavoitteiden ja syiden yhteyden lausein: ”Koska A surmasi B:n sen vuoksi (syy), että B rakasteli salaa A:n vaimon kanssa (fakta), oli teon motiivina mustasukkaisuus” ja ”Koska A surmasi B:n anastaakseen tämän rahat (tavoite), oli motiivina ahneus (rahanhimo, hyötymistarkoitus tms.)³⁷

2.2.5 Motiivit, tavoitteet ja tarkoitukset

Motiivin ja tarkoituksen välille tulee väärinkäsitysten välttämiseksi tehdä selvä ero. Kaikilla teoilla on tarkoituksensa: muutoksen aikaansaaminen ulkomaailmassa. Tarkoitus on ulkoinen päämäärä, mutta motiivi sisäiseen sieluntoimintaan vaikuttava tekijä.³⁸ Austin toteaa lyhyesti, että tarkoitus on teon päämäärä kun taas motiivi on teon lähde.³⁹

Teon vaikuttimesta eli motiivista puhuttaessa ajatellaan niitä syitä, jotka ovat panneet ihmisen liikkeelle, saattaneet hänet toimimaan. Tällöin etsitään vastausta kysymykseen: minkä vuoksi, mistä syystä? Teon tarkoitusperä taas merkitsee sitä päämäärää, johon ihminen teollaan tähtää. Tutkiessamme teon tarkoitusperää koetamme vastata kysymykseen: mihin hän tähtää? Vaikutin on tahtoon vaikuttava tunteen värittävä mielikuva; se on subjektiivinen, sisäinen sielullinen tekijä, liikkeelle paneva voima, joka voi olla voimakkaampi tai heikompi. Tarkoitusperä sitä vastoin on teon ulkoinen, objektiivinen päämäärä.⁴⁰

³⁵ Jareborg 1969, s. 120.

³⁶ Jareborg 1969, s. 120.

³⁷ Lappi-Seppälä 1987, s. 385.

³⁸ Nousiainen 1961, s. 110.

³⁹ Austin 1879, s. 165.

⁴⁰ Kekomäki 1933, s. 35 - 36.

Motiivit eroavat tavoitteista niin kestoaltaan kuin toiminnaltaankin. Vaikka jotkut motiivit ovat myöhäisempiä kuin toiset, mikä tahansa motiivi teolle liittyy myöhempään seikkaan, joka voidaan saavuttaa tai tyydyttää jonkin teon kautta. Motiivi on kuitenkin pysyvämpi kuin tarkoitus, joka päättyy, kun teko tulee suoritetuksi. Toiminnaltaan motiivit eroavat tarkoituksesta siinä, että motiivi on teon voimanlähde, kun taas tarkoitukset näyttävät suunnan.⁴¹

Gross erottaa motiivit tarkoituksista kahdella eri tavalla. Ensinnäkin tarkoituksella, mutta ei motiivilla, on alku ja loppu kuten muillakin mielentiloilla. Toiseksi motiivi voidaan erottaa tarkoituksessa teon selityksenä eikä teon kuvauksena.⁴²

Peter Brett havainnollistaa motiivin ja tarkoituksen erottamista ja sen vaikeutta hypoteettisellä esimerkillä poliitikon salamurhasta. Esimerkissä henkilö osoittaa henkilö X:ää aseella ja vetää liipaisimesta aiheuttaen näin henkilö X:n kuoleman. Hänen syynsä liipaisimen vetämiseen olivat a) tappaa X ja siten b) tehdä muutos puolueen johtoon ja siten c) parantaa maan hallintoa.⁴³

Jos huomio kohdistetaan pelkästään liipaisimen vetämiseen, saatetaan tällöin sanoa, että tekijän tarkoituksena oli vetää liipaisimesta ja hänen motiivinsa oli X:n tappaminen. Jos huomio siirretään X:n surmaamiseen, saatetaan sanoa, että tekijän tarkoitus oli tappaa X ja hänen motiivinsa oli vaihtaa puolueen johtaja ja parantaa maan hallintoa. Jos huomio siirretään vielä muutoksen aiheuttamiseen puolueen johdossa, saatetaan sanoa, että tekijän tarkoitus oli tehdä muutos ja hänen motiivinaan oli parantaa maan hallintoa. Toisin sanoen, kun tarkastelemme käyttäytymistä, joka tapahtuu useiden syiden takia, joista jokainen on edeltäjänsä takana, siten se osa, mikä sijaitsee käyttäytymisen takana, kuvataan motiiviksi, kun taas se, johon huomio on keskittynyt, kuvataan tarkoitukseksi.⁴⁴

Brettin esimerkki motiivin ja tarkoituksen erottamisesta tuskin on ihan kohdalleen osuva. Samaa mieltä hänen kanssaan voidaan kuitenkin olla siitä, että ei ole olemassa mitään pätevää testiä motiivin ja tarkoituksen erottamiselle toisistaan. Brettin mukaan voidaan ainoastaan todeta, että molemmat ovat päämääriä teoille ja motiivia kuvataan yleensä pitemmän aikavälin päämääräksi ja

⁴¹ Gross 1979, s. 107 - 108.

⁴² Gross 1979, s. 111.

⁴³ Brett 1963, s. 91.

⁴⁴ Brett 1963, s. 91.

tarkoitus kuvaillaan lyhyemmän ajan päämääräksi. Brett kuitenkin myöntää, ettei termien tällainen käyttö ole vakaata.⁴⁵

Nathan Hall päätyy motiivien ja tarkoituksen erottamisessa erilaiseen tulokseen kuin Brett. Hän toteaa, että tarkoituksesta, mutta ei motiivista, voidaan päätellä rikollinen teko. Hall kuvaa tarkoituksen ja motiivin eroa seuraavasti: rikollisesta teosta voidaan päätellä teon tarkoitus muttei motiivia. Murtovarkaudessa tarkoitus tehdä rikos – ei tarkoitus sen takana (”motiivi”) – on olennaisena osana materiaalista tarkoitusta. Ennen kuin tiedämme, että henkilö aikoo tehdä rikoksen, emme voi erottaa hänen sisääntunkeutumistaan laillisesta sisääntulosta.⁴⁶ Esimerkiksi tunkeutuminen voi olla tehty tarkoituksessa pelastaa palavasta talosta ihmisiä.

Tunkeutuminen voi olla tapahtunut tarkoituksessa tulla sisään, tarkoituksessa varastaa, varastaa saadakseen rahaa ostaa tavaroita, ostaa tavaroita muiden asioiden takia. Se ei Hallin mukaan anna tukea nimittää erilaisia myöhempiä tarkoituksia tai viimeistä tarkoituspäätä motiiviksi.⁴⁷

Hall:n mukaan se, että tarkoitus on ”takana” tai ”myöhempi” oikeudellisessa mielessä, ei siirrä sitä motiiviksi yleisesti hyväksytyssä lakikielessä.⁴⁸ Hall:n mukaan selvyuden vuoksi myöhempiä tarkoituspäätä tulisi paremminkin nimittää päämääräksi tai aikomuksiksi, kun motiivi taas tarkoittaa perustetta tai syytä toiminnalle.⁴⁹ Vaikka Motiivi vastaa kysymykseen miksi, se ei kuitenkaan anna kausaalista selitystä tai kerro pitemmällä olevaa kaukaisempaa päämäärää, mutta toimii sellaisena terminä, joka antaa syyn teon eettiseen arviointiin. Kun kysymme henkilön motiiveja, kysymme tietoa merkityksellisestä luonteen arvioinnista tai ainakin tietyn teon moraalisuudesta. Hallin mukaan annettaessa motiivi relevantin tarkoituksen voi päätellä, mutta toisinpäin se ei onnistu. Esimerkiksi voidaan olla varmoja, että teko oli tahallinen tietämättä siihen kuitenkaan motiivia.⁵⁰

Kuten esimerkeistäkin voidaan havaita, aiheuttaa motiivin ja tarkoituksen erottaminen joitakin vaikeuksia. Nousiaisen mukaan useimmissa tapauksissa tunnusmerkistöissä mainitut subjektiiviset seikat osoittavat joko tarkoitusta tai ovat muuten subjektiivisia tunnusmerkistökiteijöitä. Siten varkauden tunnusmerkistöseikkana on varallisuushyödyn saaminen. Tämä ei kuitenkaan kerro, mikä on rikoksen takana oleva motiivi. Onko tarkoitus hankkia varallisuusetu esim. juopottelun,

⁴⁵ Brett 1963, s. 91.

⁴⁶ Hall 1960, s. 86 - 87.

⁴⁷ Hall 1960, s. 86 - 87.

⁴⁸ Hall 1960, s. 87.

⁴⁹ Hall 1960, s. 92.

⁵⁰ Hall 1960, s. 93.

ylensyömisestä, siltä tai puuttaneen takia? Motiivi selviää vasta mahdollisessa lähemmässä persoonallisuustarkastelussa.⁵¹

Myös Lappi-Seppälä katsoo, että tavoitteet⁵² liittyvät konkreettisiin tekoihin ja sisältyvät yleensä jo teon vääryystunnusmerkistöön. Koska kriminalisointien tarkoituksena on haitallisen käyttäytymisen ehkäiseminen, on luonnollista, että nämä teonkuvauksiin sisällytetyt kriteerit pääosaltaan määrittävät juuri rikoksen vahingollisuutta ja vaarallisuutta ja ovat siten perusteltavissa rationaalisin argumentein (esimerkiksi vahingoittamistarkoitus). Mikään ei kuitenkaan estä lainsäätäjää liittämästä tunnusmerkistöihin tavoitteita, joiden justifioiminen törkeysarvostelun perusteina tapahtuu ensi kädessä luontevimmin syyllisyysargumentein (esimerkiksi aikaisemman lain RL 16:14, jossa puhuttiin petollisesta aikomuksesta). Kuuluminen tunnusmerkistöön ei näin ratkaise kysymystä tavoitteen ja motiivin tausta-argumentista etenkin sen jälkeen, kun tunnusmerkistön on myönnetty sisältävän myös subjektiivisia elementtejä. Klassisen kahtiajaon subjektiivinen/objektiivinen pohjalta tilanne oli siten selkeä, että teonkuvaus käsitti ulkoisen puolen. Jotta tunnusmerkistöön kuulumattomalla motiivilla voisi olla jokin merkitys, olisi se kanavoitava syyllisyyden kautta.⁵³

Rikoslain tunnusmerkistöt on muotoiltu ottaen huomioon normatiivinen motivointimahdollisuus, mutta tunnusmerkistön tarkastelu sinänsä harvoin selvittää yksityisessä rikostapauksessa rikosentekijän tekoon johtanutta motiivia. Varsinaiset rikoslain motiivitapaukset ovat siis lähinnä ilmauksia normatiivisista motiiveista. Karakterologisen motiivin huomioon ottaminen kuuluu erityisesti tuomarille eikä lainsäätäjälle.⁵⁴

Esimerkkinä normatiivisesta eli laissa mainituista motiiveista Nousiainen mainitsee läheisen sukulaissuhteen (esim. RL 15:10c). Sitä vastoin esimerkiksi aiemmin useassa lainkohdassakin mainittu hyödyn hankkiminen itselle tai toiselle, tai toisen vahingoittaminen on teon tarkoitus eikä motiivi. Samoin lapsensurmassa RL 21:4:ssä normatiivisena motiivina olisi synnytyksestä johtuva uupumus tai ahdistus.⁵⁵

⁵¹ Nousiainen 1961, s. 271.

⁵² Tavoitteesta kirjoittaessaan Lappi-Seppälä näyttäisi tarkoittavan samaa kuin muut suomalaiset tutkijat kirjoittaessaan tarkoituksesta. Vastaava englanninkielinen termi on ”intention”.

⁵³ Lappi-Seppälä 1987, s. 390 - 391.

⁵⁴ Nousiainen 1961, s. 271.

⁵⁵ Nousiainen 1961, s. 271.

Aiemmin voimassa olleen lain aikana voidaan todeta, että esimerkiksi tarkoitus saattaa uhri orjuuteen on viimeinen tarkoituserä, mutta ei selvitä todellista motiivia. Myöskään naisen saattaminen tunnottomaksi hänen makaamiseksi ei ollut motiivi vaan osoitti ainoastaan ulkonaista seurausta. Sama koski myös varastamisen ja ryöstämisen aikomusta. Motiivi on sen sijaan syvemmällä. Raharikoksissa aikomus laskea raha käyvästä arvosta liikkeelle ei ole motiivi, vaan subjektiivinen tunnusmerkistökäsite.⁵⁶

Tavoitteiden ja motiivin raja jää kuitenkin lopulta häilyväksi. Mitä vahvemmin keskustelu liikkuu yksittäisen teon ja siihen liittyvien faktojen tasolla, sitä helpompaa on kääntää motiivimääritelmät tosiasioita ja konkreettisia tavoitteita koskeviksi pragmaattis-rationaaliseksi argumenteiksi. Tekojen moitearvosteluun yleensä keskittyvässä yleisessä osassa on sitä vastoin usein luontevinta operoida motiivitermein.⁵⁷

2.2.6 Motiivit ja luonteenpiirteet

Vanhemmassa oikeuskirjallisuudessa jotkut tutkijat eivät näe olennaista eroa luonteen ja motiivin välillä. Motiivit pohjautuvatkin heidän mielestään kiinteästi henkilön persoonallisuuden erikoislaatuun.⁵⁸

Esimerkiksi Aschaffenburgin mukaan jokaisella motiivilla on oma yksilöllinen elämänsä ja niiden voimakkuuteen vaikuttaa tunnepitoinen painotus kuten ilo ja suru ja motiivit ovat riippuvaisia henkilön ja persoonallisuudesta.⁵⁹

Jos motiivi ja luonne samaistetaan, ei voida tietää, mihin ulkonaiset kiihokkeet on tällöin sijoitettava. Niitä olisi silloin mahdotonta tarkastella erillisinä ja niiden arvostelun olisikin tapahduttava kiinteässä yhteydessä luonnemotiivin kanssa. Jos luonne ja motiivi samaistetaan, joudutaan kussakin yksittäistapauksessa rikosten motiiveja punnittaessa tekemään kokonaispersoonallisuusarvostelu, mikä veisi mahdottomuuksiin. Yksittäisteko menettäisi tällöin lähtökriteerina suurimman osan merkityksestään.⁶⁰

⁵⁶ Nousiainen 1961, s. 272.

⁵⁷ Lappi-Seppälä 1987, s. 391.

⁵⁸ Nousiainen 1961, s. 110.

⁵⁹ Aschaffenburg 1923, s. 275.

⁶⁰ Nousiainen 1961, s. 111.

Siten on perusteltua tehdä selvä ero motiivin ja luonteen välillä.⁶¹ Mitä enemmän motiivi selittää teon syntymisen, sitä voimakkaampi se on. Mitä enemmän teko saa selityksensä tekijän luonteesta, sitä heikompi motiivi on.⁶² Kun luonne on kaikissa tapauksessa sama, motiivit määräävät yksityisen tahdontoiminnan kvalifikaation. Tekijän motiivit ovat se materiaali, josta syyllisyyslajien eri ilmentymät rakentuvat.⁶³

Ne tutkijat, jotka samaistavat motiivin ja luonteen, eivät näe tietenkään rajaa motiivin ja mielentilankaan välillä. Toisin kuin ne tutkijat, jotka sen sijaan tekevät eron luonteen ja motiivin välillä, erottavat myös motiivin ja mielentilan toisistaan.⁶⁴

Nousiainen yhtyy niihin tutkijoihin, jotka tekevät eron niin luonteen ja mielentilan kuin mielentilan ja motiivinkin välillä ja toteaa, että luonne käsittää ihmisen koko persoonallisuusrakenteen, mutta mielentila on vain kulloinkin tuon persoonallisuuden rajoitettu ilmaus määrättyjen ulkomaailman tekijöiden yhteydessä määrättyä tekoa tarkasteltaessa. Se on persoonallisuuden toiminnan tarkastelua rajoitetussa tilanteessa. Tietyn mielentilan aiheuttajana voi sen sijaan olla määrätty motiivi. Affektitila on esimerkiksi tietynlainen mielentila, jolla on aiheuttajanaan joku motiivi.⁶⁵

Vaikka tarkastelun lähtökohdaksi valitaankin Nousiaisen esittämän mukaisesti luonteen ja motiivin selvä ero, motiivia arvoettaessa luonteen arvioimistakaan ei voida välttää. Henkilön motiiveista onkin usein helppo tehdä johtopäätöksiä hänen moraalisisesta luonteestaan.⁶⁶

Lappi-Seppälä toteaa, että moraaliarvostelmien kohteena ei ole pelkästään teko vaan myös sen tekijä, hänen luonteensa ja persoonallisuutensa. Myös motiivit tekojen arvoa mittaavina viittaavat monesti tekijän ominaisuuksiin. Teko, joka on tehty mustasukkaisuudesta, isänmaallisuudesta tai ahneudesta on myös osoituksena samoista luonnetta määrittävästä piirteistä.⁶⁷

Honkasalo on arvioinut, että rikoksentekijän vaikuttimesta voidaan useinkin päätellä, kuinka syvää tai pinnallista teossa ilmentynyt yhteiskuntavastaisuus on. Teon suorituksessa ilmenneistä asianhaaroista, kuten vaikkapa siinä osoitetusta raakuudesta ja tunteettomuudesta, voidaan tehdä

⁶¹ Nousiainen 1961, s. 110 - 111.

⁶² Nousiainen 1961, s. 110. Kuten M.E Mayerin tunnettu iskulause kuuluu: ”Das Motiv entlastet, der Charakter belastet” (M. E. Mayer 1901, s. 190)

⁶³ Nousiainen 1961, s. 110.

⁶⁴ Nousiainen 1961, s. 111.

⁶⁵ Nousiainen 1961, s. 112.

⁶⁶ Nadler & McDonnell 2012, s. 9.

⁶⁷ Lappi-Seppälä 1987, s. 390.

johtopäätös, että tekijässä on luonteenominaisuuksia, jotka voivat uudelleen viedä hänet rikoksen tielle.⁶⁸

Rangaistuksen subjektiivisia momenteja käsiteltäessä herää myös kysymys siitä, voidaanko tekijän yhteiskunnanvastainen luonteenlaatu huomioida laajemmalti, kuin miten se käsiteltävänä olevassa teossa ilmenee.⁶⁹

Periaatteellisesti voidaan tekijän syyllisyyttä pitää sitä suurempana, mitä enemmän tekoa voidaan pitää hänen luonteensa adekvaattina ilmauksena ja päinvastoin: syyllisyys on sitä pienempi, mitä vähemmän luonteenomainen se on tekijälleen ja mitä enemmän sen voidaan katsoa johtuneen poikkeuksellisista ulkoisista tekijöistä. Raskauttavaksi asianhaaraksi varkaudessa on katsottava se seikka, että tekijän ja hänen perheensä taloudellinen tila on ollut tyydyttävä; lieventäväksi puolestaan se, että hän perheineen on ollut vaikeassa taloudellisessa ahdinkotilassa. Väkininmakaamisessa on katsottava syyllisyyttä lisääväksi se seikka, että tekijä on tehnyt tekonsa, vaikka hänellä aviosuhteensa, taloudellinen tilansa tai muiden olosuhteidensa vuoksi on ollut tilaisuus sukuviettinsä tyydyttämiseen ilman rikosta.⁷⁰

Teon motiiveista tehdäänkin päätelmiä esimerkiksi tekijävaarallisuudesta. Myös teon vaikuttimia on mahdollista käyttää samaan tarkoitukseen ja niistä saatetaan tehdä päätelmiä tekijän tulevan sopeutumisen mahdollisuuksista ja uusimisaltiudesta. On kuitenkin toinen kysymys, missä määrin luonnetta koskevat moraalikäsitelmät ja arvostelmat saadaan siirtää perusteiksi, joiden avulla päätetään rikosoikeudellisen rangaistuksen käytöstä.⁷¹

Tekorikosoikeuden periaatehan edellyttää, että tekijän persoonallisuutta ja luonteenpiirteitä ei sellaisenaan oteta mittaamisen perusteeksi vaan negatiivisten tunteiden, kuten vihan, koston ja kateuden tulee ilmetä ikään kuin teon kautta.⁷² Juopotteleva elämäntapa, epäilyttävä seura tai oudot tavat eivät ole legitiimejä rangaistuksen mittaamisperusteita. Syyllisyysarvostelun kohdistaminen konkreettisiin yksittäistekoihin perustuu oikeusvaltiolliseen käsitykseen rikoslain tehtävistä ja toimintatavoista. Rikoslaki rankaisee teoista, ei elämäntavasta.⁷³ Arvostelun kohteena ei saisikaan olla tekijän persoonallisuus ja elämäntavat yli sen, mikä on ilmennyt konkreettisessa rikoksessa.

⁶⁸ Honkasalo 1969, s. 126 ja 1966, s. 169.

⁶⁹ Honkasalo 1969, s. 265 ja 1966, s. 169.

⁷⁰ Honkasalo 1969, s. 265 ja 1966, s. 169.

⁷¹ Lappi-Seppälä 1987, s. 390.

⁷² Tapani & Tolvanen 2011, s. 80.

⁷³ HE 44/2002, s. 189.

Toisaalta tekoa ei saa syyllisyysarvioinnissa irrottaa sen sosiaalisesta yhteydestä, vaan syyllisyyttä on tarkasteltava sen tilanteen pohjalta, jossa tekijä toimi.⁷⁴ Tekojen moitittavuutta ei voidakaan edes konkreettisella tasolla arvioida kiinnittämättä huomiota teko-olosuhteisiin, sillä sama teko voidaan eri tilanteissa katsoa rikokseksi tai hyväksyttäväksi, jopa toivottavaksi toiminnaksi. Teot tuleekin arvioida suhteessa tekijän motiiveihin ja tilanteessa vallinneisiin olosuhteisiin.⁷⁵ Syyllisyyttä arvioitaessa on otettava erityisesti huomioon tekijän kyky noudattaa lakia ja hänellä olleet mahdollisuudet toimia toisin kuin hän toimi. Jos nämä jostakin syystä olivat heikentyneet, on se otettava syyllisyysarvostelussa lieventävänä seikkana huomioon.⁷⁶

2.2.7 Motiivien luokittelua

Taaksepäin ja eteenpäin suuntautuvat motiivit

Motiivit voidaan jakaa ensinnäkin taaksepäin ja eteenpäin suuntautuviin. Taaksepäin suuntautuviissa motiiveissa on kyse siitä, mitä on jo tapahtunut ja ne tuottavat sellaista työntövoimaa kuten silloin, kun joku toimii kustosta, säälistä tai kiitollisuudenvelasta. Eteenpäin suuntautuviissa motiiveissa on kyse siitä, mitä vielä voisi olla, kuten kun joku tekee jotakin taloudellisen hyödyn vuoksi, satuttaakseen jotakuta tai päästäkseen vapaaksi.⁷⁷

Jopa sama motiivitulkinta voi perustua vuoroin eteen-, vuoroin taaksepäin suuntautuviin tosiasioihin. Henkirikos tehdään mustasukkaisuudesta silloin, kun se tehdään asianomaisten henkilöiden vastaisen kanssakäymisen estämiseksi, kuin myös silloin, kun se tehdään jo aiempien tapahtumien herättämän tunnekuohun vallassa. Samoin kateus voi olla motiivina, milloin rikoksen konkreettisesti synnytti jälkikäteen saatu tieto kilpailijan menestyksestä tai pyrkimys ennakoita vaikeuttaa kilpakumppanin menestystä.⁷⁸

Tiedostetut ja tiedostamattomat motiivit

Tekijä ei aina tiedosta omaa motiiviansa vaan motiivi voi olla myös tiedostamaton.⁷⁹ Vaikka tavoitteet ja niitä vastaavat teot tiedostetaankin, ei motiiveja, eli sitä, minkä vuoksi juuri nämä tavoitteet on asetettu ja pyritään saavuttamaan, tiedosteta suoraan.⁸⁰ Teon selittäminen esimerkiksi

⁷⁴ Halinen ym. 1981, s. 148.

⁷⁵ Hahto 2004, s. 51.

⁷⁶ Halinen ym. 1981, s. 148.

⁷⁷ Gross 1979, s. 107.

⁷⁸ Lappi-Seppälä 1987, s. 385.

⁷⁹ ks. Jareborg 1969, s. 119.

⁸⁰ Leontjev 1977, s. 167.

ahneudesta tapahtuneeksi voi tulla tekijälleen hyvinkin yllätyksenä, eikä ole lainkaan varmaa, että tekijä suostuu tämän tulkinnan hyväksymään.⁸¹

2.2 Motiivit syyllisyyden osana ja todisteena

2.2.1 Motiivi syyllisyyden osana

Rikosoikeudellisen vastuun kannalta on tuskin koskaan vaatimuksena, että syytetyn pitäisi olla rikkonut lakia tietyn motiivin takia (tai ilman motiivivia) ja toisaalta tuskin koskaan voi olla vapauttavan tuomion perusteena se, että syytetyllä oli tietty motiivi (tai ei ollenkaan motiivivia) lain rikkomiseen.⁸²

Motiivin irrelevanttiudesta rikosoikeudellisen vastuun osalta seuraa, että tekijä on syyllinen rikokseen motiivista riippumatta; täysin epärelevanttia hänen syyllisyydelleen on se, että hänellä on hyvä motiivi.⁸³ Rikoksentekijä ei voi vapautua syytteestä varkausrikoksesta sanomalla, että häntä motivoi halu ottaa rahaa rikkailta ja antaa sitä köyhille.⁸⁴ Äiti, joka tappaa imbesillin ja kärsivän lapsensa myötätunnosta on syyllinen murhaan samoin kuin henkilö, joka tappaa saadakseen siitä itselleen hyötyä.⁸⁵ Toisaalta, jos joko rikollinen teko tai rikollinen tarkoitus puuttuu, ei kukaan voi syyllistyä rikokseen pelkästään sen takia, että hänelle oli moitittava motiivi teolle.⁸⁶

Vaikka lähes kaikissa rikoksissa motiivi on merkityksetön syyllisyyttä arvioitaessa, on olemassa muutamia harvoja poikkeuksia tähän pääsääntöön. Kaikissa näissä rikoksissa on joko kyse oikeutetun intressin puuttumisesta tai intressistä, joka muuttaa laittomaksi teon, joka muuten olisi oikeutettu.⁸⁷

Gross antaa muutamia esimerkkejä common law -maista, milloin motiivilla on merkitystä syyllisyyttä arvioitaessa. Ensinnäkin epäsideellisen materiaalin julkaiseminen voidaan tulkita epäsideelliseksi teoksi ja se voi aiheuttaa rikosoikeudellisen vastuun, ellei julkaisemista ole tehty tieteen, taiteen tai muun laillisen sosiaalisen intressin vuoksi. Samoin alhainen motiivi voi edistää

⁸¹ Lappi-Seppälä 1987, s. 385.

⁸² Gross 1979, s. 103.

⁸³ Gilles 1985, s. 61 ja Smith & Hogan 1988, s. 78.

⁸⁴ Gilles 1985, s. 61.

⁸⁵ Smith & Hogan 1988, s. 78.

⁸⁶ Gilles 1985, s. 61 ja Smith & Hogan 1988, s. 78.

⁸⁷ Gross 1979, s. 105 - 106.

kunnianloukkausrikoksen täyttymistä – esimerkiksi silloin, kun loukkaavat lausunnot on tehty tarkoituksessa tehdä vahinkoa uhrin maineelle.⁸⁸

Myös kiristyksessä syytetyllä on puolustus, jos vaatimus oli perusteltu. Uskomus, että hänellä oli järkevä peruste vaatimuksen tekemiseen voi perustua henkilön motiiviin. Pakottamisessa seksuaaliseen tekoon, jossa tapahtumat ovat seksuaalisen teon osalta epäselviä, syytetty on syyllinen ainoastaan, jos hänellä oli epäsiiveellinen motiivi teolle.⁸⁹

2.2.2 Motiivi todisteena

Kun rikos on tehty ja tekijää ei tiedetä, motiivi on yleensä tällöin tärkeässä roolissa. Poliisi voi ensin yrittää selvittää, miksi rikos tehtiin, keksiäkseen kuka on todennäköisesti sen tehnyt. Yhden vastauksen tähän tarjoavat motiivit ja siten henkilö, jolla oli motiivi, tulee usein epäillyksi. Jos kyseistä henkilöä syytetään, hänen motiivinsa tuodaan esille syyttäjän ajamassa syytteessä.⁹⁰

Todisteena motiivi onkin aina merkityksellinen. Tämä tarkoittaa yksinkertaisesti sitä, että jos syyttäjä voi todistaa, että D:llä oli motiivi tehdä rikos, hän saattoi sen tehdä, koska motiivin olemassaolo tekee todennäköisemmäksi faktan, että D teki mainitun rikoksen. Ihmiset eivät normaalisti toimi ilman motiivia.⁹¹ Esimerkiksi todiste, jonka mukaan henkilö kantoi vanhaa kaunaa uhria kohtaan, voi olla todiste, joka antaa motiivin uhrin tappamiseen, ja se voi olla merkityksellinen syytetyn oikeudenkäynnissä murhasta. Joka tapauksessa D ei ole syyllinen sen takia, ettei pitänyt uhrista.⁹²

Voidaankin yleisesti ottaen todeta, että motiivilla voi olla merkitystä ratkaistaessa, onko tietty henkilö syyllistynyt rikokseen. Motiivilla ei kuitenkaan ole merkitystä ratkaistaessa, onko tietty rikos ylipäänsä tapahtunut.⁹³

⁸⁸ Gross 1979, s. 106.

⁸⁹ Jefferson, s. 2003, s. 158.

⁹⁰ Gross 1979, s. 103.

⁹¹ Smith & Hogan 1988, s. 79.

⁹² Gilles 1985, s. 61.

⁹³ Gross 1979, s. 103.

3. Motiivit ja rangaistuksen mittaaminen

3.1 Motiivi osana rangaistuksen mittaamista

3.1.1 Lähtökohtia

Motiivit ovat osa syyllisyyteen kuuluvaa moitittavuusarvostelua.⁹⁴ Motiivina ei voitaneakaan pitää itsenäisenä mittaamiselementtinä, vaan se sisältyy syyllisyyteen eräänä arvostamisfaktorina. Osa siitä on luettava normatiiviseen, osa karakterologiseen syyllisyyselementtiin pääasiassa siitä riippuen, onko lainsäätäjät luetellut laissa eräitä normatiivisia motivaatiotilanteita, vai jättänyt motiivin tuomarin huomioonotettavaksi karakterologisen syyllisyyesarvostelun yhteydessä. Jos syyllisyys mittaamiskäsitteenä poistettaisiin ja tilalle asetettaisiin yksinomaan vaarallisuus, motiivi muuttuisi tällöin irralliseksi subjektiiviseksi mittaamiselementiksi.⁹⁵

Motiiveilla on tärkeä merkitys rikosoikeudessa todisteen ohella myös rangaistusta määrättäessä.⁹⁶ Vaikka syyntakeisuus ja syyksiluettavuuden aste on ollut samanlainen kahden henkilön samanlaisista teoista, toinen voi olla toista moitittavampi. Tähän vaikuttavat ennen kaikkea rikoksen motiivit. Toisintoimimismahdollisuudessa on saattanut olla suuriakin eroja.⁹⁷

Motiivit vaikuttavat rangaistuksen mittaamiseen yleensä lähinnä erilaisten, joko laissa mainittujen tai mainitsemattomien koventamis- ja lieventämisperusteiden kautta. Motiivi voi kuitenkin toisinaan myös nostaa tai laskea rikoksen kokonaan toiseen tekoluokkaan. (Näin esimerkiksi rasistiset motiivit USA:ssa ja Englannissa) Myös esimerkiksi henkirikoksissa motiivit voivat vaikuttaa tunnusmerkistön valintaan tapon, murhan ja surman välillä.⁹⁸ Poikkeuksellisesti hyveellinen motiivi voi myös antaa aiheita minimirangaistuksen alittamiseen ja äärimmäisessä tapauksessa mahdollista on myös jättää rangaistus kokonaan määräämättä tekijän motiivin perusteella (esim. RL 17:8).

Motiivin merkitys rangaistuksen mittaamisessa ei siten yleensä ole kuitenkaan raskauttava eikä vapauttava, vaan sen rooli on erottaa tapaukset, joissa henkilöt ovat syyllistyneet samaan rikokseen.⁹⁹ Grossin mukaan rikosoikeus olisikin todella köyhdytettyä, jos motiivit laiminlyötäisiin lieventävinä ja koventavina tekijöinä.¹⁰⁰

⁹⁴ Lappi-Seppälä, 2002, s. 109.

⁹⁵ Nousiainen 1961, s. 118.

⁹⁶ Smith & Hogan 1988, s. 79.

⁹⁷ Lappi-Seppälä 2002, s. 107.

⁹⁸ Lappi-Seppälä 2002, s. 109.

⁹⁹ Hessick 2006, s. 14.

¹⁰⁰ Gross 1979, s. 104.

3.1.2 Motiivin merkitys rangaistuksen mittaamisessa

Motiivilla on tärkeä merkitys rangaistuksen mittaamisessa.¹⁰¹ Kun laki sallii tuomarille harkinnan tuomitsemisessa, on hän luonnollisesti lievempi tuomiossaan sellaista henkilöä kohtaan, joka on toiminut hyveellisestä motiivista.¹⁰² Varas, joka tekee varkauden auttaakseen ystäväänsä ongelmissa, saa lievemmän kohtelun kuin se, joka tekee varkauden rahoittaakseen juopottelun tai huumeiden käytön. Päätökset motiivien erottelusta on kuitenkin tehtävä vertaamalla niitä normaalityypiseen tekoon.¹⁰³

Sitä, että motiivit vaikuttavat teon moitearvosteluun, ollaan yksimielisiä eikä suosituksia ole yleensä edes pyritty perustelemaan. Lappi-Seppälän mukaan käytettyjen motiivimääritysten laatu huomioiden nämä ovatkin tarpeettomia. Väite, että rikoksen tekeminen alhaisista motiiveista on moitittavampaa kuin teon tekeminen kunniallisista motiiveista ei eroa paljontaan väitteestä: alhaisen teon tekeminen on moitittavampaa kuin kunniallisen teon tekeminen. Lause on analyttisesti tosi. Todellisten ratkaisuperusteiden selvittämiseksi on kysyttävä, mikä teossa on alhaista, mikä kunniallista ja miksi.¹⁰⁴

Useissa rikoslaeissa ja rikoslainehdotuksissa motiivi onkin huomioitu rangaistuksen mittaamissäännöksissä. Lisäksi on tehty jopa yrityksiä ns. motiivikatalogien luomiseksi ja rikosten rankaisemiseksi pääasiassa motiivien perusteella.¹⁰⁵

Motiivit ovat tärkeitä harkittaessa päätöstä syyttämisestä ja rangaistuksesta siitä syystä, että motiivit voivat vaikuttaa syyllisyyteen. On olemassa kaksi tapaa, miten tämä voi tapahtua. Ensinnäkin, todennäköisesti syntyvään vahinkoon voivat vaikuttaa tekijän motiivit ja sama teko tehtynä yhdestä motiivista voi olla vähemmän vaarallinen kuin toisesta motiivista tehtynä. Tämä on tärkeää näkökohta erityisesti silloin, kun rikollinen teko on vielä alkuvaiheessa ja sen vaara ei ole vielä näkyvissä. Gross kuvaa tätä esimerkillä: kahdella eri henkilöllä on pommi, jolla heidän on tarkoitus räjäyttää hallintorakennus. Toinen henkilö haluaa kiinnittää huomiota moraalittomuuteen, jota hän näkee maan ulkomaalaispolitiikassa; toinen haluaa kostaa hallitukselle sen, että se on evännyt häneltä tietyn edun, johon hän on oikeutettu. Ensimmäinen henkilö katuu sitä, mitä hän on tekemässä ja näkee sen pakollisena pahana; toinen on helpottunut siitä, että pääsee lopultakin näyttämään maailmalle, ettei häntä enää pompotella. Tärkeissä yksityiskohdissa – paikka, aika,

¹⁰¹ Nousiainen 1961, s. 114.

¹⁰² Smith & Hogan 1988, s. 79 - 80.

¹⁰³ Andenaes 2004, s. 466 - 467.

¹⁰⁴ Lappi Seppälä 1987, s. 392.

¹⁰⁵ Nousiainen 1961, s. 114.

huoli teon seurauksista – kaksi rikollista tekoa voivat edustaa kokonaan erilaista vaaraa ja sitä kautta ne eivät ole yhtä moitittavia.¹⁰⁶

Esimerkiksi niin palkkamurhaaja kuin armomurhan tekijäkin tekevät tekonsa yleensä suunnitelmallisesti ja harkiten, mutta on kuitenkin selvää että rikosoikeudellisesti jälkimmäinen on hyveellisten motiiviansa vuoksi selvästi vähemmän moitittava.¹⁰⁷ Voidaan jopa arvioida, että armomurhaa ei pidetä edes yhtä moitittavana kuin vaikkapa sitä, että henkilö ylinopeutta ajaessaan aiheuttaa kuolemaan johtaneen kolarin. Tämä siitäkin huolimatta, että ensiksi mainittu teko tehdään tahallaan ja jälkimmäistä ei.¹⁰⁸

Esimerkkinä motiivien arvottamisesta voidaan mainita myös eräs tutkimus, jossa henkilö ajoi ylinopeutta sateella ja törmäsi toiseen autoon aiheuttaen loukkaantumisen. Tutkimuksessa toiselle ryhmälle kerrottiin, että henkilön tarkoituksena oli piilottaa kokainipullo vanhemmiltaan. Toisella ryhmälle puolestaan kerrottiin, että motiivi ylinopeudelle oli ehtiä kotiin ennen vanhempia ja piilottaa heille vuosipäivälahja. Tutkimukseen osallistuneiden antamat tuomiot vaihtelivat systemaattisesti sen mukaan, kumpi syy henkilöllä oli ylinopeuteen: ne, joille kerrottiin, että syy oli lahjan piilottaminen, arvioivat tekoa lievemmin kuin ne, joille kerrottiin, että syy oli huumeen piilottaminen. Syytetyn motiivi siis vaikutti maallikkotuomareiden tuomioon.¹⁰⁹

Vasta teon motiivien ymmärtäminen luo valonsa koko rikostekoon ja auttaa tuomaria tekemään ratkaisun mittaamistehtävässä. Monesti tuomarin on kuitenkin todettava, ettei hän kykene tunkeutumaan niihin pohjimmaisiiin motiiveihin, jotka ovat vieneet rikostekoon. Hyötyminen tai toisen vahingoittamisen tarkoitus eivät vielä paljasta mitään pohjalla olevista motiiveista. Rahasumman varastaminen juopottelua varten ei vielä kerro syvemmällä olevaa todellista motiivia, joka saa henkilön juopottelemaan.¹¹⁰

Rangaistuksen mittaamisen kannalta lainsäätäjän on ollut pakko joitakin tilanteita ja keskimääräistä ihmistä silmällä pitäen jo laissa säädellä eräitä tyypillisiä motivaatiotilanteita (esim. hätävarjelu- ja pakkotilainstituutit). Suuri osa rikosmotiiveista on kuitenkin sellaisia, ettei lainsäätäjä voi niitä etukäteen arvostella ja normeerata, vaan ne täytyy jättää tuomarin harkintaan. Näin ollen motiivitkin

¹⁰⁶ Gross 1979, s. 104 - 105.

¹⁰⁷ ks. Hessick 2006, s. 29.

¹⁰⁸ ks. Hessick 2006, s. 59.

¹⁰⁹ Nadler & McDonnell 2012, s. 9.

¹¹⁰ Nousiainen 1961, s. 114.

jakautuvat kahtia: laissa säädelyihin eli normatiivisiin ja harkinnanvaraisiin eli karakterologisiin motiiveihin.¹¹¹

Usein niin oikeuskirjallisuudessa kuin lainsäädännössäkin on mainittu hyveelliset motiivit rangaistusta lieventävinä perusteina ja toisaalta koventamisperusteena alhaiset motiivit sen tarkemmin näitä motiiveja kuitenkin yleensä täsmentämättä.¹¹² Esimerkiksi Saksan rikoslaissa todetaan, että motiivien arvottaminen ratkeaa niiden sosiaalieettisen painoarvon mukaan.¹¹³ Oikeuskirjallisuutta tarkastelemalla voidaan havaita, että esim. kosto ja mustasukkaisuus ovat koventavia motiiveja ja vastaavasti sääli ja myötätunto ovat lieventäviä motiiveja.¹¹⁴

3.1.3 Motiivin merkitys Suomen rikoslaissa

Toisin kuin useiden muiden maiden rikoslaeissa, Suomen rikoslaissa ei teon vaikuttimia mainittu yleisinä rangaistuksen mittaamisessa vaikuttavina seikkoina ennen vuoden 2004 alusta voimaan tullutta uudistusta.¹¹⁵ Yleisten oppien uudistuksessa rikoslakiin lisättiin uutena mittaamisperusteena teon vaikuttimet ja nykyisen rikoslain 6 luvun 4 § rangaistuksen mittaamista koskevan yleisperiaatteen mukaan: ”Rangaistus on mitattava niin, että se on oikeudenmukaisessa suhteessa rikoksen vahingollisuuteen ja vaarallisuuteen, teon vaikuttimiin sekä rikoksesta ilmenevään muuhun tekijän syyllisyyteen.”

Motiivien lisäämisellä rangaistusta koskevaan yleissääntöön ei ollut kuitenkaan kyse kovin merkittävästä muutoksesta.¹¹⁶ Siitä, että motiivit vaikuttavat tekojen moitittavuusarvioinnissa ilman lakiin otettua nimenomaista mainintaa, ei ole ennen uudistustakaan ollut epäselvyyttä.¹¹⁷ Esimerkiksi teon tekeminen vihasta, kostosta tai mustasukkaisuudesta on usein mainittu oikeuskirjallisuudessa raskauttavina motiiveina. Perustelut tälle ovat lähinnä eettiset, sillä viha, kostonhimo ja mustasukkaisuus ovat negatiivisesti arvostettuja tunteita, ja ne paljastavat myös jotakin tekijän luonteesta.¹¹⁸

¹¹¹ Nousiainen 1961, s. 114.

¹¹² Covey 2004, s. 12.

¹¹³ Schönke & Schröder 2006, s. 760.

¹¹⁴ ks. Lappi-Seppälä 1987, s. 392, Pentti 1922, s. 46, Walker 1980, s. 132.

¹¹⁵ HE 44/2002, s. 180 - 181.

¹¹⁶ Tapani & Tolvanen 2011, s. 43.

¹¹⁷ HE 44/2002, s. 181.

¹¹⁸ Lappi-Seppälä 2002, s. 382.

Lakitekstissä haluttiinkin ilmaista selkeästi, että teon motiiveja ei oteta huomioon ainoastaan silloin, kun ne ovat ilmaistu nimenomaisesti koventamisperusteena (rikoksen tekeminen palkkiota vastaan, rasistiset tai vastaavat motiivit) tai lieventämisperusteena (inhimillinen myötätunto).¹¹⁹

Voidaankin arvioida, että vaikka lakitekstin informaatioarvo on kasvanut, muutos ei vaikuttane rangaistuksen mittaamisen konkreettiseen sisältöön. Syyllisyysarvostelu pitää sisällään myös teon motiivien arvottamisen, sillä esimerkiksi tahallisuuden arvioinnissa on keskeistä jäsentää tekijän tarkoituseriä ja antaa niille selitys.¹²⁰ Voidaankin kysyä, onko teon vaikuttimien erottaminen muusta syyllisyydestä ollut lopulta tarpeellista.¹²¹

Vaikuttimia koskevan yleissäännöksen lisäksi rikoslaissa mainitaan nimenomaisesti myös muutamia motiiveja rangaistuksen koventamis- ja lieventämisperusteina. Koventavina motiiveina rikoslaissa mainitaan rikoksen tekeminen palkkiota vastaan ja uutena perusteena vuonna 2004 voimaan tullut ns. rasistinen motiivi. Erityisenä lieventämisperusteena mainitaan yksi motiivi: rikokseen johtanut voimakas inhimillinen myötätunto. Vaikka nämäkin motiivit tulisivat joka tapauksessa huomioiduiksi, nykyisin siis lakitekstissäkin olevan, vaikuttimia koskevan yleissäännöksen nojalla, on lainsäätäjä pitänyt kuitenkin näitä motiiveja niin merkityksellisenä, että on katsottu tarpeelliseksi säätää niistä erikseen.

3.1.4 Motiivin tunnistaminen rangaistuksen mittaamisessa

Oikeuskirjallisuudessa on nimetty kolme käytännön ongelmaa, jotka koskevat syytetyn motiivien tunnistamista rangaistuksen mittaamisessa. Carissa Hessick antaa jokaisella näistä ongelmista vastineen.¹²²

1) *Motiivin todistaminen on vaikeaa*

Hessickin toteaa, että samoin kuin teon tarkoituksen, myös motiivin osalta lähtökohtana voidaan pitää sitä, että lähtökohtaisesti teolla on joku ilmeinen motiivi. Esimerkiksi taloudelliset motiivit ovat yleisiä, mutta teolla saattaa olla myös muita motiiveja – huumerikokseen syyllistyvällä voi olla taustalla henkilökohtainen huumeriippuvuus taloudellisen motiivin sijaan. Hessick ehdottaa, että jos syytetty haluaa vedota vähemmän

¹¹⁹ Tapani & Tolvanen 2011, s. 43 - 44.

¹²⁰ Tapani & Tolvanen 2011, s. 23 - 24.

¹²¹ Matikkala 2010, s. 122.

¹²² Hessick 2006, s. 62.

moitittavaan motiiviin tai jos syyttäjä vetoaa moitittavampaan motiiviin, on todistustaakka sillä osapuolella, joka tällaiseen poikkeavaan motiiviin haluaa vedota.¹²³

2) *Syytetyllä voi olla motiiveja monella eri tasolla*

Sen jälkeen kun tekijän syy tietylle teolle on tunnustettu, voi vielä herätä kysymys niin sanotusti motiivien eri tasoista.¹²⁴ Tätä voidaan havainnollistaa Paul Robinsonilta lainatulla esimerkillä, jossa kaupunkia lähestyy metsäpalo ja henkilö polttaa kaupungin ja metsän välissä olevan pellon estäen näin metsäpalon etenemisen kaupunkiin pelastaen sen asukkaat.¹²⁵ Henkilö sytyttää naapurin pellon palamaan, koska haluaa pelastaa kaupungin lähestyvältä metsäpalolta. Henkilö haluaa pelastaa kaupungin, koska hän haluaa suojella naapureidensa koteja. Hän haluaa suojella naapureidensa koteja, koska hän tietää naapureidensa olevan tällöin kiitollisia. Henkilö haluaa naapureidensa olevan kiitollisia, koska se saa hänet tyytyväiseksi. Kun kysytään tarpeeksi monta kertaa miksi, saadaan lopulta selville, että henkilö, joka näytti toimivan hyvistä ja humanitäärisistä motiiveista, tekikin niin itsekkäistä syistä.¹²⁶

Samoin tapahtuu myös toisessa esimerkissä: henkilö sytyttää pellon palamaan pelastaakseen kylän, mutta vain siksi, että hänen välittäjänsä ovat toimittamassa suuren huume-erän sinne. Nämä esimerkit herättävät kysymyksen siitä, minkä tason tekijän halusta määritämme motiiviksi.¹²⁷

Hessickin mukaan yleensä vastaus on yksinkertaisesti se, että merkityksellinen motiivin taso on ensimmäinen tarkoituksenmukainen ero tietyn syytetyn motiivin ja oletetun motiivin välillä. Esimerkiksi jos henkilö varastaa rahaa, hänen oletetaan toimineen taloudellisen hyötymisen takia. Mutta jos henkilö voi näyttää, että hän varasti rahaa, ei pelkästään henkilökohtaisen voiton saamiseksi, vaan esimerkiksi auttaakseen useita vammaisia perheenjäseniään, hänen tekonsa on todennäköisesti erotettava riittävästi niiden henkilöiden teoista, jotka tekevät teon taloudellisista motiiveista, ja hän saa tällöin alennetun rangaistuksen. Seuraava kysymys: miksi hän haluaa auttaa perheenjäseniään, ei yleensä paljasta olennaista lisätietoa. Kun lieventävä motiivi on tunnustettu, syyte ei todennäköisesti

¹²³ Hessick 2006, s. 64.

¹²⁴ Hessick 2006, s. 64.

¹²⁵ Robinson 1982, s. 213

¹²⁶ Hessick 2006, s. 64 - 65.

¹²⁷ Hessick 2006, s. 65.

tunnista todisteita, jotka poistaisivat motiivin rangaistusta alentavan luonteen. Todiste, että hän halusi auttaa muita saadakseen siitä lopulta itselleen hyvän mielen, ei vähennä lieventävän motiivin luonnetta.¹²⁸

Robinsonin huumekauppiasta koskeva hypoteettinen metsäpaloesimerkki on yksi tilanne, jossa voidaan todeta, että ns. toinen ”taso” syytetyn motiiveissa on sellainen, joka poistaa lieventävän luonteen alkuperäiseltä motiivilta. Hessickin mukaan tässä esimerkissä on kuitenkin ongelma: toinen ”taso” motiivista on halu tehdä rikollinen teko. Voidaan olettaa, että syytettyä tullaan rankaisemaan tästä vahingollisesta motiivista, kun häntä syytetään huumekaupasta. Koska tämä motiivin taso voidaan täysin ottaa huomioon toisessa erillisessä menettelyssä, ei vaikuta tarpeelliselta määrätä hänelle rangaistusta metsäpalon syyttämisestä ottamalla huomioon ns. toisen tason motiivia.¹²⁹

3) *Syytetyllä voi olla useita motiiveja sekaisin*

Usean sekaisin olevan motiivin tilannetta voidaan pitää ehkä vaikeimpana motiiveja koskevista ongelmista. Koska henkilöillä on yleensä teolleen enemmän kuin vain yksi motiivi, se, että motiivilla voisi olla merkittävä rooli rangaistuksen määräämisessä edellyttää, että voidaan ottaa huomioon useampia motiiveja. Esimerkiksi valkokaulusrikollisuudessa petoksen osalta syytetty voi väittää, että hän toimi enemmänkin tarkoituksessa hyödyttää yrityksen työntekijöitä kuin tavoitellakseen henkilökohtaista voittoa, sillä menestyvä yritys voi antaa enemmän hyvitystä ja palkkiota sen työntekijöille bonusten ja osakkeiden kautta. Olettaen, että syytetty tiesi tästä lisäkompensaatiosta, voidaan kysyä kuinka paljon tulisi antaa tällöin merkitystä henkilökohtaiselle halulle voiton tavoitteluun? Toisena esimerkkinä on tyttöystävä, joka auttaa hänen huumeita myyvää poikaystäväänsä ottamalla vastaan hänelle viestejä puhelimesta. Hän voi auttaa tätä, koska rakastaa poikaystäväänsä, mikä on neutraali, ellei jopa lieventävä motiivi. Mutta toisaalta tyttöystävä saa myös merkittäviä materiaalisia etuja (kuten ilmaisen asuinpaikan, hienoja vaatteita ja rahaa käytettäväksi) poikaystäväänsä laittomasta toiminnasta. Tuomioistuimen täytyy siten myös vastata kysymykseen, toimiko tyttöystävä henkilökohtaisen taloudellisen edun vuoksi.¹³⁰

¹²⁸ Hessick 2006, s. 64.

¹²⁹ Hessick 2006, s. 64 - 65.

¹³⁰ Hessick 2006, s. 66 - 67.

Onkin tärkeää selvittää kuinka menetellä tapauksissa, joissa on useita motiiveja. Ilman lainsäädännöllisiä standardeja eri tuomarit epäilemättä luokittelevat nämä sekoitetut motiivit eri tavoin. Tämä johtaa samanlaisten motiivien arvottamiseen eri lailla tuomioistuimissa. USA:ssa monet tuomioistuimet, jotka ovat kohdanneet sekoitetun motiivin ongelman, ovat omaksuneet niin sanotun olennaisen motiivitekijän testin. Esimerkiksi New Yorkin valitustuomioistuin omaksui tämän standardin todistajan murhatapauksessa.¹³¹ Tapauksessa mies oli pahoinpidellyt vaimonsa lyömällä tätä useita kertoja pesäpallomailalla päähän ja häntä syytettiin pahoinpitelystä. Seitsemän kuukautta myöhemmin mies meni naisen luo sairaalaan vierailuajan jälkeen ja myrkytti hänet. Syytetty väitti, ettei häntä voida tuomita ensimmäisen asteen murhasta todistajan tappamisen perusteella, ellei voitu osoittaa, että hän tappoi todistajan pelkästään estääkseen hänen todistamisensa. Hän toisin sanoen väitti, että todiste mistä tahansa muusta motiivista murhaan vapauttaisi hänet. Tuomioistuin hylkäsi kuitenkin tämän kannan ja omaksui sen sijaan säännön, jonka mukaan oli mahdollista tuomita ensimmäisen asteen murhasta, jos todistajalla oli sekalaiset motiivit, kunhan syytetyn motiivi todistajan eliminoimiseksi oli olennaisena osana hänen murhassaan. Tässä kyseisessä tapauksessa tuomioistuin kuitenkin katsoi, ettei murhalla ollut yhteyttä todistajan eliminoimiseen, koska mies oli tunnustanut tähän jo syyllisyytensä ja toisaalta ensimmäinen pahoinpitely osoitti, että murhan syynä oli pikemminkin uhkaava avioero kuin todistajan eliminoiminen.¹³² Hessick on arvioinut, että tämä olennaisen seikan testi on johdonmukainen muiden lakidoktriinien kanssa.¹³³

3.1.5 Motiivien arvottamisen vaikeus

Motiivit ovat tekojen yleisessä moraalisisessa arvottamisessa tärkeitä, koska ne kertovat jotakin tekijästä itsestään: siitä millainen ihminen hän on ja mihin hän on pyrkinyt.¹³⁴ Vaikka motiiveja voidaanakin riidattomasti pitää tärkeinä tiedonlähteinä tekijän luonnetta ja mielentilaa arvosteltaessa, ei ole lainkaan yhtä selvää, että nämä persoonallisuuspiirteet tulisi hyväksyä sellaisenaan mittaamisperusteiksi.¹³⁵

¹³¹ Hessick 2006, s. 67.

¹³² People v Cahill, (2 N.Y.3d 14, 777 N.Y.S.2d 332 - November 25, 2003).

¹³³ Hessick 2006, s. 66 - 67.

¹³⁴ HE 44/2002, s. 188.

¹³⁵ Lappi-Seppälä 1987, s. 391.

Etenkin vanhemman oikeuskirjallisuuden motiiviesimerkit kertovat ongelmista, joihin törmätään ryhdyttäessä liaksi korostamaan motiivien merkitystä rangaistuksen mittaamisessa. Kyse on hyvin arvostuksenvaraisista ja usein eettisesti ristiriitaisista näkökannoista.¹³⁶

Yleinen moraalikeskustelu ja päätökset rangaistuksen käytöstä eroavat toisistaan. Siinä, missä yleinen moraalargumentaatio operoi hienon hienoilla paheksunnan eri vivahteilla, jakaa rikoslaki moitetta varsin raskaalla kädellä – moraalisen närkästyksen asteilla ja vuosissa mitattavilla vankeusrangaistuksilla on merkittävä ero, eivätkä kaikki moraalidiskurssin vivahteet voi suodattaa rikosoikeudellisiin käytäntöihin. Myös torjuva suhtautuminen tekijärikosoikeudellisiin perusteisiin antaa perusteen suhtautua pidättyvästi seikkoihin, jotka johtaisivat rangaistusten koventamiseen tekijän persoonallisuuspiirteiden nojalla. Etenkin rangaistuksen käyttöä ohjaavien ankaroittavien motiivien olisi pystyttävä todistamaan riittävän riidattomasti tekijän suuremmasta syyllisyydestä ja teon vaarallisuudesta. Tämän takia lain motiiviluettelo on jäänyt varsin suppeaksi.¹³⁷

Hallituksen esityksessä todetaankin, että vaikka alhaiset motiivit, kuten esimerkiksi kateus, ilkeys, ahneus, egoismi ja mustasukkaisuus, kertovat samalla jotakin tekijästä ja hänen luonteestaan, tulee tällaisiin koventamisperusteisiin oikeuspoliittisista syistä suhtautua pidättyvästi. Rikoslaki ei ole moralisoinnin väline, vaan keino tärkeiden yhteiskunnallisten ja yksilöllisten intressien suojaamiseksi.¹³⁸

3.1.6 Motiivit ja kulttuuri

Tärkeänä ongelmana motiivien huomioimisessa rangaistuksen mittaamisessa voidaan mainita tilanteet, joissa syytettynä on toisesta kulttuurista tuleva henkilö, jolla on erilaiset moraaliset käsitykset tietyistä motiiveista. Vaikka perheen kunnian puolustamista pidetään enemmän tai vähemmän velvollisuutena joissakin kulttuureissa, voidaan kysyä, tulisiko se hyväksyä rangaistuksen mittaamiseen vaikuttavana seikkana. Jos todella yritetään arvioida henkilön syyllisyyttä, tällöin Nigel Walkerin mukaan tämä seikka pitäisi huomioida. Tämä ei toisaalta Walkerin mukaan ole ennen kuulumatonta (englantilaiselle) tuomarille. Toisaalta voidaan myös

¹³⁶ Lappi-Seppälä 2000, s. 336.

¹³⁷ Lappi-Seppälä 2000, s. 336 - 337, ks. myös HE 44/2002, s. 188.

¹³⁸ HE 44/2002, s. 188.

väittää, että tuomarin velvollisuutena on puolustaa oman yhteiskuntansa moraalisia arvoja ja siten jättää huomiotta vieraat käytösnormit.¹³⁹

Esimerkiksi Johannes Andenaes toteaa, että joissakin esillä olleissa tapauksissa on ollut merkitystä sillä, että maahanmuuttaja on toiminut kulttuuriperinteen mukaisesti, jonka hän on tuonut kotimaastaan. Yhdessä tapauksessa (Rt=Norsk retstidende. 1984 s. 1146 (på s. 1150)) Norjan korkein oikeus totesi, että maahanmuuttajien täytyy tietää oikeat säännökset ja toimia niiden mukaan tässä maassa. Mutta tässä esitetystä tapauksesta – turkkilainen maahanmuuttaja, joka oli tappanut naapurinsa palauttaakseen perheensä kunnioituksen – korkein oikeus otti huomioon kulttuurien välisen ristiriidan hänelle annettussa tuomiossa. Sen sijaan toisessa ratkaisussa (Rt. 1994 s. 1392) (pakistanilainen maahanmuuttaja oli tappanut isänsä ahdistelijan) kulttuurien välisiä eroja ei otettu huomioon.¹⁴⁰

Lievenmistä kulttuurien aiheuttamasta ristiriidoista voidaan mainita Yhdysvalloissa noussut kysymys siitä, oliko intiaanivähemmistöjen pyhiin menoihin kuuluva peyote-piipun käyttö huumerikoksena rangaistavaa. Oli vaikea selittää, miksei kyse ollut huumerikoksesta. Julkinen valta ei kuitenkaan halunnut estää näiden rituaalien toteuttamisen jatkumista, vaan se on säätänyt lakiin poikkeuksen. Tavanomainen huumerikossääntely olisi kokonaan estänyt tällaiset rituaalit, jotka olivat tietyille vähemmistöille syystä tai toisesta tärkeitä. Ari-Matti Nuutila on arvioinut varsin tyylikkääksi sen, että lainsäätäjä pystyy ottamaan tällaisen erityiskysymyksen huomioon ja ratkaisemaan kysymyksen ennalta, jolloin tuomioistuimet eivät joudu tällaisen vaikean tehtävän eteen.¹⁴¹

Suomalainen yhteiskunta sen sijaan on ollut suljettu ja kulttuuriltaan yhtenäinen. Näissä oloissa myös oletus keskeisten käyttäytymisnormien itsestäänselvydestä on ollut pitkälti perusteltu. Kansainvälistyminen, vierasperäisen väestön ja monikulttuurisuuden lisääntyminen nostaa kuitenkin uusia kysymyksiä. Myös toisesta kulttuurista saapuneisiin nähden lähtökohta on selvä: maassa maan tavalla. Esimerkiksi sellaisiin ääri-ilmiöihin kuin tyttöjen ympärileikkaukseen nähden Suomen rikosoikeuden kanta on yksiselitteisen tuomitseva riippumatta siitä, millä tietyn kulttuurin perinnäistavoilla menettelyä on koetettu puolustella.¹⁴²

¹³⁹ Walker 1980, s. 132.

¹⁴⁰ Andenaes 2004, s. 467.

¹⁴¹ Nuotio 2010, s. 3.

¹⁴² Lappi-Seppälä 2002, s. 114.

Ns. kunniaväkivalta ja ääritapauksissa kunniamurha ovat ehkäpä yksi ongelmallisimpia kulttuurien ristiriitoihin liittyviä aiheita. Kimmo Nuotio toteaa, että kulttuuristen taustojen esiintuonti ei saa näissä tapauksissa merkitä relativismia, sitä, että kaikki harkinnat joustavat sen mukaan, miten eri kansanryhmissä tavataan asioista ajatella. Oikeusjärjestys ei voi olla niin joustava, niin liberaali, vaan rikosoikeus tarkoittaa normatiivista käytäntöjen sensuuria. Rikosoikeus asettuu tapojen ja käytänteiden yläpuolelle ja vaatii usein niiden uudistamista. Samalla sen on kuitenkin sitouduttava siihen yhteiskuntatodellisuuteen, jossa eletään.¹⁴³

Mitä kauemmas rikosoikeuden reuna-alueille edetään, sitä vaikeammaksi tilanteen arvostelu kuitenkin muuttuu.¹⁴⁴ Kotimaisesta oikeuskäytännöstä voidaan mainita esimerkiksi seuraava pojan ympärileikkausta koskeva tapaus.

KKO 2008:93: Ratkaisussa A oli teettänyt lääkäriä neljän ja puolen vuoden ikäiselle pojalleen ympärileikkauksen uskonnollisista syistä. Korkein oikeus arvioi, että A:n menettely ei ollut rangaistavaa pahoinpitelynä tai siihen yllytyksenä.

Ratkaisussa korkein oikeus totesi poikien ympärileikkauksen muilla kuin lääketieteellisillä perusteilla olevan maailmanlaajuinen ilmiö ja tavanomainen toimenpide monissa yhteisöissä joko uskontoon, kulttuuriin tai perinteisiin liittyvistä syistä. Tässä tapauksessa oli kysymys muslimipojan ympärileikkauksesta. Korkeimman oikeuden ratkaisun mukaan muslimien keskuudessa poikien ympärileikkaus on vakiintunut, uskonnollisiin traditioihin nojautuva vanha ja velvoittava perinne sekä kiinteä osa yhteisön miespuolisten jäsenten identiteettiä, ja se liittyy heidät uskonnolliseen ja sosiaaliseen yhteisöönsä. Näistä syistä johtuen Korkein oikeus piti uskonnollisin perustein suoritettua lääketieteellisesti asianmukaisen ympärileikkauksen muodossa tehtyä puuttumista pojan ruumiilliseen koskemattomuuteen lapsen kokonaisedun kannalta puolustettavana ja kokonaisuutena arvostellen siinä määrin vähäisenä, että tekoa ei ollut pidettävä oikeudenvastaisena eikä siten rangaistavana.

Korkein oikeus ei ole maininnut, mikä on ollut se nimenomainen juridinen oikeuttamisperuste, jota tapaukseen on sovellettu. Ratkaisun voidaan kuitenkin arvioida antavan ainakin epäsuoraa tukea sosiaaliadekvanssin huomioimiselle suomalaisessa oikeuskäytännössä.

¹⁴³ Nuotio 2010, s. 2.

¹⁴⁴ Lappi-Seppälä 2002, s. 114.

3.1.7 Hessickin ehdotus motiivien huomioon ottamiseksi

Hessickin mukaan motiivien arvottamisessa tulisi lähteä siitä, että rikosentekijän motiivia tulisi aina verrata kyseistä rikosta koskeviin tavanomaisiin motiiveihin; onko tekijän motiivi moitittavampi vai vähemmän moitittava kuin kyseisessä rikoksessa yleensä. Esimerkiksi taloudellisissa rikoksissa motiivina on yleensä tekijän rahallinen hyötyminen. Tällöin lähtökohtaisesti oletetaan, että hän teki rikoksen taloudellisista motiiveista ja hänen motiiviaan olisi arvioitava rangaistuksen näkökulmasta vain jos syyttäjä tai tekijä itse vetoaisi, että kyse on ollut tälle rikoksille epätyypillisestä motiivista. Puolustuksen tehtävä olisi esittää lieventävä motiivi (eli motiivi, joka on hyveellisempi kuin näille rikoksille tyypilliset motiivit), kun taas syyttäjän tulisi esittää koventava motiivi (motiivi, joka on luokiteltu rikokselle keskimääräistä motiivia alhaisemmaksi).¹⁴⁵

Hessick jakaa motiivit viiteen eri luokkaan. Motiiviluokat ovat paljon koventava, vähän koventava, neutraali, vähän lieventävä ja paljon lieventävä. Paljon lieventäviin motiiveihin kuuluisivat sellaiset motiivit, jotka ovat poikkeuksellisen sympaattisia (esim. armomurha). Vähän lieventävä kategoria sisältäisi teot, joissa henkilö toimii hyödyttääkseen jonkun toisen tarvetta (esim. äiti, joka varastaa ruokaa nälkäisille lapsilleen). Henkilö, joka rikkoo lakia hyödyttääkseen itseään, kuuluu neutraaliin luokkaan (esim. henkilö, joka rikkoo lakia tyydyttääkseen huumeaddiktiotaan). Taloudellisen hyödyn tavoittelu on Hessickin mukaan vähän koventava motiivi. Terrorismin tukeminen ja halu aiheuttaa psyykkinen trauma ovat esimerkkejä paljon koventavista motiiveista.¹⁴⁶

Rangaistus, jonka syytetty saa Hessickin ehdotuksessa, riippuu hänen motiiviluokastaan. Paljon lieventävistä motiiveista toimiva henkilö saa suuremman lievennyksen kuin vähän lieventävistä motiiveista toimiva. Syytetty, joka toimii paljon koventavista motiiveista saa ankaramman tuomion kuin syytetty, joka toimii vähän koventavista motiiveista. Rangaistus riippuu myös siitä tavallisesta motiivista, josta kyseinen rikos yleensä tehdään. Syytetyn rangaistusta korotetaan vain, jos syyttäjä näyttää, että tekijä toimi moitittavammista motiiveista kuin yleensä vastaavan rikoksen tekijät. Rangaistusta vastaavasti alennetaan vain jos syytetty näyttää, että hänen motiivinsa oli enemmän lieventävä kuin tavalliset motiivit, joiden vuoksi kyseinen rikos tehdään.¹⁴⁷

Tällainen järjestelmä motiivien huomioon ottamisessa tekisi Hessickin mukaan tasapainon rangaistuksen mittaamisessa yhdenvertaisuuden ja toisaalta yksilöllisten piirteiden huomioimisen

¹⁴⁵ Hessick 2006, s. 54 - 55.

¹⁴⁶ Hessick 2006, s. 55.

¹⁴⁷ Hessick 2006, s. 55.

välillä. Hessick myöntää, että osa motiiveista saattaa olla niin poikkeuksellisia, että luokittelu näihin ryhmiin voi olla hankalaa. Tällöin tuomarin harkintavalta rangaistuksen mittaamisessa korostuu.¹⁴⁸

3.2 Motiivit ja moraali

3.2.1 Motiivit moraaliargumentteina

Motiivit ovat usein osa käyttäytymisen moraalista justifikaatiota, tai joka tapauksessa osa käyttäytymisen moraalista arviointia. Motiivista puhuminen liittyy keskusteluun moraalisen sävyn, joka ei vielä sisälly tavoitteita ja syitä koskeviin faktaväittämiin.¹⁴⁹

Altruismi, egoismi, kateus, ilkeys, voitonhimo, mustasukkaisuus, kostonhimo jne. liittävät teon johonkin luokkaan, jolla on moraalinen sävy. Pidämme kateudesta ja vahingoittamishalusta tehtyjä tekoja intuitiivisesti moitittavampina kuin altruistisista motiiveista tehtyjä tekoja. Kysyttäessä edelleen syytä tähän, päädytään konkreettisten tekojen tasolle ja niiden piirteiden pohtimiseen ja erittelyyn, jotka oikeuttavat liittämään tietyn teon egoistisiin ja toisen altruistisiin motiiveihin. Toisaalta on myös pystyttävä selittämään, miksi nämä piirteet ansaitsevat kiitosta tai moitetta. Selityksenä voisi olla esimerkiksi, että altruistisista motiiveista tehty teko pyrkii ihmisten auttamiseen ja yhteisen hyvän lisäämiseen, egoistiset motiivit tähtäävät tekijän oman hyvinvoinnin kasvattamiseen muiden kustannuksella. Siten motiivien taustaselitykset kääntyvät vähitellen rationaaliseksi, tosiasioihin ja määrättyihin perusperiaatteisiin nojaaviksi väittämiksi, joista voidaan keskustella intuitioon vetoamatta.¹⁵⁰

Motiivitermit edustavat näin intuitiivisen tason moraaliargumentteja. Ne täyttävät tekojen arvostelussa saman tehtävän kuin intuitiiviset moraaliperiaatteet yleisessä moraalissa keskustelussa. Kummatkin ovat verraten yleisiä ja yksinkertaisia ja ne on luotu tilanteiden moninaisuuden hallitsemiseksi. Sen takia niiden on katettava varsin laaja tapausjoukko ja tämän tehdäkseen ne voivat kiinnittää huomiota vain verraten harvoihin tapauspiirteisiin. Intuitiivisen tason ”työvälineenä” on mahdollista motiivein kätevästi ilmaista johonkin tekoon (tekotyyppiin) kohdistettava arvostelma ilman, että olisi edettävä tapaukseen kaikkiin yksityiskohtiin ja eritellä niiden merkitys yleisen hyvinvoinnin ja elämisen laadun kannalta. Jos tämä intuitio (tietyn motiivin hyväksyttävyyden/paheksuttavuus) riitautetaan, on tällöin edettävä niihin piirteisiin, jotka johtavat

¹⁴⁸ Hessick 2006, s. 56.

¹⁴⁹ Lappi-Seppälä 1987, s. 386 - 387.

¹⁵⁰ Lappi-Seppälä 1987, s. 387.

motiivin käyttöön ja kysyttävä, mikä näissä piirteissä ja millä perusteella oikeuttaa moitteeseen tai siitä luopumiseen. Argumentaatioteknisesti tämä tarkoittaa siirtymistä intuitiiviselta tasolta kriittiselle tasolle.¹⁵¹

Intuitiivisen moraalin periaatteet ja motiivit ovat samankaltaisia myös siinä, että ne ovat verraten epämääräisiä, emmekä aina tiedä, mitä periaatteemme edellyttävät ja mikä motiivi on ollut viemässä tekoon. Moraaliperiaatteet saattavatkin asettua ristiriitaan sen vuoksi, että ne yleisinä poimivat vain osan tapauspiirteistä. Samat piirteet saattavat lukeutua myös toisen periaatteen kannalta merkityksellisiin kriteereihin. Myös motiivit voivat olla kilpailevia, eikä motiivivia koskaan voida suoraan ”objektiivisesti” havainnoida vaan se on tulkittava.¹⁵²

Motiivit liitetään siis ensi sijassa tekojen moraalisen arvon punnintaan intuitiivisellä tasolla. Motiivin nimeäminen merkitsee jollakin tavalla tavallisuudesta poikkeavan käyttäytymisen (finaalista) selittämistä ja käyttäytymisen tulkintaa tietyn mallin mukaiseksi – teon liittämistä määrättyyn tyyppiluokkaan. Intuitiivisen tason moraalisisina leimasimina motiivit voidaan alistaa kriittisen rationaalisisista lähtökohdista etenevän tarkastelun kohteeksi.¹⁵³

3.2.2 Moralististen kriminalisointien kiello

Kuten todettua, on motiiveilla yhteys luonteenpiirteisiin ja erityisesti tekojen moraaliseen arvioimiseen. Siten tässä yhteydessä on tarpeen tarkastella myös moraalisiin perustuvien kriminalisointien kielloa tai moralististen kriminalisointien kielloa, kuten kiellon parempi nimitys kuuluisi.¹⁵⁴ Melanderin mukaan käsitteellisesti nimitys ”moraaliin perustuvien kriminalisointien kiellosta onkin harhaanjohtava, koska kriminalisoinnit ja perusoikeudet sisältävät moraalisia aineksia ja perusoikeudet ikään kuin välittävät moraalista positiiviseen oikeuteen. Ei voida uskottavasti väittää, että vaikkapa henkirikoksia tai pahoinpitelyrikoksia koskevat säännökset ilmaisisivat vain oikeudellisella tasolla ilmenevää paheksuttavuutta.¹⁵⁵

Kiellon mukaan yksinomaan intuitiivis-moraalinen perustelu ei riitä perustelemaan sen enempää kriminalisointeja kuin rangaistuksiaakaan.¹⁵⁶ Nykyajan yhteiskunnassa ei ole tyhjentävää ennalta

¹⁵¹ Lappi-Seppälä 1987, s. 387.

¹⁵² Lappi-Seppälä 1987, s. 387.

¹⁵³ Lappi-Seppälä 1987, s. 390.

¹⁵⁴ Melander 2008, s. 369.

¹⁵⁵ Melander 2008, s. 367 - 368.

¹⁵⁶ Lappi-Seppälä 1987, s. 128 - 129, ks. Melander 2008, s. 367.

vahvistettua arvo- tai moraalikoodistoa, johon tukeutuen rikoslain rikoskatalogi voitaisiin rakentaa.¹⁵⁷ Kiellon on usein katsottu merkitsevän muun muassa, että pelkästään moraalikäsitteisiin perustuvat kriminalisoinnit eivät loukkaa oikeushyviä eivätkä näin ollen voisi olla rangaistavia.¹⁵⁸ Kiellettyjä ovat myös puhtaasti ideologiset kriminalisoinnit ja kiellot, jotka perustuvat käsitykseen teon moraalittomuudesta.¹⁵⁹ Melanderin mukaan yksinomaan pahennuksen syntyminen rangaistavuuden edellytyksenä ilmentäisi kriminalisoinnin moralistisuutta.¹⁶⁰ Kriminalisoinnille olisikin esitettävä ne käytännön syyt, joihin vetoamalla voidaan osoittaa kiellettävän menettelyn haitallisuus yksilön tai yhteiskunnan elintärkeiden intressien kannalta.¹⁶¹

Paraatiesimerkkinä puhtaasti moralistisista kriminalisoinneista voidaan mainita homoseksuaalisuuden kriminalisointi.¹⁶² Myös esimerkiksi ns. uskontorikoksissa tulisi osoittaa erityinen oikeushyvä, jota säännöksellä suojataan. Nuotion mukaan tässä ei ole onnistuttu ja hän arvioikin, että jumalanpilkka- ja uskonrauhakriminalisoinnit tulisi tämän vuoksi kumota.¹⁶³

Sen sijaan viharikoslainsäädäntö, joskin sitä on kritisoitu muun muassa poliittisten mielipiteiden kriminalisoinnista,¹⁶⁴ näyttäisi nähdäkseni olevan varsin hyvin perusteltu oikeushyvien suojelun näkökulmasta.¹⁶⁵ Vaikka koventamisperusteen taustana on yhteiskunnan poikkeuksellisen paheksuttavina pitämät motiivit, on hallituksen esityksessä¹⁶⁶ tuotu onnistuneesti esiin näiden rikosten yleisesti suurempi vaara ja vahingollisuus verrattuna vastaaviin rikoksiin ilman vihamotiivia.

Sen sijaan, vaikka hallituksen esityksessä¹⁶⁷ todetaankin, että laissa mainittujen motiivien luetteleminen on hankalaa, koska näin voidaan nostaa esille vain hyvin harva motiivityyppi, näyttää kuitenkin epävarmalta kyettäisiinkö muita motiiveja koskevia koventamis- ja lieventämisperusteita perustelemaan vakuuttavasti. Niiden tueksi tuskin kyettäisiin löytämään yhtä vakuuttavia perusteita. Erityisesti usean oikeuskirjallisuudessa mainitun ankaroittavan motiivin (esim. kosto,

¹⁵⁷ Melander 2008, s. 369.

¹⁵⁸ Roxin 1997, s. 16.

¹⁵⁹ Nuutila 1997, s. 42.

¹⁶⁰ Melander 2008, s. 370.

¹⁶¹ Lappi-Seppälä 1987, s. 129.

¹⁶² Roxin 2006, s. 19.

¹⁶³ Nuotio 2010, s. 8 - 9.

¹⁶⁴ ks. Hessick, 2006, s. 20.

¹⁶⁵ ks. esim. HE 44/2002, s. 192.

¹⁶⁶ HE 44/2002, s. 192.

¹⁶⁷ HE 44/2002, s. 181.

mustasukkaisuus, ahneus) paheksuttavuus näyttäisi perustuvan lähinnä juuri näiden motiivien moraaliseen paheksuntaan.

4 Koventamisperusteet

4.1 Palkkio

4.1.1 Palkkion määritelmä

Laissa tarkoitettuna palkkiona voi tulla kyseeseen muukin kuin raha. Aikaisemman lain esitöissä palkkioksi voitiin katsoa kaikki silloisen RL 16:13:n lahjomissäännöksessä tarkoitetut oikeudettomat taloudelliset hyvikkeet.¹⁶⁸

Nykyisen lain esitöissä ei ole otettu kantaa siihen, mikä voisi tulla kyseeseen palkkiona ja oikeuskirjallisuudessakin aiheen käsittely on jäänyt ainakin koventamisperusteen yhteydessä olemattomaksi. Tulkinta-apua voidaan kuitenkin hakea sellaisista rikoksista, joiden tunnusmerkistöön palkkio sisältyy. Alkoholirikoksia koskevissa lain esitöissä todetaankin, että vaikka palkkio maksetaan yleensä rahana, myös esineen antaminen, palvelus tai mikä tahansa muu suoritus voidaan katsoa palkkioksi. Lisäksi todetaan, ettei palkkiolla tarvitse olla ainakaan välitöntä taloudellista arvoa.¹⁶⁹

Myöskään lahjuksen antamista koskeva rikoksen ”lahjan” tai ”edun” ei tarvitse olla laadultaan taloudellinen vaan kaikki etuudet, joilla voidaan pyrkiä tai jotka ovat omiaan vaikuttamaan vastaanottajan toimintaan, voivat olla säännöksen tarkoittamia etuja. Lahjomisrikosta koskevan lain esitöissä todetaan, että kaikkien varallisuusarvoisten etujen ohella muunlaisetkin edut voivat olla mahdollisia. Tunnearvoakin sisältävillä eduilla, esimerkiksi arvonimen taikka ansio- tai kunniamerkin lupaamisella, voidaan pyrkiä säännöksen tarkoittamaan vaikuttamiseen.¹⁷⁰

Vaikka aiemmin ollut maininta taloudellisista hyvikkeistä on jätetty pois nykyisestä hallituksen esityksestä, on kuitenkin epävarmaa, onko tarkoituksena ollut laajentaa palkkiota koskemaan myös muita kuin taloudellisia hyvikkeitä. Mitä kauemmas suoranaisestä taloudellisesta edusta mennään, sitä epävarmemmalta palkkiota koskevan perusteen soveltaminen vaikuttaa ja onkin epäselvää, voitaisiinko palkkiota koskevaa koventamisperustetta soveltaa vaikkapa silloin, jos henkilö tekee rikoksen esimerkiksi edetäkseen rikollisjärjestössä tai saadakseen pelkästään tunnearvoa sisältävän esineen itselleen.

¹⁶⁸ HE 125/1975, s. 12.

¹⁶⁹ HE 13/2004, 50 a luku Alkoholirikoksista ja HE 84/2008, 50 a luku Alkoholirikoksista.

¹⁷⁰ HE 6/1997, s. 86.

4.1.2 Palkkion vastaan ottaminen hylättävänä motiivina

Rikoksen tekemisen palkkiota vastaan on katsottu osoittavan tekijässä erityisen suurta syyllisyyttä.¹⁷¹ Palkkiota vastaan tehtyihin tekoihin suhtaudutaan hallituksen esityksen mukaan tuomitsevasti, koska palkkiota vastaan toimivalla ei yleensä ole rikokseen mitään sellaisia vaikuttimia, joiden vuoksi rikosta ehkä muuten voitaisiin pitää ymmärrettävämpänä.¹⁷²

Palkkiota vastaan tehtyjen rikosten suurempaa paheksuntaa voidaan yleensä pitää oikeutettuna. Se, kuinka suuri merkitys tälle koventamisperusteelle sen sijaan on annettava, riippuu paljon konkreettisen tapauksen asianhaaroista.¹⁷³

Lain esitöissä mainitut perustelut nojaavat ensi sijassa oikeudenmukaisuussyihin sekä sosiaaliadekvanssin (teko on jollain tavoin sosiaalisesti hyväksyttävä tai hyödyllinen) puutteeseen. Silloin, kun teon ainoana kannustimena on sen suorittamisesta saatava taloudellinen korvaus, muut tekoa mahdollisesti puolustavat sosiaaliset tarkoitukset sulkeutuvat jo ennakolta pois. Jos tekoon kuitenkin liittyy tällaisia positiivisia vaikuttimia, ne tulee luonnollisesti ottaa arvostelussa huomioon.¹⁷⁴

Esimerkkinä voidaan käyttää hallituksen esityksessä mainittua palkkiota vastaan tehtyä perätöntä lausumaa poliisitutkinnassa tai tuomioistuimessa. Kyseisiin rikoksiin liittyy usein lieventävänä intressiristiriitana (tekijä suojaa lausunnoillaan myös omia intressejään) halu sukulaisten tai ystävien auttamiseen, tai esimerkiksi ulkopuolinen painostus tai uhka. Palkkiosta tehtyyn tekoon ei sitä vastoin yleensä juurikaan liity mainittuja piirteitä.¹⁷⁵

Lappi-Seppälä on arvioinut, ettei koventamisperusteen merkitys hallituksen esityksen perustelujen mukaan perustu itse palkkion ottamiseen, vaan siihen, että palkkio osoittaa, ettei tekoon liity muita seikkoja, jotka tekisivät teon tavallista lievemmin arvosteltavaksi.¹⁷⁶

Tällaista lähtökohtaa koventamisperusteelle on syytä kritisoida. Se, että palkkiosta tehdyt rikokset katsottaisiin ankarammin rangaistavaksi sen takia, ettei niihin lähtökohtaisesti liity mitään sellaisia vaikuttimia, jotka tekisivät rikoksen ymmärrettävämmäksi, edellyttäisi nähdäkseni sitä, että lähtökohtaisesti keskimääräisen rikoksen taustalla voitaisiin ajatella olevan sellaisia ymmärrettäviä

¹⁷¹ HE 44/2002, s. 192.

¹⁷² HE 125/1975, s. 12.

¹⁷³ Halinen ym. 1981, s. 150.

¹⁷⁴ Lappi-Seppälä 1987, s. 400.

¹⁷⁵ Lappi-Seppälä 1987, s. 400.

¹⁷⁶ Lappi-Seppälä 1987, s. 401.

motiiveja kuten esimerkiksi myötätunto tai auttamishalu. Näin ei kuitenkaan selvästi ole vaan pikemminkin päinvastoin: rikosten tunnusmerkistöjä säädettyä ei yleensä ajatella sellaista rikoksentehtäjä, joka pyrkii teollaan toisia hyödyttäviin ja sosiaalisesti hyväksyttäviin päämääriin.¹⁷⁷

Se, että rikokselta puuttuu ymmärrettäväksi tekevä motiivi, ei vielä voi olla yleinen koventamisperuste, vaan sen pitäisi olla neutraali peruste. Lieventävän perusteen puuttuminen ei vielä tarkoita koventavan perusteen olemassaoloa eikä lieventävän seikan vastakohta ole aina koventava seikka (ja päinvastoin).¹⁷⁸

Alun perin olisikin ehkä ollut tarpeen harkita yleisen koventamisperusteen sijaan palkkion vastaanottamisen lisäämistä tiettyjen rikosten kvalifointiperusteiksi. Tällaisia rikoksia olisivat voineet olla ainakin juuri perättömän lausuman tekeminen poliisitutkinnassa ja tuomioistuimessa, joiden taustalla siis voidaan yleensä ajatella olevan jossain määrin ymmärrettävä seikkoja. Aiemman hallituksen esityksen mukaan näiden rikosten arvioitiin myös olevan yleisimmät palkkiota vastaan tehdyt rikokset.¹⁷⁹

Palkkion maksamisen voidaan arvioida liittyvän usein myös ammattimaiseen rikollisuuteen, niin sanottuun alamaailman käyttäytymiseen.¹⁸⁰ Esimerkiksi rikollisliigan jäsenen saamaa palkkiota voidaan pitää koventamisperusteen tarkoittamana palkkiona. Silloin, kun rikoksentehtäjänä on tällainen palkattu niin sanottu ammattirikollinen, voidaan olettaa, että rikos on selvästi muuten vastaavaa rikosta vaarallisempi ja vahingollisempi. Lisäksi palkkion vastaanottaminen liittyy usein suhteellisen vakaviin rikoksiin.

Palkkiosta tehdyt teot vaativat usein myös suunnittelua, mikä sekin tukee vaatimusta keskimääräistä ankarammasta rangaistuksesta.¹⁸¹ Kuitenkaan se, että teko olisi harkittu tai suunniteltu, ei liene Jussi Matikkalan mukaan perusteen toteutumisen kannalta välttämätöntä. Myös esimerkiksi päihteiden vaikutuksen alainen voi tehdä rikoksen palkkiota vastaan.¹⁸² Nähdäkseni kuitenkin silloin, kun palkkiota vastaan tehdyissä rikoksissa tällainen harkinta tai suunnitelmallisuus puuttuu, katoaa samalla myös suurin osa niistä perusteista, joilla palkkiosta tehtyjen rikosten ankarampaa kohtelua

¹⁷⁷ ks. Pirjatanniemi 2004, s. 208.

¹⁷⁸ ks. Ashwort 2010, s. 158.

¹⁷⁹ HE 125/1975, s. 12.

¹⁸⁰ Utriainen 1992, s. 157.

¹⁸¹ HE 44/2002, s. 192.

¹⁸² Matikkala 2010, s. 127.

voidaan perustella. Jos päihteiden vaikutuksen alaiselle tarjotaan palkkiota jonkin rikoksen tekemiseksi ja hän sen suunnittelematta ja harkitsematta tekee, on mielestäni kyseenalaista voidaanko koventamisperustetta soveltaa. Tällainen tilanne vaikuttaisi olevan lähempänä lieventämisperusteena olevaa poikkeuksellista ja äkkiarvaamatonta houkutusta. Esimerkiksi Lauri Pentti arvioikin syyllisyyttä lieventäväksi seikaksi sen, että tekijä on saatettu rikokseen viettelyksillä, lahjoilla, lupauksilla tai uhkauksilla ja nopeasti ilman pitempää harkinta-aikaa hänet on saatettu tekemään rikos.¹⁸³

Palkkion vastaanottamisen on katsottu myös kertovan jotakin tekijästä ja hänen luonteenpiirteistään. Se, että tekijä suostuu rikkomaan yhteiskunnan normeja, kunhan vain saa siitä korvauksen, osoittaa hänessä erityistä piittaamattomuutta muiden intressejä kohtaan. Hän on tällöin valmis asettamaan omat taloudelliset etunsa esimerkiksi muiden terveydellisten intressien edelle. Luonteenpiirteiden sisällyttäminen tarkasteluun problematisoi kuitenkin teon törkeyden ja palkkion suuruuden suhteen. Pieni palkkio ei voi motivoita tekijää törkeään rikokseen, ja palkkio jää näin ollen vaikutusta vaille. Suuren palkkion vaatiminen on sen sijaan merkki erityisestä ahneudesta ja silloin palkkio voi toimia myös varsinaisena motiivina. Toisaalta voidaan sanoa, että rikokseen suostuminen vain pientä korvausta vastaan osoittaa erityistä piittaamattomuutta – henkilö toisin sanoen arvottaa toisten intressit rahallisessa suhteessa poikkeuksellisen halvoiksi.¹⁸⁴

4.1.3 Palkkiosta sopiminen

Palkkion arvosteluun koventamisperusteena vaikuttaa olennaisesti sen merkitys tekijän motivaatiossa. Jos palkkiolla ei ole merkitystä tekijälle, ja vaikuttimet ovat muualla, Lappi-Seppälän mukaan ei pelkkä palkkion tosiasiallinen vastaanottaminen saisi vaikuttaa teon arvosteluun.¹⁸⁵ Matikkala ei ole arvioinut säännöstä yhtä tiukasti, vaan hän on pitänyt tulkinnanvaraisena sitä, toteutuuko koventamisperuste tällöin.¹⁸⁶ Lain esitöiden mukaan koventamisperusteen soveltamisen edellytyksenä on, että palkkiosta on sovittu ennakolta tai että tekijä voi ainakin aikaisempien kokemustensa perusteella pitää palkkion saamista todennäköisenä.¹⁸⁷ Vain tällöin palkkion voi sanoa olevan vaikuttanut tekijän tekopäätökseen.¹⁸⁸

¹⁸³ Pentti 1922, s. 45.

¹⁸⁴ Lappi-Seppälä 1987, s. 402.

¹⁸⁵ Lappi-Seppälä 1987, s. 400.

¹⁸⁶ Matikkala 2010, s. 127.

¹⁸⁷ HE 44/2002, s. 192.

¹⁸⁸ Lappi-Seppälä 1987, s. 400.

Oikeuskirjallisuudessa ei ole päästy yksimielisyyteen siitä, millaista tahallisuuden astetta palkkiosta sopiminen edellyttää.

Peittämisperiaatteen mukaan tahallisuuden on ”peitettävä” koko oikeudenvastainen teko. Tekijän tulisi näin olla tietoinen kaikista niistä tosiseikoista, joista teon rangaistavuus riippuu. Tekijän ei kuitenkaan sinänsä tarvitse mieltää toimivansa tahallaan vaan olennaista on, että jälkikäteisarvostelussa tekoa pidetään tahallisena.¹⁸⁹

Nuutila on arvioinut, että samoin kuin muut syyllisyyden edellytykset, myös rangaistuksen koventamis- ja lieventämisperusteet jäävät usein tahallisuusvaatimuksen ulkopuolelle. Rangaistusta ei siten voida koventaa sillä perusteella, että teko on tehty palkkiota vastaan jos henkilö ei itse tiedä saavansa teosta palkkiota.¹⁹⁰

Jussi Tapani on sen sijaan ollut eri linjoilla, vaikka myös hän katsoo koventamis- ja lieventämisperusteiden olevan tahallisuusopin näkökulmasta eri asemassa kuin rikosoikeudellisen vastuun yleiset edellytykset ja rikostunnusmerkistössä asetetut vaatimukset. Tapani on pitänyt jossain määrin ongelmallisena lain esitöissä esitettyä kantaa, jonka mukaan tekijän on täytynyt aikaisempien kokemustensa perusteella pitää palkkion saamista todennäköisenä. Hän on arvioinut tietoisuusvaatimuksen epärealistiseksi silloin, jos todennäköisyystahallisuusmallia sovelletaan samalla tavalla mittaamisessa kuin rikosvastuun edellytyksiä arvioitaessa. Tapani on arvioinutkin, että tietoisuusvaatimuksen voisi katsoa täyttyvän, jos tekijällä on tiettyjen seikkojen perusteella konkreettinen syy epäillä saavansa palkkio vaikkapa silloin, kun hän on saanut aiemmin samalta henkilöltä palkkion tai kun joku ulkopuolinen on uskottavasti ilmoittanut tekijän saavan palkkion tietyn rikollisen teon tekemisestä.¹⁹¹

4.1.4 Kokonaisarvioinnin merkitys

Palkkioperusteen arvioinnissa on tarpeen korostaa kokonaisarvostelun ja teon koko motivaatioperustan merkitystä. Kaikki palkkion takia tehdyt rikokset eivät välttämättä ole suunniteltuja. Luvattu palkkio voikin poikkeustilanteissa muodostua tekijälleen niin suureksi houkutukseksi, ettei hän kykene vastustamaan kiusausta. Lain esitöiden mukaan tällöin olisikin

¹⁸⁹ Nuutila 1997, s. 227 - 228, ks. peittämisperiaatteesta laajemmin Matikkala 2005, s. 543 - 571.

¹⁹⁰ Nuutila 1997, s. 227 - 228.

¹⁹¹ Tapani 2008, s. 64 - 65.

mahdollista soveltaa rangaistuksen lieventämisperustetta, jossa huomioidaan rikokseen johtanut poikkeuksellinen ja äkkiarvaamaton houkutus.¹⁹²

Lappi-Seppälä on esittänyt perusteen ongelmallisuudesta hyvänä esimerkkinä huumekuriirit. Kansainvälisessä huumekaupassa käytetään usein aineiden salakuljetuksessa apuna avustajia, joiden tehtävänä on kuljettaa huumausaineet (voittoihin nähden) pientä korvausta vastaan rajan yli maasta toiseen. Kuriirien toimintaan voi vaikuttaa usein taustalla oleva huumeiden tai muiden päihteiden synnyttämä ahdinkotila. Tällaisissa tilanteissa olisi hyvin vaikea perustella teostaan palkkion saaneen kuriirin ankarampaa kohtelua verrattuna sellaiseen tekijään, joka on myös kuljettanut huumausaineita, mutta on tehnyt sen palkkiotta tarkoituksenaan saattaa aineet myyntiin. Siten perusteen merkitys on aina arvioitava kokonaistilanteen pohjalta kuten esimerkki havainnollisesti osoittaa.¹⁹³ Tämän kaltaista tilannetta koski KKO:n ratkaisu 2006:58.

KKO 2006:58: Subutex-tabletteja maahantuoneiden B:n, C:n ja D:n rangaistukset olivat lieviä maahantuotuihin tabletti- ja käyttöannosmääriin nähden. Kyseiset vastaajat olivat kuitenkin toimineet vain kuriireina A:n toimeksiannon ja ohjeiden mukaan vähäistä palkkiota vastaan. Lisäksi osa heistä oli lähtenyt hakumatkalle saadakseen Subutex-tabletteja myös omaan käyttöönsä. Korkein oikeus ei korottanut kyseisille vastaajille tuomittuja rangaistuksia.

Sosiaaliadekvanssi- ja syyllisyysnäkökohdat voivatkin vetää eri suuntiin, mikä ei kuitenkaan estä niiden molempien samanaikaista arvottamista mittaamisessa. Johtoa voidaan ristiriitatilanteissa hakea esimerkiksi siitä, onko tekijä oma-aloitteisesti vaatinut palkkiota vai onko sitä hänelle pyytämättä tarjottu. Palkkion oma-aloitteinen pyytäminen lienee yleisesti moitittavammaksi katsottavaa.¹⁹⁴

Palkkion suuruuden ja rikoksen törkeyden suhteellakin voi olla merkitystä. Vakavan rikoksen tekemiseksi tarjottu vaatimaton palkkio ei muodosta sellaista motivointiin vaikuttavaa tekijää, jonka tulisi lieventää syyllisyysmoitetta. Sen sijaan vähäpätöisen rikoksen tekeminen suuren korvauksen houkuttelemana voi motivointiprosessia tarkasteltaessa tuntua jo ymmärrettävämmältä.¹⁹⁵

Helsingin hovioikeuden muun muassa tuhotyötä koskeva ratkaisu 29.8.2003 nro 2528 (R 02/2060) havainnollistaa kokonaisarviointia:

Helsingin HO 29.8.2003 nro 2528 (R 02/2060): P oli palkkiota vastaan yhdessä eräiden muiden henkilöiden kanssa osallistunut tulipalon järjestämiseen palkkaamalla sitä varten miehet Venäjältä.

¹⁹² HE 44/2002, s. 192 ja Tapani 2008, s. 65.

¹⁹³ Lappi-Seppälä 2002, s. 388.

¹⁹⁴ Lappi-Seppälä 1987, s. 402.

¹⁹⁵ Lappi-Seppälä 1987, s. 402.

P:n menettelyyn vaikutti hänen kokemansa uhka, jota hän koki rahapulansa ja venäläisten rikollisten hänelle esittämien maksuvaatimuksien takia. Lisäksi P oli aiemmin tullut pahoinpidellyksi näiden toimesta ja siten P:n toimintaan vaikutti häneen kohdistettu huomattava uhka. Kuitenkin hän itse oli tarjonnut tulipalon syyttämistä kyseisille henkilöille. Käräjäoikeuden P:lle tuomitsemaa 2 vuoden 3 kuukauden vankeusrangaistusta ei alennettu.

Rikoksen tekeminen palkkiota vastaan voi vaikuttaa myös kokonaistörkeysvaatimuksen täyttymiseen joissakin tapauksissa.¹⁹⁶

Lisäksi palkkiota vastaan toimimisella voi olla joskus merkitystä myös osallisuusopin kannalta.

KKO 2008:18: Tapauksessa Suomeen oli salakuljetettu useana eri kertana suuret määrät savukkeita, joita ei ollut ilmoitettu tullille. Näin tuotteista oli jäänyt määräämättä tullit ja verot. M ja V tuomittiin törkeistä veropetoksista, koska he olivat kuljettaneet Suomeen pakettiautoja, joihin oli lastattu näitä laittomasti maahantuotuja savukkeita. Korkeimman oikeuden tuomiosta ilmenevillä perusteilla katsottiin, ettei M:n ja V:n menettelyä ollut aihetta arvioida laittomasta maahantuonnista erillisenä toimintana, vaan että he olivat toimineet salakuljetusketjussa rikoskumppaneina yhdessä ennen heitä toimineiden tekijöiden kanssa.

Hovioikeus oli aiemmin tuominnut M:n 1 vuoden ja 9 kuukauden vankeusrangaistukseen ja V:n 1 vuoden 11 kuukauden vankeusrangaistukseen laittomista tuontitavaraan ryhtymisistä (RL 46:6). Heidän syykseen luetuissa törkeistä veropetoksista voidaan määrätä ankarampi rangaistus kuin laittomasta tuontitavaraan ryhtymisestä. Korkein oikeus totesi kuitenkin perusteluissaan, että ”kun otetaan kuitenkin huomioon heidän varsinaiseen laittomaan maahantuontiin syyllystyneisiin nähden vähäisempi asemansa salakuljetusketjun palkattuina autonkuljettajina ja se, että he ovat jo suorittaneet hovioikeuden määräämistä vankeusrangaistuksista vankilassa suoritettavat osuudet ja että heidät on käännytetty pois Suomesta, ei ole aihetta tuomita heitä ankarampiin rangaistuksiin kuin mihin hovioikeus on päätenyt”.

Matikkala on arvioinut, että rangaistus on ilmeisesti RL 6:5:n 3 kohdan perusajatus huomioon ottaen kuitenkin ollut ankarampi, kuin mitä se olisi ollut ilman tällaista palkkion vastaan ottamista.

Palkkioperusteen arviointia vaikeuttaakin jonkin verran se, että monet rikokset ovat jo lähtökohtaisesti taloudelliseen hyötyyn tähtääviä¹⁹⁷ ja säännöksen soveltamisalan ydinalueena lienee ajateltu rikoksia, joissa ei tekijälle ole normaalisti odotettavissa taloudellista hyötyä.

Silloin, kun kyse on jo lähtökohtaisesti taloudelliseen hyötyyn tähtäävästä rikoksesta, onkin aiheellista kysyä, tulisiko tällöin koventamisperusteella olla vaikutusta: onko moitittavampaa tehdä esimerkiksi anastusrikos toisen toimeksiannosta ja saada siitä erikseen palkkio kuin tehdä vastaava

¹⁹⁶ Matikkala 2010, s. 128, ks. KKO 2003:6.

¹⁹⁷ Matikkala 2010, s. 127.

rikos omasta aloitteestaan. Molemmissa tapauksissahan motiivi on sama. Matikkalan mukaan perusteen soveltamisala ei kuitenkaan rajaudu muihin kuin taloudellista etua tavoitteleviin rikoksiin.¹⁹⁸ Voidaan toki ajatella, että todennäköisesti palkkiota vastaan tehty rikos liittyy useammin järjestäytyneeseen rikollisuuteen ja tehdään usein hyvin suunnitelmallisesti. Lisäksi teko on tällöin siihen usein liittyvän ammattimaisuuden vuoksi sekä vahingollisempi että vaarallisempi. Näille on kuitenkin olemassa omat koventamisperusteensa lainsäädännössä. Siten silloin, kun palkkiota koskevaa koventamisperustetta sovelletaan esim. anastusrikoksessa tai muussa jo tunnusmerkistöltään taloudelliseen hyötyyn tähtäävässä rikoksessa, tulisi tuomioistuimen tällöin ainakin perustella koventamisperusteen käyttö (eli viime kädessä se, miksi palkkiota vastaan tehdystä anastusrikoksesta tuomitaan ankarampi rangaistus kuin vastaavasta, samoista motiiveista tehdystä rikoksesta ilman ulkopuolista palkkiota) tavallista tarkemmin.

4.1.5 Perusteen soveltuvuus tuottamuksellisiin rikoksiin

Periaatteessa koventamisperuste voi toteutua sekä lievien että törkeiden rikosten yhteydessä,¹⁹⁹ joskin koventamisperusteen keskiössä lienevät törkeimmät rikokset.²⁰⁰ Sen sijaan aikaisemman lain esitöissä koventamisperusteen käyttöala rajattiin koskemaan vain tahallisia rikoksia ja tuottamukselliset teot rajautuivat siten perusteen ulkopuolelle.²⁰¹ Tiedostamattoman tuottamuksen kannalta tätä voitiinkin pitää ymmärrettävänä, mutta sitä vastoin ongelmallisempänä silloin, kun kyseessä olisi harkittu riskin ottaminen ja törkeä tuottamus.²⁰²

Lappi-Seppälä esitti esimerkkinä korvausta vastaan tapahtuneen törkeän liikenteen vaarantamisen. Tällöinkin tilannetta tulee tarkastella kokonaisuutena. Henkilö esimerkiksi voisi tarjotun rahasumman saadakseen ajaa huomattavalla ylinopeudella kaupungin halki ainoana motiiveinaan rahanahneus ja mahdollisesti jännityksen hakeminen, mitkä molemmat ovat huonoja puolustuksia silloin, kun vastassa on toisten ihmisten turvallisuus. Sen sijaan tekijän ottaessa palkkion kuljettaakseen kiireiset matkustajat määränpäähän olisi teolle jo osittain sosiaalisesti hyväksyttävä selitys. Tilanteen tekee vieläkin suotuisammaksi, jos ajon tarkoituksena olisi loukkaantuneen kuljettaminen sairaalahoitoon. Sosiaaliadekvaatit päämäärät lieventävätkin tässä tapauksessa arvostelua. Kuitenkin palkkion ottaminen puolestaan hillitsee tätä lievennystä, sillä se osoittaa, ettei

¹⁹⁸ Matikkala 2010, s. 127.

¹⁹⁹ Matikkala 2010, s. 127 ja HE 125/1975, s. 12.

²⁰⁰ Tapani & Tolvanen 2011, s. 78.

²⁰¹ HE 125/1975, s. 12.

²⁰² Lappi-Seppälä 2002, s. 388.

tekijä toimi pelkästään epäitsekkäästä auttamishalusta, vaan myös taloudellisen edun saamisen toivossa. Mitä tietoisempaa tekijän toiminta on, sitä suuremmalla todennäköisyydellä palkkiolla on sijansa tekopäätöksessä.²⁰³

Ongelmallista oli lisäksi se, ettei tahallisten ja tuottamuksellisten rikosten raja ollut yhtenäinen tiedostetun ja tiedostamattoman toiminnan välisen rajan kanssa. Tämän johdosta tekopäätökseen vaikuttanut palkkio olisikin käynyt myös tuottamuksellisten rikosten arvosteluperusteesta.²⁰⁴

Nykyisen lain esitöissä²⁰⁵ aiemmin ollutta rajausta ei enää ole mainittu ja tilanne onkin jossain määrin epäselvä tuottamuksellisten rikosten osalta. Joka tapauksessa myös tuottamuksellinen rikollisuus palautuu kontrolloituun toimintaan, jota palkkio voi koskea.²⁰⁶ On siten perusteltua arvioida, että koventamisperuste saattaa tulla sovellettavaksi aikaisempaa laajemmin.²⁰⁷

4.1.6 Koventamisperusteen tarpeellisuus

Palkkiota koskeva koventamisperuste on muihin perusteisiin nähden melko vähämerkityksinen ja lisäksi tulkinnanvarainen.²⁰⁸ Palkkiosta tehtyjä rikoksia tehdään lähinnä maissa, joissa liigarikollisuuttakin on runsaammin.²⁰⁹ Lappi-Seppälän mukaan palkkion säätämistä koventamisperusteeksi on pidettävä osana taistelua järjestäytyneitä rikollisuutta vastaan. Tämä kytkee perusteen myös pragmaattis-rationaalsiin näkökohtiin ja antaa keskustelulle pitävämmän pohjan. Toisaalta voidaan kysyä, onko tilanteessa, jossa liigoittuminen on jo itsessään mainittu laissa omana koventamisperusteenaan, tarpeen säätää käytännössä kovin harvinaisesta palkkiosta omana lainkohtanaan, koska osa palkkioperusteella tavoitelluista kovennuksista saavutettaisiin muutenkin liigoittumista koskevalla säännöksellä. Lainsäätäjän ratkaisua puolustaa osaksi se, ettei tätä perustetta ole sidottu järjestäytyneeseen rikollisuuteen. Onkin ajateltavissa tilanteita, joissa rikoksen tekeminen palkkiota vastaan on kiistatta keskimääräistä moitittavampaa kuin muuten, eikä liigoittumissäännös sovellu tapaukseen.²¹⁰ Palkkio on joka tapauksessa lakiin otetuista

²⁰³ Lappi-Seppälä 1987, s. 401.

²⁰⁴ Lappi-Seppälä 1987, s. 401.

²⁰⁵ HE 44/2002.

²⁰⁶ Matikkala 2010, s. 127.

²⁰⁷ Virkkala 2004, s. 315.

²⁰⁸ Lappi-Seppälän 1987, s. 402, ks. myös KKO 4534/ 1981.

²⁰⁹ HE 125/1975, s. 12.

²¹⁰ Lappi-Seppälä 1987, s. 403 ja 644 - 645.

koventamisperusteista kiistanalaisin ja soveltuvuusalueeltaan kapein. Siten sen sijoittamista samalle viivalle mm. uusimisen ja suunnitelmallisuuden kanssa voi kritisoida.²¹¹

Rikoslain yleisen osan uudistusta koskevissa suunnitelmissa lähdettiin siitä, että jos mittaamista koskevaan yleissäännökseen otetaan maininta motiiveista, ei palkkiota koskevalle erilliselle koventamisperusteelle olisi enää välitöntä tarvetta. Lappi-Seppälä ennakoiki kuitenkin, että jos lakiin otetaan rasistisia motiiveja koskeva erillinen koventamisperuste, olisi vaikea puolustella kantaa, jonka mukaan palkkiota koskeva peruste olisi poistettava laista.²¹²

Myös korkein oikeus on rikoslakiprojektin ehdotuksen johdosta antamassaan lausunnossa vahvasti puoltanut palkkioperusteen säilyttämistä siitäkin huolimatta, että teon vaikuttimet tulisivat otetuksi huomioon rangaistusta määrättäessä jo yleisperiaatteiden mukaan. Keskeisiä argumentteja palkkioperusteen säilyttämiselle olivat sen todennäköinen liittyminen vakaviin rikoksiin ja toisaalta sen osoittama erityinen piittaamattomuus. Huomionarvoista on, että rasistisia motiiveja koskevaa perustetta korkein oikeus piti selvästi ongelmallisempana, eikä pitänyt sen säätämistä koventamisperusteeksi riittävän perusteltuna.²¹³

Myös Raimo Lahti on arvioinut jo koventamisperusteen säätämisen yhteydessä, ettei koventamisperustetta ole perusteltu vakuuttavasti. Perusteen taustalla tuntuisikin olevan lähinnä ajatus palkkiosta tehdyistä murhista tai muista, Suomessa hyvin harvinaisista rikoksista. Lahti on arvioinut lisäksi, että on olemassa moitittavampiakin motiiveja kuin palkkiosta tehdyt rikokset.²¹⁴ Tällaisina voitaisiin pitää ainakin terrorismin tukemiseen tähtääviä motiiveja sekä sadistisia motiiveja.

Lisäksi voidaan arvioida, että palkkion antaja, eli yleensä yllyttäjän asemassa oleva palkkaaja, ansaitsisi keskimäärin ottaen ankaramman rangaistuksen kuin palkkion saaja.²¹⁵ Esimerkiksi Lappi-Seppälä onkin arvioinut, että koventamisperuste olisi ehkä ollut tarpeellisempaa ottaa tilanteita varten, joissa yksi tekijöistä on painostanut muut rikokseen joko rahaa tarjoamalla tai käyttämällä muutoin hyväksi toisten hänestä riippuvaa tai muutoin alisteista asemaa.²¹⁶ Tätä lähellä oleva koventamisperuste onkin esimerkiksi Ruotsin rikoslaissa (Brottsbalk 1962:700, luku 29:2).

²¹¹ Lappi-Seppälä 1987, s. 403.

²¹² Lappi-Seppälä 2002, s. 388.

²¹³ Rikosoikeuden yleisiä oppeja koskevasta rikoslakiprojektin ehdotuksesta (OLJ 5/2000) annettujen lausuntojen tiivistelmä.

²¹⁴ Lahti 1977, s. 63.

²¹⁵ Lahti 1977, s. 63, ks. myös Lappi-Seppälä 1987, s. 403.

²¹⁶ Lappi-Seppälä 1987, s. 403 ja s. 646.

Toisaalta näiden perusteiden soveltamisala voisi jäädä hyvin suppeaksi. Esimerkiksi palkkion tarjoajan menettelyyn on nykyisin oikeuskäytännössä katsottu voitavan soveltaa suunnitelmallisuutta koskevaa koventamisperustetta.

Sekä palkkio- että rasistista koventamisperustetta perustellaan hallituksen esityksessä näiden tekojen normaalia suuremmalla suunnitelmallisuudella. Siten samoin kuin Palo²¹⁷ on arvioinut liigoittumisperusteen ja suunnitelmallisuuden suhdetta, on mielestäni perusteltua katsoa, että tietyn asteinen suunnitelmallisuus jo itsessään sisältyy myös palkkioperusteeseen. Toisaalta palkkioperuste näyttäisi liittyvän varsin usein myös liigoittumisperusteen soveltamiseen. Vaikka oikeuskäytännössä on pidetty mahdollisena soveltaa useampaakin koventamisperustetta samaan aikaan, tulisi suunnitelmallisuutta koskevaa koventamisperustetta kuitenkin käyttää harkitusti silloin, kun tuomioistuin on päätenyt palkkioperusteen soveltamiseen. Useimmiten lieneekin tarpeetonta soveltaa enää suunnitelmallisuutta koskevaa koventamisperustetta silloin, kun palkkioperustetta on jo sovellettu. Kun koventamisperusteet ovat osin päällekkäisiä, voi niiden liiallinen mekaaninen soveltaminen muodostua syytetyille kohtuuttomaksi.

4.2 Rasistinen koventamisperuste

4.2.1 Rasistisen rikoksen ja viharikoksen määritelmät

Rasistinen rikos

Usein rasistisista rikoksista ja viharikoksista puhutaan käsitteet keskenään sekoittaen. Toisaalta kummallekaan termille ei edes ole olemassa mitään yleispätevää, kansainvälisesti vakiintunutta määritelmää. Tutkimuksen kannalta lyhyt käsiteanalyysi on tarpeellinen.

Suomen rikoslaissa ei ole määritelty rasistisia rikoksia. Rasisminvastaisessa puitepäätöksessä ja sen lisäpöytäkirjassa rikosta pidetään rasistisena pääasiassa silloin, kun teko kohdistuu ihonvärin, syntyperän, kansallisen tai etnisen alkuperän mukaan määräytyvään ihmisryhmään tai tällaisen ryhmän jäseneseen. Rasisminvastaisessa lisäpöytäkirjassa ja puitepäätöksessä tarkoitetuista rasistisista motiiveista tehty rikos voi tulla rangaistavaksi joko itsenäisenä rikoksena tai rikoksesta määrättävää rangaistusta voidaan koventaa rasistisen motiivin perusteella.²¹⁸

²¹⁷ Palo 2010, s. 355.

²¹⁸ Oikeusministeriön Rasistiset rikokset työryhmän asettamispäätös.

Rasistisella rikoksella tarkoitetaan tekoa, joka kohdistuu yleensä johonkin laissa määriteltyyn, erityistä suojaa tarvitsevaan vähemmistöryhmään tai siihen kuuluvaan henkilöön tähän ryhmään kuulumisen perusteella. Rasistisia vaikuttimia ovat kansainvälisten sopimusten ja velvoitteiden mukaan ainakin rikoksen tekeminen rodun, ihonvärin, syntyperän taikka kansallisen tai etnisen alkuperän vuoksi.²¹⁹

Rasistisen rikoksen käsite on suppeampi kuin viharikoksen määritelmän. Rasistiset rikokset ovat rikoksia, joissa uhri valitaan tietyn etnisen, uskonnollisen tai rodullisen taustan perusteella. Useimmiten rasistisen rikoksen uhri kuuluu ”näkyvään vähemmistöön” tarkoittaen yksilöitä, jotka ovat helposti erotettavissa valtaväestöstä esimerkiksi ihonvärin tai kielen perusteella.²²⁰

Viharikos

Viharikoksen käsite on rasistisen rikoksen käsitettä laajempi. Viharikoksiin kuuluu myös muista kuin rasistisista vaikuttimista tehdyt rikokset kuten seksuaalisen suuntautumisen tai uskonnon perusteella tehdyt rikokset.²²¹ Yhtä ainoaa määritelmää viharikoksille ei kuitenkaan ole, sillä näiden rikosten määrittely on riippuvainen historiallisesta ja kulttuurisesta kontekstista. Mikä jossain yhteisöissä on määritelty viharikokseksi, voi toisessa ajassa tai paikassa olla täysin hyväksyttävää käytöstä.²²²

Laissa tai tieteissä ei ole olemassa mitään yhtenäistä määritelmää viharikoksille. Itse asiassa termi viharikos on suhteellisen uusi monissa Euroopan maissa.²²³ Viharikoksen käsite on kehitetty Yhdysvalloissa vasta 1980-luvulla.²²⁴ Vasta huomattavasti myöhemmin viharikoksista on tullut merkittävä rikollisuuden muoto vaikka viharikoksia on aina historiassa ollutkin. Esimerkkeinä voidaan mainita holokausti toisessa maailmansodassa ja ku klux klanin toiminta.²²⁵

Euroopan turvallisuus- ja yhteistyöjärjestön (ETYJ) alaisuudessa toimivan Demokraattisten instituutioiden ja ihmisoikeuksien toimisto on määritellyt viharikokset mahdollisimman laajasti, käsittäen monia eri uhriryhmiä ja rikollisia tekoja:²²⁶

²¹⁹ Hannula 2010.

²²⁰ Kääriäinen & Ellonen 2008, s. 57.

²²¹ Hannula 2011.

²²² Perry 2001, s. 8.

²²³ Goodey & Aromaa 2008, s. 5.

²²⁴ Jacobs & Potter, 1998, ks. 3 - 6.

²²⁵ ks. Jacobs & Potter 1998, s. 59 ja Goodey 2008, s. 16 - 17.

²²⁶ Peutere 2006, s. 14.

A) Any criminal offence, including offences against persons or property, where the victim, premises, or target of the offence are selected because of their real or perceived connection, attachment, affiliation, support, or membership with a group as defined in Part B.

B) A group may be based upon a characteristic common to its members, such as real or perceived race, national or ethnic origin, language, colour, religion, sex, age, mental or physical disability, sexual orientation, or other similar factor.²²⁷

Vaikka mitään yleispätevää määritelmää viharikoksille ei olekaan olemassa, on toisaalta pidetty itsestään selvänä, että viharikos rikkoo ihmisoikeuksia ja perusoikeutta ihmisten yhdenvertaisuudesta. Suvaitsemattomuus, ennakkoluulot, pelko ja viha vähemmistöjä kohtaan ovat vakavia yhteiskunnallisia ongelmia.²²⁸

Eri maiden välillä on eroa siinä, mitkä ryhmät on huomioitu lainsäädännössä viharikoksen uhreina, eli mitä ryhmiä kohtaan tehdyistä viharikoksista on säädetty kovempi rangaistus. Yleisemmin viharikoksen käsite kattaa rasistisen rikollisuuden. Lisäksi useimmissa maissa viharikoksen motiiveina huomioidaan etninen tai kansallinen tausta sekä uskonto, osassa lisäksi esimerkiksi seksuaalinen suuntautuminen, vammaisuus ja sukupuoli.²²⁹

Kunkin maan historia ja etnisten ryhmien välillä vallinneet suhteet ovat vaikuttaneet siihen, miten viharikoksiin suhtaudutaan ja minkälaisia lakeja niitä vastaan on säädetty. Esimerkiksi Saksan ja Itävallan rooli toisessa maailmansodassa selittää sen, miksi näissä maissa viharikoslajeilla halutaan suojella erityisesti antisemitismiltä ja äärioikeistolaisuudelta. Sen sijaan Iso-Britannian orjuuden ja kolonialismin historia ja toisaalta siirtolaisuus siirtomaista auttaa ymmärtämään, miksi kyseisessä maassa viharikoksen käsite on keskittynyt ”rotuun”.²³⁰ Myös viharikosten määrä yhteiskunnassa on vahvasti sidoksissa siihen, miten viharikos määritellään,²³¹ mikä ymmärrettävästi vaikeuttaa viharikoksista tehtyjen tilastojen vertailua eri maiden välillä.

Yleisemmin rasistiset ja muut viharikokset on huomioitu eri maiden laeissa niin, että rikoksen motiivi on määritelty rikoksesta annettavan rangaistuksen koventamisperusteena. Yhdysvalloissa ja Iso-Britanniassa viharikoksista on määritelty laeissa (myös) erillisiä rikosnimikkeitä.²³²

Esimerkiksi Suomen rikoslaisissa säädetyn rangaistuksen koventamisperusteen mukaan rikoksesta voidaan langettaa ankarampi rangaistus, jos se on kohdistettu rodun, ihonvärin, syntyperän,

²²⁷ OSCE/ODIHR 2007, s. 9.

²²⁸ Klingspor 2008, s. 40.

²²⁹ Peutere 2010, s. 350.

²³⁰ Goodey 2008, s. 17.

²³¹ Hall 2008, s. 35.

²³² ks. Peutere 2006, s. 17.

kansallisen tai etnisen alkuperän, uskonnon tai vakaumuksen, seksuaalisen suuntautumisen tai vammaisuuteen perustuvasta vaikuttimesta taikka niihin rinnastettavasta muusta vaikuttimesta.

4.2.2 Rasistisen koventamisperusteen säätämisen taustaa

Vaikka yleinen, periaatteessa kaikki rikoslajit kattava, rasistisia vaikuttimia koskeva koventamisperuste tuli voimaan vuoden 2004 alusta, on rasistisen vaikuttimen sisältävät rikoslajit otettu rikoslakiin jo 1970-luvulla Suomen liittyessä rasismiin tuomitseviin kansainvälisiin sopimuksiin.²³³ Suomi ratifioi tällöin YK:n kaikkinaisen rotusyrjinnän poistamista koskevan kansainvälisen yleissopimuksen. Sopimuksessa rotusyrjinnällä tarkoitetaan ”kaikkea rotuun, ihonväriin, syntyperään tahi kansalliseen tai etniseen alkuperään perustuvaa erottelua, poissulkemista tai etuoikeutta, jonka tarkoituksena tai seurauksena on ihmisoikeuksien ja perusvapauksien tasapuolisen tunnustamisen, nauttimisen tai harjoittamisen mitätöiminen tai rajoittaminen poliittisella, taloudellisella, sosiaalisella, sivistyksellisellä tai jollakin muulla julkisen elämän alalla.”²³⁴ Tämän jälkeen lainsäädäntöä on edelleen täsmennetty ja soveltamisalaa laajennettu.²³⁵

Rasistisen koventamisperusteen ottaminen lainsäädäntöön oli eduskunnassa esillä jo muutamia kertoja ennen sen lopullista säätämistä. Vielä tuolloin koventamisperusteen säätämistä ei kuitenkaan katsottu niin tarpeelliseksi, että lainsäädäntötoimiin olisi ryhdytty.

Rasistiset kysymykset ja mahdollisuus rasismiin ja muukalaisvihaan liittyvien motiivien ottamisesta rangaistuksen koventamisperusteeksi nostettiin ensin esille hallitukselle tehdyssä kirjallisessa kysymyksessä vuonna 1995 Eva Biaudet`n taholta. Tässä ilmaistiin huoli rasististen ja ulkomaalaisvihamielisten rikosten määrän nousun takia. Vastauksessaan oikeusministeriö piti kuitenkin tällöin voimassa ollutta lainsäädäntöä riittävänä ja kiinnitti huomiota siihen, että rasistiset motiivit ovat tuomioistuinten huomioon otettavissa jo tuolloin voimassa olleen lainsäädännön nojalla. Oikeusministeriö kuitenkin piti perusteltuna, että rikoslain kokonaisuudistuksessa tuolloin voimassa ollutta sääntelyä olisi periaatteessa mahdollista terävöittää, joko ottamalla asiaa koskeva säännös rikoslain yleisiin mittaamisperusteisiin taikka muuttamalla keskeisten väkivaltarikosten

²³³ Hannula 2011.

²³⁴ SopS 37/1970.

²³⁵ Hannula 2011.

törkeiden tekemuotojen tunnusmerkistöjä. Välitöntä tarvetta lainsäädännön muuttamiseen ei kuitenkaan katsottu tuolloin olevan.²³⁶

Toisen kerran rasistisen koventamisperusteen ottaminen lakiin oli esillä vuonna 1997, kun uutta, yleistä koventamisperustetta koskeva lakialoite tehtiin. Uuden ehdotetun koventamisperusteen sisältö olisi ollut: *rikollisen teon motiivina on ollut toisen ihmisen rotu, ihonväri, kansallisuus tai etninen alkuperä, uskonto taikka muu näihin verrattava syy*. Koventamisperusteen taustaksi esitettiin rasististen rikosten kasvu ja toisaalta valtaväestössä tapahtunut asenneilmapiirin kiristyminen. Vaikka aloitteessa otettiin huomioon parin vuoden takainen oikeusministeriön vastaus, jonka mukaan rasistisia koventamisperusteita voidaan epäilyksittä tulkita sellaisiksi syyllisyyttä lisääviksi seikoiksi, joiden perusteella tekijälle voidaan tuomita normaalirangaistusta ankarampi seuraamus, ei nykyistä lainsäädäntöä pidetty preventiovaikutuksen kannalta riittävänä. Lisäksi lakialoitteessa pidettiin ongelmallisena sitä, että rasististen motiivien arvottaminen oli riippuvainen kunkin syyttäjän ja tuomarin omista arvolähtökohdista, koska laissa ei ollut yksiselitteistä, rasistista motiivivia koskevaa koventamisperustetta.²³⁷

Lakialoitteessa viitattiin myös Ruotsin rikoslakiin, jonne vuonna 1994 otettiin koventamisperusteeksi teon rasistiset ja muukalaisvihamieliset motiivit. Ruotsin rikoslaissakin rasistinen motiivi voitiin ottaa huomioon ennen lainmuutosta rangaistuksen törkeysarvostelussa ja valittaessa rangaistusasteikkoa. Tästä huolimatta lainmuutos nähtiin Ruotsissa välttämättömäksi. Lakimuutoksen perusteluissa kiinnitettiin huomiota pakolaisten ja ulkomaalaisten oikeuteen saada nauttia yhtäläisistä kansalaisoikeuksista kuin valtaväestö. Muutos nähtiin tarpeelliseksi paitsi siksi, että sillä on mahdollista yhdenmukaistaa rangaistuskäytäntöä, myös siksi, että lainmuutoksen avulla rasistisiin tekemotivieihin kiinnitettäisiin huomiota jo esitutkintavaiheessa. Suomessa tehty lakialoite ei siis kuitenkaan vielä tuolloin johtanut lainsäädäntötoimiin.²³⁸

4.2.3 Oikeuskäytäntö ennen koventamisperusteen säätämistä

Oikeuskäytännössä on rasistiset motiivit otettu rangaistuksen mittaamisessa huomioon jo ennen vuonna 2004 säädettyä, yleistä rasistista koventamisperustetta vaikkakaan ei säännöksen puuttumisen vuoksi nimenomaisesti yleisenä rangaistuksen koventamisperusteena. Esimerkiksi

²³⁶ KK 385/1995.

²³⁷ LA 8/1997.

²³⁸ LA 8/1997.

tummaihoisiin kohdistuneissa pahoinpitelyissä ja heidän pitämiinsä pizzerioihin tai ravintoloihin kohdistuneissa vahingonteoissa on rangaistusta korottavana seikkana otettu huomioon rasistinen motiivi. Joissakin ratkaisuissa on ollut kysymys uusnatsien tekemistä rikoksista.²³⁹

Esimerkkinä ajalta ennen rasistista motiivia koskevan koventamisperusteen säätämistä voidaan mainita seuraava korkeimman oikeuden ratkaisu.

KKO 1995:143: A ampui kahdesti haulikolla ikkunan läpi valaistuna olleeseen keittiöön tietäen kahden henkilön olevan asunnossa. A:n tarkoituksena oli hänen kertomansa mukaan säikäyttää huoneiston haltijana ollutta B:tä. Koska A:n nähtävissä ampumishetkellä kuitenkin oli, ettei ampumalinjalla ollut ketään, hylättiin syyte tapon yrityksestä ja A tuomittiin vaaran aiheuttamisesta.

”Kun teko oli lajissaan törkeä eikä B ollut antanut minkäänlaista aihetta siihen, ja *kun A:n oli täytynyt ymmärtää, että teko oli ollut omiaan vaikuttamaan erityisen voimakkaasti hänen tietensä turvapaikan hakijana Suomessa olleen B:n henkiseen terveydentilaan*, yleisen lainkuuliaisuuden ylläpitämisen katsottiin vaativan A:lle määrätyn vankeusrangaistuksen tuomitsemista ehdottomana.”

Jos tällaisen säikäyttämisen syynä olisi toisen maahanmuuttajatausta, voisi koventamisperuste tulla nykyisin sovellettavaksi. Näin ei sen sijaan tapahdu vain siitä syystä, että tekijä tietää kohteen kuuluvan tiettyyn kansanryhmään ja teon olevan omiaan vaikuttamaan erityisesti tällaisen henkilön henkiseen terveydentilaan, vaan nämä olosuhteet otetaan huomioon arvioitaessa teon rangaistusarvoa RL 6:4:n mukaan.²⁴⁰ Rasistiset motiivit voivatkin koventaa rangaistusta myös vaikuttimia koskevan yleissäännöksen nojalla, vaikka nimenomaisen koventamisperusteen soveltamisen edellytykset eivät täytyisikään.

Oikeuskäytännön joustavuudesta nimenomaisen rangaistuksen koventamisperusteen puuttuessa on esimerkkinä Korkeimman oikeuden ratkaisu 1999:114, jossa oli rangaistukseen vaikutusta myös tekijän yhteiskunnallisesti merkittävällä asemalla ja aseman väärinkäytösten vaarallisuudella kansalaisten oikeusturvalle.²⁴¹ Rovaniemen hovioikeus oli perusteluissaan todennut, että rikoslain 6 luvun 2 §:ssä säädettyihin rangaistuksen yleisiin koventamisperusteisiin ei kuulunut käräjäoikeuden tuomiossa mainitut rikosentekijän näkyvä ja keskeinen yhteiskunnallinen asema tai luottamustoimi. Tästä huolimatta se seikka, että J, S ja R olivat tehneet heidän syykseen luetut

²³⁹ Virkkala 2004, s. 314.

²⁴⁰ Matikkala 2010, s. 129.

²⁴¹ Virkkala 2006, s. 314.

rikokset yhteiskunnallista asemaansa ja P:n heitä kohtaan tuntemaansa luottamusta hyväksikäyttäen, tuli ottaa huomioon vankeusrangaistuksia mitattaessa.

4.2.4 Vuoden 2004 alusta voimaan tullut koventamisperuste

Alkuperäisen, vuonna 2004 lakiin tulleen perusteen mukaan rangaistuksen koventamisperusteena oli ”rikoksen kohdistaminen kansalliseen, rodulliseen, etniseen tai muuhun sellaiseen kansanryhmään kuuluvaan henkilöön tähän ryhmään kuulumisen perusteella”.

Rasistisia motiiveja koskeva lisäys tuli lakiin vasta valmistelun loppuvaiheessa. Koventamisperuste ei sisällynyt edes rikoslakiprojektin alkuperäiseen ehdotukseen, vaan alkuperäisessä ehdotuksessa pidettiin riittävänä sitä, että teon vaikuttamista otetaan maininta lakiin. Tällöin katsottiin, ettei uutta rasistista koventamisperustetta tarvittaisi ja toisaalta palkkiota koskevaa koventamisperustettakaan ei enää olisi tarpeen säilyttää, kun rangaistuksen mittaamista koskevassa pykälässä mainittaisiin teon vaikuttimet. Vaikuttimien maininta olisi ollut uutta vanhaan lakiin verrattuna, joskaan se ei olisi tuonut todellista muutosta, sillä motiivit oli otettu aiemminkin rangaistuksen mittaamisessa huomioon.²⁴²

Rikoslakiprojektin ehdotuksesta annetuissa lausunnoissa ei kannatettu kovinkaan laajasti erillisen rasistisen motiivin mainitsemista. Esimerkiksi Helsingin hovioikeus piti riittävänä alkuperäistä ehdotusta, jossa yleissäännökseen otetaan maininta teon vaikuttamista, eikä erillistä rasistista koventamisperustetta tarvita. Vaikka hovioikeus katsoikin rasistisista motiiveista tehtyjen rikosten lisääntyneen, se ei nähnyt vastaavaa tarvetta koventamisperusteen säätämiseksi kuin esimerkiksi Ruotsissa nähtiin.²⁴³

Korkein oikeuskaan ei kannattanut sen arvioitavaksi esitettyä, rasistiset motiivit sisältänyttä vaihtoehtoista muotoilua: ”Ensinnäkin motiivin toteen näyttäminen ei ole yksinkertaista ainakaan ellei kysymyksessä ole ennalta harkittu ja suunniteltu rikos. Toiseksi, tämä sinänsä epäilyksittä erityisen moitittava motiivi voidaan muutenkin ottaa rangaistuksen määräämisessä huomioon. Sen nostaminen erityiseksi koventamisperusteeksi voisi myös antaa väärän viestin kyseisen motiivin suhteesta muihin, erityisen tuomittaviin motiiveihin. Korkein oikeus ei pidä riittävän perusteltuna rasistisen motiivin säätämistä yleiseksi koventamisperusteeksi. Sen sijaan olisi aiheellista harkita

²⁴² OLV 5/2000.

²⁴³ Rikosoikeuden yleisiä oppeja koskevasta rikoslakiprojektin ehdotuksesta (OLV 5/2000) annettujen lausuntojen tiivistelmä.

sen lisäämistä erityiseksi kvalifiointiperusteeksi esimerkiksi törkeää vahingontekoa, törkeää tuhojouta tai törkeää pahoinpitelyä koskeviin säännöksiin.”²⁴⁴

Se, että koventamisperuste lopulta sisällytettiin eduskunnalle annettuun hallituksen esitykseen, perustuikin tavanomaista painavammin poliittiseen harkintaan. Myös eduskuntakäsittelyssä lisäystä pidettiin yleisesti oikeana. Vastaavia säännöksiä oli sisällytetty 1990-luvun lopulla useiden valtioiden rikoslakeihin ja muutokselle oli poliittisia paineita myös Suomea koskevien kansainvälisten velvoitteiden pohjalta.²⁴⁵

Euroopan yhteisöjen komissio olikin tehnyt vuonna 2001 ehdotuksen neuvoston puitepäätökseksi rasismien ja muukalaisvihan vastaisesta toiminnasta. Ehdotuksen mukaan jäsenvaltioiden olisi muun muassa pidettävä rasistisia ja muukalaisvihamielisiä vaikuttimia koventamisperusteina määritettäessä rangaistuksia.²⁴⁶

Lisäksi YK:n rotusyrjintäkomitea oli antanut Suomelle vuonna 2000 suosituksen, jonka mukaan jäsenvaltion tulisi ”harkita sellaisten säännösten hyväksymistä, joilla rasistiseen motiiviin perustuvista rikoksista, erityisesti rasistisesta väkivallasta säädettyjä rangaistuksia kovennetaan.”²⁴⁷

4.2.5 Vuonna 2010 tehty muutos koventamisperusteeseen

Vuonna 2010 rasistiseen koventamisperusteeseen tehtiin joitakin muutoksia.²⁴⁸ Taustalla vaikutti ennen kaikkea Euroopan komission vuonna 2008 hyväksymä puitepäätös rasismien ja muukalaisvihan vastaisesta toiminnasta.²⁴⁹

Komissio teki ehdotuksensa rasisminvastaiseksi puitepäätökseksi vuonna 2001. Siitä saavutettiin poliittinen yhteisymmärrys marraskuussa 2007 ja se hyväksyttiin OSA-neuvostossa seuraavana vuonna. Puitepäätös, johon sisältyy vaatimus rasististen vaikuttimien ottamisesta huomioon raskauttavina asianhaaroina, oli saatettava kansallisesti voimaan 28.11.2010 mennessä.²⁵⁰

²⁴⁴ ks. Rikosoikeuden yleisiä oppeja koskevasta rikoslakiprojektin ehdotuksesta (OLJ 5/2000) annettujen lausuntojen tiivistelmä.s. 66 - 68.

²⁴⁵ Lappi-Seppälä 2004 s. 441.

²⁴⁶ HE 44/2002 s. 181.

²⁴⁷ Kohti etnistä yhdenvertaisuutta ja monimuotoisuutta. Liite 2.

²⁴⁸ ks. HE 317/2010.

²⁴⁹ ks. 2008/913/YOS.

²⁵⁰ Oikeusministeriön Rasistiset rikokset työryhmän asettamispäätös.

Sen 4. artiklan mukaan jäsenvaltioiden on muiden kuin 1 ja 2 artiklassa tarkoitettujen tekojen osalta toteutettava tarvittavat toimenpiteet varmistaakseen, että rasistisia ja muukalaisvihamielisiä vaikuttimia pidetään raskauttavina asianhaaroina, tai vaihtoehtoisesti, että tuomioistuimet ottavat tällaiset vaikuttimet huomioon määrätessään rangaistuksia.²⁵¹ Puitepäätöksen voimaansaattamiseksi oikeusministeriö asetti vuonna 2009 Rasistiset rikokset -työryhmän, jonka tehtävä oli saattaa rasisminvastainen puitepäätös sekä lisäpöytäkirja kansallisesti voimaan.²⁵²

Hallituksen esityksessä arvioitiin, että vaikka Suomen lainsäädäntö kattaa artiklan vaatimukset, se ei kuitenkaan kaikilta osin kata artiklan ensimmäisen virkkeen vaatimuksia. Rasistista vaikutinta koventamisperusteena koskevaa säännöstä ehdotettiin muutettavaksi siten, että se vastaa artiklan ensimmäisen virkkeen vaatimuksia.²⁵³

Myös rasistisen motiivin tulkinnanvaraisuudet perustelivat sitä, että koventamisperustetta ehdotettiin muutettavaksi osana rasismirikoksia koskevaa uudistuspakettia.²⁵⁴

Säännöksen soveltaminen on uudistuksen jälkeen ollut riippumatonta siitä, mihin tai kehen rikos kohdistuu.²⁵⁵ Lain muutoksen seurauksena myös laissa mainittuja koventamisperusteita lisättiin ottamalla vihaperusteiksi lähinnä kansallisista tarpeista vakaumus, seksuaalinen suuntautuminen ja vammaisuus.²⁵⁶

Rasistisia motiiveja koventamisperusteena koskevilla selvennyksillä ja laajennuksilla uskottiin olevan jossain määrin rasistisia ja viharikoksia ehkäisevä vaikutus. Hallituksen esityksessä todetaan, että vaikka poliisi kirjaa vuosittain huomattavan määrän rasistisesta motiivista tai muusta vihamotiivista tehdyksi epäiltyjä rikoksia, niin samanaikaisesti käräjäoikeudet kuitenkin soveltavat rasistista koventamisperustetta varsin harvoin. Esitetyillä muutoksilla uskotaan olevan jonkin verran rasistisen koventamisperusteen käyttöä lisäävä vaikutus ja toisaalta helpottavan jossain määrin rasististen rikosten tutkintaa ja syyteharkintaa.²⁵⁷

Electronic Frontier Finland ry (Effi) kritisoi antamassaan lausunnossa lakivaliokunnalle hallituksen esityksestä HE 317/2010 uskonnon ja elämänkatsomuksen ottamista säännökseen, joskin uskonto

²⁵¹ 2008/913/YOS, 4. artikla, ks. myös HE 317/2010, s. 77.

²⁵² Oikeusministeriön Rasistiset rikokset työryhmän asettamispäätös.

²⁵³ HE 317/2010, s. 32.

²⁵⁴ Tapani & Tolvanen 2011, s. 83.

²⁵⁵ HE 317/2010, s. 13.

²⁵⁶ Hannula 2011.

²⁵⁷ HE 317/2010, s. 14.

oli mainittu jo aiemman lain esitöissä säännöksen soveltamisen piiriin kuuluvaksi. Effi ei pitänyt perusteltuna näiden koventamisperusteiden säätämistä Suomen oloihin, vaan katsoi, että kovennuksen pitäisi rajoittua ehdottomasti vain tilanteisiin, joissa uskontoa käytetään tekosyynä teon kohdistamiseen rodun, ihonvärin, syntyperän taikka kansallisen tai etnisen alkuperän mukaan määriteltyyn ihmisryhmään. Neuvostojen puitepäätöksen 1 artiklan kohdan 3 mukaisesti Effi arvioi, että uskonnot ja elämäkatsomukset eivät tarvitse erityissuojaa, vaan niiden pitäisi päinvastoin kestää kovaakin kritiikkiä. Effi arvioi antamassaan lausunnossa, että mikäli suoja halutaan ulottaa myös muihin kuin vähemmistöryhmiin, tulisi se perustella erikseen ja mainita laissa täsmällisesti.²⁵⁸ Lakivaliokunta sen sijaan piti muutosehdotuksia kannatettavina, vaikkakin se piti tarpeellisena ja asianmukaisena, että jatkossa arvioidaan käsitteen ”rotu” käyttämistä sekä rikoslaisissa että muissa laeissa.²⁵⁹ Sana rotu olisikin korvattavissa esimerkiksi termillä alkuperä.²⁶⁰

4.2.6 Kovennuksen peruste

Rasistisia motiiveja koskevan ankaroittamisperusteen taustalla vaikuttaa perustuslain 6 §, jonka mukaan ihmiset ovat yhdenvertaisia lain edessä, eikä ketään saa ilman hyväksyttävää perustetta asettaa eri asemaan sukupuolen, iän, alkuperän, kielen, uskonnon, vakaumuksen, mielipiteen, terveydentilan, vammaisuuden tai muun henkilöön liittyvän syyn perusteella.²⁶¹ Tavoitteena on erityisesti suojata rodullisia, etnisiä ja kansallisia vähemmistöjä rotuvihaan perustuvaa ns. rasistista väkivaltaa vastaan.²⁶²

Yhteiskunnallisten muutosten seurauksena rasismi ja muukalaisviha ovat saaneet useissa valtioissa yhä näkyvämpiä ilmauksia. Se, että ongelmaan tahdotaan reagoida myös rikoslain keinoin, on luonnollista jo siitäkin syystä, että tapa, jolla näitä asenteita ja näkemyksiä tuodaan esiin, täyttää usein sellaisenaan rikoksen tunnusmerkistön. Tämän lisäksi on yhä laajempi yksimielisyys siitä, että rikoksia, joiden motiivina on ollut muukalaisvihamielisyys tai vihamielisyys erilaisia vähemmistöryhmiä kohtaan, tulisi arvostella keskimääräistä ankarammin.²⁶³ Tällaiset teot loukkaavat ihmisoikeuksia ja uhkaavat oikeusvaltion periaatteita ja demokratian vakautta.²⁶⁴

²⁵⁸ Electronic Frontier Finland ry:n lausunto lakivaliokunnalle hallituksen esityksestä HE 317/2010.

²⁵⁹ LaVM 39/2010.

²⁶⁰ PeVL 26/2002.

²⁶¹ Tapani 2006, s. 67.

²⁶² Lappi-Seppälä 2004, s. 441.

²⁶³ HE 44/2002, s. 192.

²⁶⁴ HE 317/2010, s. 5.

Tällainen koventamisperuste voidaan oikeuttaa suojelemalla sellaisia sosiaalisia arvoja kuten suvaitsevaisuus ja erilaisuuden kunnioittaminen. Lisäksi yksilötasolla voidaan kiinnittää huomiota uhrille monesti tällaisesta rikoksesta aiheutuvaan nöyryytykseen.²⁶⁵ Viharikokset ovat niin tavoitteiltaan kuin seurauksiltaan ainutlaatuisia, sillä niiden tarkoituksena on lähettää koko tietylle ryhmälle viesti siitä, että he eivät ole tervetulleita eivätkä turvassa tietyssä yhteisössä.²⁶⁶

Hallituksen esityksessä todetaankin, että silloin kun rikokset kohdistuvat suojaa kaipaaviin vähemmistöryhmiin, ovat ne myös keskimääräistä moitittavampia, koska ne vaarantavat näihin ryhmiin kuuluvien asemaa, oikeuksia ja turvallisuutta sellaisella tavalla, joka usein ylittää vastaavantyyppisen keskimääräisrikoksen edustaman haitan. Rassistisista motiiveista tehty rikos voi herättää uhrissaan vakavia pelkotiloja, koska hän ei ole joutunut rikoksen uhriksi sattumalta, vaan sellaisen monesti näkyvän ominaisuutensa vuoksi, joka altistaa hänet mahdollisesti jatkossakin rikoksen kohteeksi.²⁶⁷

Samoin kuin liigoittumista koskevaa koventamisperustetta, myös rassistista koventamisperustetta perustellaan hallituksen esityksessä uhalla, joka koskee rassististen rikosten kasvua. Koventamisperustetta perustellaan hallituksen esityksessä myös rassististen rikosten suunnitelmallisuudella, sillä tällaiset rikokset ovat monesti hyvin suunniteltuja verrattuna vaikkapa konfliktitilanteen synnyttämiin pahoinpitelyihin tai hetken mielijohteesta tehtyihin vahingontekorikoksiin. Myös tämä perustelee osaltaan näiden rikosten ankaramman kohtelun.²⁶⁸

4.2.7. Rassistisen motiivin vaatimus

Viharikoksille keskeistä on se, että teon käynnistävänä motiivina on toisen henkilön tai ryhmän todellinen tai kuviteltu erilaisuus ja että rikosta ei tapahtuisi ilman tätä perustetta.²⁶⁹ Poikkeuksellista on siten myös se, että niissä itse teon lisäksi täytyy tunnistaa tekijän motiivi, miksi hän syyllistyi rikokseen. Viharikoslakeja on kritisoitu juuri siitä syystä, että lukuun ottamatta kaikkein törkeimpiä ja ilmeisimpiä tapauksia voi epäilyllä motiivin tunnistaminen ja todistaminen olla usein hyvin vaikeaa.²⁷⁰

²⁶⁵ Ashworth 2010, s.160.

²⁶⁶ Klingspor 2008, s. 40.

²⁶⁷ HE 44/2002, s. 192.

²⁶⁸ HE 44/2002, s. 192.

²⁶⁹ Peutere 2006, s. 13.

²⁷⁰ Peutere 2010, s. 351.

Tärkeä koventamisperustetta koskeva rajoitus onkin, että kovennus koskee ainoastaan rikoksia, joiden motiivina on uhrin kuuluminen säännöksessä tarkoitettuun kansanryhmään. Kaikkia tiettyihin kansanryhmiin kohdistuneita rikoksia ei tehdä tuollaisen ryhmään kuulumisen vuoksi. Säännöksen tarkoituksena on kuitenkin antaa suojaa juuri sellaisia rikoksia vastaan, joiden alkusyy ja tekijän motiivi liittyy uhrin ominaisuuteen tietyn kansanryhmän jäsenenä. Rajoitus tuodaan ilmi säännösehdotuksessa edellyttämällä, että rikos tapahtuu nimenomaan sen vuoksi, että uhri kuuluu ehdotuksessa mainittuun ryhmään.²⁷¹

Lainkäyttäjän onkin pystyttävä erottamaan toisistaan kahdenlaisia rikoksia: a) rikokset, joiden alkusyy ja tekijän motiivi liittyvät uhrin ominaisuuteen tietyn kansanryhmän jäsenenä, ja b) sellaiset rikokset, jotka kohdistuvat sattumanvaraisesti tietyn ryhmän jäseniin.²⁷²

Esimerkkinä näiden tilanteiden erottelusta voidaan mainita seuraava ratkaisu.

KKO 2002:98 Tapauksessa maahan muuttanut ulkomaalainen yrittäjä B oli rakentanut ravintolansa eteen ulkoterassin, joka ulottui viereisen liikehuoneiston edustalle. Liikehuoneiston omistajan toimeksiannosta toiminut A oli koittanut saada B:tä poistamaan terassin uhaten B:tä muutoin oleskeluluvan menettämällä. Korkein oikeus katsoi A:n syyllistyneen kiristyksen yritykseen.

Tapahtumaselosteesta ei voida päätellä, että A olisi kohdistanut rikoksensa B:hen sen takia, että tämä kuului tiettyyn kansalliseen ryhmään. Kyse oli pikemmin siitä sattumanvaraisesta seikasta, että viereisen liikehuoneiston omistajaa oli häirinnyt terassi, jonka oli rakentanut tässä tapauksessa oleskeluluvan saanut ulkomaalainen.²⁷³ Jos tiettyyn henkilöön kohdistuvan kiristyksen perimmäisenä syynä olisi tämän henkilön maahanmuuttajatausta, koventamisperusteen soveltamisen edellytykset saattaisivat täytyä.²⁷⁴

Aiemman lain aikana oikeuskäytännössä esiintyi eriäviä näkemyksiä siitä, edellyttääkö koventamisperusteen soveltaminen sitä, että rasistinen motiivi on rikoksen ainoa motiivi, toisin sanoen estääkö toisen motiivin esiintyminen koventamisperusteen soveltamisen.²⁷⁵ Nykyisen lain esitöissä sen sijaan todetaan, että vaikka rasistinen motiivi ei olisi rikoksen ainoa motiivi, voidaan se ottaa huomioon rangaistuksen koventamisperusteena. Toisaalta silloin, kun rasistisia tai muita sellaisia vaikuttimia on useita, voidaan tämä tarvittaessa ottaa huomioon rangaistusta mitattaessa.²⁷⁶

Ilari Hannulan mukaan silloin, kun teolla on useita vaikuttimia, rasistinen tai muu sen kaltainen

²⁷¹ HE 44/2002, s. 192 - 193.

²⁷² Tapani & Tolvanen 2011, s. 82.

²⁷³ Tapani & Tolvanen 2011, s. 82.

²⁷⁴ Matikkala 2010, s. 128.

²⁷⁵ HE 317/2010, s. 31.

²⁷⁶ HE 317/2010, s. 38.

vaikutin olisi ehdotuksen mukaan kuitenkin rangaistuksen koventamisperuste, jos kyseistä vaikutinta voidaan pitää rikoksen pääasiallisena vaikuttimena.²⁷⁷

Myös Yhdysvalloissa tehdyt tutkimukset näyttävät, että rasistisen motiivin tulee selvästi olla teon pääasiallinen syy, jotta rangaistusta voidaan koventaa.²⁷⁸ Ruotsissa sitä vastoin koventamisperusteelta ei edellytetä, että sen tulisi olla edes teon pääasiallinen motiivi.²⁷⁹

Toisaalta, vaikkei rasistista motiivia katsottaisi niin painavaksi, että se oikeuttaisi koventamisperusteen soveltamiseen, voidaan se silti ottaa huomioon rangaistuksen mittaamista koskevan yleissäännöksen nojalla esimerkiksi tekijän syyllisyyden tai teon vahingollisuuden ja vaarallisuuden arvioinnissa. Jos tätä ei kuitenkaan eritellä tuomion perusteluissa, ei viesti rasistisen teon moitittavuudesta välity.²⁸⁰

Viharikoksia koskevien tutkimusten mukaan rikostilanteessa lausutut sanat ovat tärkeimpiä vihjeitä teon mahdollisesta vihamotiivista: mitä epäilty on sanonut rikoksen aikana, sitä ennen tai sen jälkeen. Ilman todisteita esimerkiksi rasistisista solvauksista on tapausta hyvin hankala käsitellä rasistisena rikoksena, vaikka motiivi muuten vaikuttaisi selvältä.²⁸¹ Toisaalta, pelkästään rikostilanteessa lausutut sanat eivät välttämättä merkitse, että kyseessä olisi rasistinen motiivi eli teon alkusyyinä on rasistinen motiivi. Voi olla mahdollista, että rikostilanteessa lausutut solvaukset on sanottu enemmänkin suutuspäissään kuin, että teon alkumotiivina olisi rasistiset syyt.²⁸² Tällöin koventamisperuste ei voi tulla sovellettavaksi, koska rikostilanteen varsinainen motiivi ei ole rasistinen. Sen sijaan tällaiset solvaukset voidaan ottaa huomioon erikseen esimerkiksi kunnianloukkausrikoksena.

Esimerkiksi Isossa-Britanniassa rikos voidaan lain mukaan määritellä rasistiseksi rasistisen motiivin lisäksi silloin, kun epäilty on esittänyt rikoksen yhteydessä uhrin etniseen taustaan perustuvaa vihamielisyyttä. Tutkimuksen mukaan vain harvoissa tuomioistuimeen edenneissä rasistisissa rikoksissa onkin ollut kyse juuri rasistisesta motiivista.²⁸³

²⁷⁷ Hannula 2010.

²⁷⁸ Peutere 2010, s. 365.

²⁷⁹ Jareborg & Zila 2007, s. 111.

²⁸⁰ Peutere 2010, s. 361.

²⁸¹ Bell 2002, s. 75 - 76.

²⁸² Bell 2002, s. 168 - 169.

²⁸³ Burney & Rose 2002, s. 13.

4.2.8 Ketä rasistinen koventamisperuste suojaa

Laissa mainittuina, suojaa tarvitsevana ryhminä mainitaan uudistuksen jälkeen nimenomaisesti rotu, ihonväri, syntyperä, kansallinen tai etninen alkuperä, uskonto, vakaumus ja seksuaalinen suuntautuminen.

Säännöksessä olevan luettelon ei ole kuitenkaan tarkoitettu olevan tyhjentävä vaan säännöksessä mainittuihin ryhmiin rinnastettavia muita, erityistä suojaa tarvitsevia ryhmiä voidaan ajatella olevan esimerkiksi sukupuolivähemmistöt, kuten transihmiset ja intersukupuoliset henkilöt sekä tiettyyn sairauteen sairastuneet henkilöt. Säännöksessä onkin ilmaus ”taikka niihin rinnastettavasta muusta vaikuttimesta”.²⁸⁴ Samoin myös esimerkiksi sitä, että rikos kohdistetaan henkilöön sen vuoksi, että hän puhuu ruotsia, on pidettävä koventamisperusteen alaan soveltuvana.²⁸⁵

Vaikka viharikokset kohdistuvat monesti ns. näkyviin vähemmistöihin, myös esimerkiksi vähemmistöjen puoliset sekä rasismia näkyvästi vastustavat aktivistit, toimittajat ja poliitikot voivat joutua rasistisen rikoksen kohteeksi.²⁸⁶ Rasistisesta vaikuttimesta tehty rikos voi kuitenkin olla yhtä moitittava kohdistuessaan johonkin muuhun henkilöön kuten esimerkiksi rasistista kiihottamista ja väkivaltaa vastustavaan henkilöön tai rasistiseksi epäiltyä rikosta selvittävään viranomaiseen. Tämän vuoksi nykyisen lain esitöiden mukaan rasistinen motiivi olisi rikoksen koventamisperuste riippumatta siitä, keneen tai mihin rikos kohdistuu. Kohdehenkilö voi siten olla aidosti tiettyyn rikosentekijän tietämään tai olettamaan rotuun, kansalliseen tai etniseen alkuperään tms. perustuvaan ryhmään kuuluva henkilö. Koventamisperustetta voidaan soveltaa kuitenkin myös esimerkiksi silloin, kun rikoksen kohteena on tehtäviään suorittava pakolaiskeskuksen henkilökuntaan kuuluva henkilö tai valtaväestöön kuuluva, epäillyn rikoksen uhrin asiaa ajava asianajaja tai henkilö, joka ryhtyy puolustamaan väkivaltaisen rasistisen hyökkäyksen kohteena olevaa henkilöä.²⁸⁷

Koventamisperuste voi soveltua myös sellaisiin tekoihin, jonka ulkomaalainen kohdistaa kantaväestöön sen takia, että kyseinen henkilö kuuluu tähän ryhmään. Samoin koventamisperuste voi soveltua myös vähemmistöihin kuuluvien välisiin viharikoksiin.²⁸⁸ Olennaista ei olekaan se, kehen tai mihin rikos kohdistuu vaan rikoksen taustalla oleva vihamotiivi.

²⁸⁴ HE 317/2010, s. 39.

²⁸⁵ Boucht & Frände 2008, s. 261.

²⁸⁶ Makkonen 2000, s. 10.

²⁸⁷ HE 317/2010, s. 38.

²⁸⁸ ks. Dahlström-Nilsson-Westerlund 2005, s. 445, ks. myös Jareborg & Zila 2007, s. 111.

4.2.9 Mitä rikoksia rasistinen koventamisperuste koskee

Säännöksessä ei rajata sen soveltamisalaan kuuluvia rikoksia, vaan muiden yleisten mittaamisperusteiden tapaan kyseinen koventamisperuste kattaa periaatteessa kaikki rikostyyppit.²⁸⁹ Sellaisia tunnusmerkistöjä, jotka täytyisivät vain rasistisesta motiivista, rikoslaki ei sitä vastoin tunne.²⁹⁰

Hallituksen esityksessä todetaan kuitenkin, että säännöksen tausta ja tavoitteet huomioiden sen luontevin soveltamisala rajoittuu väkivaltarikoksiin sekä rikoksiin, joilla vaarannetaan vähemmistöön kuuluvien ihmisten turvallisuutta taikka toimeentulo- tai elinmahdollisuuksia. Esimerkkinä tällaisista rikoksista voidaan mainita vahingonteot ja tuhotyörikokset.²⁹¹

Vaikka aiemmankin lain voimassa ollessa lain esitöissä puhuttiin rasistisen koventamisperusteen yhteydessä mm. vahingonteko- ja tuhotyörikoksista, säännöksen sanamuoto sitä vastoin puhui rikoksen kohdistamisesta henkilöön. Esimerkiksi Matikkala arvioikin, että rikoksen täytyi olla kohdistettu nimenomaan tiettyyn kansanryhmään kuuluvaan "henkilöön" tähän ryhmään kuulumisen perusteella. Muut kuin henkilöön kohdistetuiksi katsottavat rikokset eivät Matikkalan mukaan olisikaan kuuluneet säännöksen soveltamisalaan ennen lain muutosta.²⁹²

Ennen uudistusta olikin lain sanamuodon vuoksi jossain määrin epäselvää, voidaanko lainkohtaa soveltaa silloin, kun rikoksen kohteena on omaisuus.²⁹³ Kuitenkin ainakin yhdessä tuomiossa koventamisperustetta on sovellettu aiemman lain voimassa ollessa tapauksessa, jossa rikoksen kohteena oli omaisuus.²⁹⁴

Uusi laki on joka tapauksessa poistanut aiemman lain voimassa ollessa vallinneen epäselvyyden ja rasistinen vaikutin on rikoksen koventamisperuste riippumatta siitä, millaisen rikoksen tekemiseen se on motivoinut. Ainoana poikkeuksena tästä ovat sellaiset rikokset, joiden tunnusmerkistössä on jo otettu huomioon rasistinen tai siihen rinnastettava vaikutin.²⁹⁵

²⁸⁹ HE 44/2002, s.193.

²⁹⁰ Hannula 2011.

²⁹¹ HE 44/2002, s. 193.

²⁹² Matikkala 2010, s. 128.

²⁹³ HE 317/2010, s. 38.

²⁹⁴ ks. Peutere 2010, s. 359 - 360.

²⁹⁵ HE 317/2010, s. 38.

Esimerkkinä rikoksista, joiden tunnusmerkistössä tällaiset vaikuttimet on jo otettu huomioon, voidaan mainita esimerkiksi kansanryhmää vastaan kiihottaminen ja syrjintärikokset.²⁹⁶ Sen sijaan kunnianloukkauksen ja laittoman uhkauksen tunnusmerkistössä rasistista vaikutinta ei ole huomioitu. Rasistinen vaikutin voidaan näin ollen ottaa huomioon rikoslain 6 luvun 1 momentin 4 kohdassa tarkoitettuna koventamisperusteena myös näissä rikoksissa.²⁹⁷ Oikeuskäytännössä tällainen tulkinta esiintyy ainakin yhdessä tuomioistuinratkaisussa (Turun hovioikeus 26.6.2009 n:ro 1613).²⁹⁸

4.2.10 Rasistisen koventamisperusteen soveltaminen käytännössä

Rasistista motiivia koskevaa koventamisperustetta on oikeuskäytännössä sovellettu vain vähän. Hallituksen esityksessä HE 317/2010 todetaan, että viime vuosina rasistista vaikutinta on käytetty koventamisperusteena keskimäärin alle kymmenessä tuomiossa. Esimerkiksi vuonna 2007 koventamisperustetta sovellettiin kuudessa tuomiossa ja vuonna 2008 kahdeksassa tuomiossa. Viimeksi mainituista ratkaisuista kolme oli törkeää pahoinpitelyä, kaksi tavallista pahoinpitelyä, kaksi vahingontekoa ja yksi henkirikoksen yritys. Rasistinen vaikutin voidaan huomioida myös rangaistusta mitattaessa. Näitä tapauksia ei kuitenkaan ole tilastoitu.²⁹⁹

Koventamisperustetta sovelletaan oikeuskäytännössä varsin vähän, kun huomioidaan poliisin kirjaamien rasististen vaikuttimien määrä. Soveltamisen vähäisyyteen on arveltu olevan ainakin osittain syynä säännöksen tulkinnanvaraisuudet,³⁰⁰ joita hallituksen esityksen 317/2010 perusteella tehdyn lainmuutoksen on tarkoitus korjata.

Laura Peutere on tutkinut, miten rikosepäilyjen rasistisia piirteitä kuvataan rikosprosessissa ja miten näihin piirteisiin on kiinnitetty huomiota syyttäjän ja tuomioistuimen ratkaisuissa. Aineistona tutkimuksessa on ollut vuonna 2008 Helsingissä kirjatut rasistisia piirteitä sisältävät rikosepäilyt, jotka ovat edenneet tuomioistuimeen. Tällaisia tapauksia on ollut yhteensä noin 50. Rangaistusta on kovennettu neljässä aineistoon kuuluvassa rikostapauksessa, joista kolmessa oli kyse pahoinpitelystä. Yhteenvetona Peutere toteaa, että rasistista koventamisperustetta sovelletaan vain harvoin. Lisäksi oikeuden päätösten perusteella lakia tulkitaan hyvin vaihtelevasti; mikä joissakin

²⁹⁶ ks. HE 44/2002, s. 193 ja HE 317/2010, s. 38.

²⁹⁷ HE 317/2010, s. 6.

²⁹⁸ HE 317/2010, s. 38.

²⁹⁹ HE 317/2010, s. 7.

³⁰⁰ HE 317/2010, s. 12.

tapauksissa riittää syyttäjälle ja tuomioistuimelle näytöksi rasistisesta motiivista, jätetään toisissa tilanteissa kokonaan huomiotta.³⁰¹

4.2.11 Perusteen ongelmat

Voidaan kyseenalaistaa se, onnistutaanko kovennetuilla rangaistusuhilla lisäämään suvaitsevaisuutta vai voivatko viharikoslait päinvastoin lisätä ryhmien välisiä ennakkoluuloja. Jacobs & Potter arvioivat ongelmalliseksi sen, kuinka laajalle säännöksen antama suoja ulotetaan: mitä useampia ryhmiä suojellaan, sitä enemmän laki menettää symbolista merkitystään. Toisaalta joidenkin ryhmien valitseminen suojeltavaksi lailla tarkoittaa aina joidenkin toisten ryhmien sulkemista suojelun ulkopuolelle.³⁰²

Voidaan esimerkiksi väittää, että viharikosten kategorisointi kertoo yhteiskunnalle, että jotkut murhat ja pahoinpitelyt ja siten niiden uhrit ovat tärkeämpiä kuin toiset.³⁰³ Voidaan lisäksi väittää, että viharikoslainsäädäntö rankaisee poliittisista mielipiteistä ja, että kovemmat rangaistukset tiettyä ryhmää kohtaan tehdyistä rikoksista ovat vastoin yhdenvertaisuusperiaatetta.³⁰⁴

Toisaalta, vaikka Yhdysvaltalaisessa oikeuskirjallisuudessa on esitetty kovaakin kritiikkiä viharikoslainsäädäntöä kohtaan, on huomioitava selvä ero lainsäädännössä Suomen ja Yhdysvaltojen välillä. Esimerkiksi Yhdysvalloissa Floridan osavaltiossa rikoksen luokittelu viharikokseksi voi nostaa rangaistusmaksimin jopa kolmikertaiseksi.³⁰⁵ Vastaavasti Suomen koventamisperuste on, paitsi varsin vähän oikeuskäytännössä sovellettu, myös huomattavasti vähemmän rangaistuksen mittaamiseen vaikuttava.

4.3 Muut koventavat motiivit

4.3.1 Rikoksen tekeminen huvitteluksi ja ajanvietteeksi

Rikoksen tekeminen yksinomaan ajanvietteeksi ja huvittelunhalusta on eräs kirjallisuuden ja osaksi myös lainsäädännön tuntema, rangaistusta koventava motiivi. Lappi-Seppälä on arvioinut, että perusteen esittäjillä lienee mielessä ennen kaikkea erilaiset väkivaltarikokset, joissa ulkopuolisia

³⁰¹ Peutere 2010, s. 350.

³⁰² Jacobs & Potter 1998, s. 133.

³⁰³ Potter & Jacobs 1998, s. 133.

³⁰⁴ ks. Hessick 2006, s. 19 - 20.

³⁰⁵ Jacobs & Potter 1998, s. 30.

pahoinpidellään ilman mitään näkyvää syytä. Pelkästään omaksi iloksi ja ajankuluksi tehdyt pahoinpitelyt osoittavat erityistä piittaamattomuutta siten, että tekijä on asettanut omat, objektiiviselta arvoltaan vähäiset intressinsä (huvittelunhalu) huomattavasti arvokkaampien intressien (toisten henki ja terveys) edelle sellaisella tavalla, joka on räikeästi yhteiskunnan muiden jäsenten arvovastuksia vastaan. Väkivaltarikosten asteikkorakentelun voi myös olettaa lähtevän ajatuksesta, että teot ovat jossain mielessä rationaalisesti perusteltavia aggression ilmauksia (tekijä on esimerkiksi riitautunut uhrin kanssa, häntä on ärsytetty jne.). Kun tällaiset, rikosta edes jossain määrin selittävät seikat puuttuvat, on teko myös keskimääräistä moitittavampi.³⁰⁶

Kovin suurta painoa ei tälle perusteelle kuitenkaan Lappi-Seppälän mukaan tule antaa. Siihen liittyy ensinnäkin selviä tekijärikosoikeuden ongelmia. Toiseksi, säännöksen soveltaminen esimerkiksi omaisuusrikoksiin on varsin kyseenalaista. Varastaminen puhtaasta ajanvietteestä ilman ansiotarkoitusta on tuskin keskimääräistä moitittavampaa, pikemminkin päinvastoin.³⁰⁷ Hallituksen esityksessä lievemmin arvosteltavaksi arvioidaan esimerkiksi anastusrikos, johon tekijä syyllistyy humalassa ilman järkevää motiivia ainoastaan tilanteen saattelemana.³⁰⁸ Kyse onkin siten melko lailla tunnusmerkistösidonnaisesta perusteesta.³⁰⁹

4.3.2 Kosto

Aiemmin oikeuskirjallisuudessa koston suuremmasta rikosoikeudellisesta moitittavuudesta esimerkkinä arveltiin olevan määräyksen, jonka mukaan virkamiehen surmaaminen ”virkatoimien vuoksi” kvalifioi teon murhaksi. Säännöksen tarkoituksen on tällöin esitetty olevan ensi sijassa virkamiesten oikeussuojan korostaminen ja näissä tilanteissa koston erityisen sanktioinnin kautta luoda takeet sille, etteivät esimerkiksi virkaa toimittavat poliisit koston pelossa jättäisi virkatoimiaan suorittamatta. Säännöksen arveltiin soveltuvan ilmeisesti juuri silloin, kun se tapahtuu kostotoimenpiteenä tekijään tai hänelle läheiseen henkilöön kohdistuneen virkatoimen vuoksi.³¹⁰

Kuitenkin tämä oletus, johon lain sanamuoto antaa selvästi aihetta, on kumottu hallituksen esityksessä 94/1993, jossa nimenomaisesti todetaan, että virkamiehen tappaminen kostoksi ei sisälly

³⁰⁶ Lappi-Seppälä 1987, s. 398.

³⁰⁷ Lappi-Seppälä 1987, s. 398.

³⁰⁸ HE 44/2002, s. 197.

³⁰⁹ Lappi-Seppälä 1987, s. 398.

³¹⁰ Lappi-Seppälä 1987, s. 399, Honkasalo 1969, s. 24, Honkasalo 1970, s. 24.

tähän ankaroittamisperusteeseen. Hallituksen esityksessä todetaan kuitenkin, että kostaminen voi sen sijaan täyttää murhan 1 kohdan eli vakaan harkinnan tunnusmerkistön.³¹¹

Onkin epävarmaa, voidaanko kostotarkoituksessa tehtyjä rikoksia pitää yleisesti erityisen ankarasti rangaistavina. Lappi-Seppälä on arvioinut, että koston kvalifiointi lienee kriminaalipoliittisesti vakaammalla pohjalla, jos se liitetään näiden rikosten tavallisesti edellyttämään harkintaan ja suunnitelmallisuuteen. Koston erityinen paheksuminen on toisaalta mahdollista perustaa myös samoihin sosiaalisiin tarkoituksenmukaisuussyihin, jotka aikoinaan kanavoivat yksityisen koston muuntumisen sovintomenettelyn kautta rangaistukseksi. Kostaminen käy loppujen lopuksi yhteisön omien intressien vastaiseksi.³¹²

Näin voidaan myös erottaa tilanteet, joissa rangaistusta enentävän koston sijasta on kyse pikemminkin moitearvostelua lieventävästä provokaatiosta. Jos kosto kvalifioi tekoon sisältyvän harkinnan vuoksi, provokaatioissa juuri harkinnan puuttuminen selittää, miksi muuten niin samantapaiset teot saavat erilaisen käsittelyn.³¹³ Voidaankin ajatella, että joissakin tapauksissa kosto ja rikoksen tekeminen ns. kylmäverisesti ovat vastakohtia, jolloin rikoksen tekeminen kylmäverisesti olisi moitittavampaa kuin kostoksi toimiminen.

Lappi-Seppälä on arvioinut, että kun provokaation lieventävä vaikutus perustuu ärsytyksen nostattamaan tunnekuuhuun, tulee vastareaktion seurata ärsytystä verraten nopeasti. Mitä pitempi aika loukkauksen ja vastareaktion välillä on, sitä pienempi on provokaation rangaistusta lieventävä vaikutus.³¹⁴ Aikavälin pidentyessä saatetaan jossain vaiheessa siirtyä rangaistusta lieventävästä provokaatiotilanteesta rangaistusta koventavaan kostotarkoitukseen.³¹⁵ Käytännössä jotkut provokaatiosta tehdyt tapot ovat varsin lähellä kostotarkoituksessa tehtyjä murhia.³¹⁶

Kostoa koskevasta oikeuskäytännöstä esimerkkinä voidaan mainita seuraava Kouvolan hovioikeuden ratkaisu.

KOHO 1785/1983: Alioikeus tuomitsi syytetyn törkeästä pahoinpitelystä perustellen ratkaisuaan sillä, että ”pahoinpitely oli tehty erityistä raakuutta ja julmuutta osoittavalla tavalla eli päähän jatkuvasti kenkäjalalla potkimalla ja sitä oli lähdetty varta vasten suorittamaan

³¹¹ He 94/1993, Muutoksen tarve ja keskeisimmät muutokset, luku 1.9.1.4.

³¹² Lappi-Seppälä 1987, s. 399.

³¹³ Lappi-Seppälä 1987, s. 399.

³¹⁴ Lappi-Seppälä 2002, s. 397.

³¹⁵ Lappi-Seppälä 2002, s. 397.

³¹⁶ Ashworth 1983, s. 169.

kostamistarkoituksessa... ”. Hovioikeus ei kuitenkaan ”huomioon ottaen rikokseen johtaneet ja siitä ilmenevät seikat kokonaisuudessaan” pitänyt tekoa törkeänä.³¹⁷

Kostomotiivista tehdyissä rikoksissa harkinta tai sen puuttuminen ei kuitenkaan selitä kaikkien tekojen erilaista arviointia. Tietyissä tilanteissa kostomotiivista tehtyihin tekoihin suhtaudutaan ymmärtäväisemmin kuin monista muista motiiveista tehtyihin tekoihin.³¹⁸

Esimerkkinä voidaan mainita englantilaisesta oikeuskäytännöstä seuraava ratkaisu.

Tracey (1993) 14 Cr App Rep (S) 666: Tapauksessa jengi oli heittänyt syytetyn päälle happoa, ja syytetty heitti vastaavasti kostona happoa jengiläisten päälle viikkoa myöhemmin. Syytetty tuomittiin normaalia lievempään rangaistukseen perusteluina ns. viipynyt provokaatio.³¹⁹

Toisaalta silloin, kun tarkoituksena on kostaa esimerkiksi henkilölle, joka on todistanut oikeudessa tätä henkilöä vastaan tai ilmiantanut tämän jostakin rikoksesta, lienee kostomotiivi tällöin selkeästi moitittavampi ja siten ankarammin rangaistava kuin muuten vastaavanlainen teko, vaikka teko olisikin tehty ilman suunnitelmaa ja harkintaa (esim. vastaaja kohdannut todistajan sattumalta ja pahoinpidellyt tämän).

Ns. viipyneen provokaation ja rangaistusta koventavan koston erona vaikuttaisi olevan lähinnä se, että viipyneen provokaation kaltaiset tilanteet herättävät sympatiaa, kyse on toisin sanoen ”villistä oikeudesta”, vaikkei tekoa voida pitää nimenomaan oikeutettuna, sitä voidaan pitää jossain määrin ymmärrettävänä ja suhteessa uhrin kokemaan loukkaukseen.³²⁰ Viime kädessä näiden tilanteiden erottelu jää lainkäyttäjälle, jolla onkin vaikea työ tehdä ero sinällään samasta motiivista tehtyjen tekojen välillä.

4.3.3 Mustasukkaisuus

Yhtenä moitittavana motiivina oikeuskirjallisuus on maininnut mustasukkaisuuden.³²¹ Kuitenkin mustasukkaisuuteen liittyvää oikeuskäytäntöä tarkastelemalla voidaan havaita, että tuomioistuimet pitävät mustasukkaisuutta useimmiten pikemminkin lieventämisperusteena kuin koventamisperusteena.

KKO 1987:13: Tapauksessa A oli surmannut vaimonsa hukuttamalla tämän veteen. Korkein oikeus totesi, että ”tekoon on olennaisesti vaikuttanut A:n paranoian piirteitä saanut mustasukkaisuus ja avioeron uhka sekä se, että hän on ryhtynyt tekoon B:n veteen menemistä koskevan lausuman herättämästä mielijohteesta”. A oli kuitenkin teon aikana kyennyt

³¹⁷ Lappi-Seppälä 1987, s. 399.

³¹⁸ Walker & Padfield 1996, s. 49, ks. Tracey (1993) 14 Cr App Rep (S) 666.

³¹⁹ Walker & Padfield 1996, s. 49, ks. Tracey (1993) 14 Cr App Rep (S) 666 ja Walker 1999, s. 177.

³²⁰ ks. Walker 1999, s. 182 - 183.

³²¹ Lappi-Seppälä 1987, s. 399 ja Pentti 1922, s. 46.

harkitsemaan tekoa sekä ymmärtänyt sen merkityksen ja teon seuraukset. Korkein oikeus tuomitsi A:n täyttä ymmärrystä vailla tehdystä rikoksesta 7 vuoden vankeusrangaistukseen. Hovioikeus oli aiemmin katsonut, että A oli kokonaan ymmärrystä vailla ja vapauttanut A:n syytteistä.

KKO 1997:153: A oli tavannut vaimonsa Y:n ja tuttavansa X:n X:n kesämökin sängystä. A ja Y olivat palanneet kotiinsa, jossa A oli alkanut nauttia alkoholia ja soittelemaan puhelimella useille henkilöille ja muun muassa auttavaan puhelimeen. Yöllä klo 2:30 jälkeen A oli lähtenyt takaisin X:n mökille haulikon kanssa Y:n tullessa toisella autolla perässä. Mökin pihalla A ja X keskustelivat kovaäänisesti, minkä jälkeen A oli ampunut haulikolla X:ää kaulaan, minkä seurauksena X oli kuollut. A oli osoittanut myös Y:tä haulikolla, mutta ei ollut tätä surmannut.

Korkein oikeus totesi, että havainto oli järkyttänyt ja loukannut A:ta syvästi. Ahdistusta oli lisännyt tietoisuus avioerovaihtoehdon taloudellisesta ongelmallisuudesta velkaisen maatilan ja viiden lapsen vuoksi sekä tekijän töistä johtunut uupumustila. Olosuhteet ja rikokseen liittyvät seikat eivät korkeimman oikeuden mielestä kuitenkaan olleet kokonaisuutena arvostellen siinä määrin poikkeukselliset, että surman tunnusmerkistö olisi täyttynyt. A tuomittiin taposta.

Vilja Hahto on arvioinut, että tapauksen ratkaisu olisi saattanut olla toinen, mikäli tekijä olisi toiminut välittömästi ensijärkytykseltään. Vaikutus ei tosin olisi perustunut pelkkään mustasukkaisuuteen vaan vaikeaan kokonaistilanteeseen.³²²

Itä-Suomen HO 27.6.2002, R 01/1351: Tapauksessa A oli purkanut kihlauksensa B:n kanssa. A:n hakiessa autonsa avaimia A ja B olivat keskustelleet äänekkäästi B:n asunnon ovella. A oli ollut vihainen ja mustasukkainen B:stä, jolla hän arveli olevan suhde asunnolla myös olleen C:n kanssa. A oli lähtenyt pois päin, mutta C:n huutaessa häntä nimeltä hän oli kuitenkin tullut takaisin ja yrittänyt lyödä puukolla C:tä, joka kuitenkin onnistua torjumaan lyönnin. A tuomittiin rangaistukseen törkeästä pahoinpitelyn yrityksestä. Hovioikeuden mukaan teko oli tehty pikaistuksissa, se oli ollut harkitsematon ja siihen oli oletettavasti vaikuttanut A:n tuntema voimakas mustasukkaisuus.³²³

Poikkeuksen oikeuskäytännön osalta näyttäisi kuitenkin muodostavan seuraava Rovaniemen hovioikeuden tuomio, jossa mustasukkaisuus vaikutti ankaroittavaan suuntaan.

Rovaniemen HO 8.9.2000, R 99/699: X oli mustasukkainen Y:lle, koska tämä oli keskustellut X:n tyttöystävän kanssa. X:n mentyä WC:hen Y oli mennyt sinne perässä, ja heidän käymänsä lyhyen keskustelun jälkeen X oli lyönyt Y:tä puukolla. Pahoinpitely arvioitiin kokonaisuutena arvostellen törkeäksi. Arvostelussa otettiin yhtenä seikkana huomioon se, että teräseen käyttö oli johtunut ilmeisestä mustasukkaisuudesta.

³²² Hahto 2004, s. 410.

³²³ ks. Hahto 2004, s. 413.

Ratkaisujen erilaisuus viestii yhteisen linjan puutteesta.³²⁴ Tämä on ongelmallista yhdenvertaisuuden näkökulmasta, joka edellyttäisi, että tiedetään, mitkä ovat ne perusteet, jotka vaikuttavat rangaistuksen mittaamiseen mihinkin suuntaan.³²⁵

Hahto on arvioinut, että usein mustasukkaisuudesta tehty teko ei ole reaktio yksittäiseen, yllättävään tilanteeseen, vaan pitkään haudottu asia, jolla on yhteys tekijän luonteenpiirteisiin perustuvaan pysyväkköön tunnetilaan.³²⁶ Hähdön mukaan mustasukkaisuus ei saisikaan vaikuttaa rangaistusta alentavasti silloin, kun se esiintyy pääasiassa tekijän luonteeseen liittyvänä teon motiivina.³²⁷ Hähdön kantana näyttäisikin olevan, että mustasukkaisuus tulisi kyseeseen rangaistuksen mittaamiseen vaikuttavana lieventävänä seikkana lähinnä provokaation luonteisissa tilanteissa.³²⁸

Vaikka pitäisimme mustasukkaisuutta paheksuttavana luonteenpiirteenä, ei siitä kuitenkaan ole yleisesti koventavaksi motiiviksi. Mustasukkaisuusrikoksiin liittyy usein lainnoudattamiskykyä heikentäviä piirteitä (kuten edellä esitetty oikeuskäytäntökin osoittaa). Mustasukkaisuus, samoin kuin kosto joissakin tapauksissa, havainnollistaa yhdessä ja samassa tilanteessa sitä eroa, joka vallitsee yhtäältä motiivin paheksuttavan moraalisen laadun ja toisaalta teon ymmärrettävän luonteen välillä. Moitearvostelun kannalta keskeistä ei ole niinkään motiivien eettinen arvo, vaan motivointivaikeudet ja lainnoudattamiskyky.³²⁹

4.3.4 Eräitä muita koventavia motiiveja

Muiden moitittavia motiiveja kuvaavien konkreettisten ja yleistämiskelpoisten esimerkkien löytäminen on huomattavan hankalaa. Vahingoittamistarkoitus – vaikkapa myötätunnon vastakohta – ei sellaiseksi kelpaa, sillä ajatus toiselle tuotettavasta vahingosta sisältyy jo sellaisenaan monien tunnusmerkistöjen taustaoletuksiin (rikokset ovat toisten oikeushyvien loukkauksia).³³⁰ Aiemmin esitettyjen motiivien lisäksi voidaan kuitenkin luetella muutamia oikeuskirjallisuudessa ja ulkomaisessa lainsäädännössä mainittuja motiiveja.

Itsekkäät motiivit

³²⁴ Hahto 2004, s. 413 - 414.

³²⁵ Matikkala 2010, s. 117.

³²⁶ Hahto 2004, s. 409.

³²⁷ Hahto 2004, s. 414.

³²⁸ Hahto 2004, s. 409 - 414.

³²⁹ Lappi-Seppälä 1987, s. 399 - 400.

³³⁰ Lappi-Seppälä 1987, s. 398.

Kun lähtökohtaisesti lainsäätäjä on jo ajatellut, että rikos tehdään yleensä itsekkäistä motiiveista, eli tekijä pyrkii tavalla tai toisella hyötymään teosta, voi itsekkyyden jo ajatella sisältyvän rikoksen vääryystunnusmerkistöön. Tällöin olisi kohtuutonta ajatella, että rangaistusta vielä kovennettaisiin tekijän itsekkyyden perusteella. Voidaankin ajatella, että ainoastaan hyvin poikkeuksellisesti tekijän itsekkäät motiivit voisivat vaikuttaa rangaistusta korottavasti. Sitä vastoin silloin, kun rikosentekijältä kokonaan puuttuu tällaiset ennakoituiden itsekkäät motiivit, muodostaa se jo vahvan olettaman siitä, että rangaistus tulisi mitata normaalia alemmaksi.

Taloudelliset motiivit

Joskus myös taloudelliset motiivit on mainittu koventamisperusteena. Esimerkiksi USA:n liittovaltion suuntaviivoissa (guidelines) rangaistuksen lisäämisperusteena on, milloin syytetty tekee tietyn ei-taloudellisen rikoksen, kuten pahoinpitelyn tai alaikäistä koskevan seksuaalisen materiaalin salakuljetuksen, taloudellisesta motiivista.³³¹ Myös Suomen rikoslaisissa omanvoitonpyynti mainittiin joissakin rikoksissa aiemmin rangaistuksen koventamisperusteena ja toisaalta se, ettei rikosta oltu tehty omanvoitonpyynnistä mainittiin tietyissä rikoksissa lieventämisperusteena.³³² Kun kuitenkin esimerkiksi murhassa katsottiin, että omanvoitonpyynti edellytti vakaata harkintaa, poistettiin se murhan kvalifiointiperusteiden joukosta. Lisäksi hallituksen esityksessä todettiin, että säännöksen ei pitäisi synnyttää sellaista mielikuvaa, että murhaksi katsottaisiin vain jollakin tavoin erityisen paheksuttavista motiiveista tehty henkirikos. Esimerkiksi epäitsekkäistä poliittisista motiiveista tehty henkirikos on yhtä lailla voitava katsoa murhaksi kuin palkkamurha.³³³

Terrorismin tukeminen

Joissakin lainsäädännöissä pidetään koventamisperusteena sitä, että rikoksen motiivina on ollut terrorismin tukeminen.³³⁴ Tällaisella motiivilla voidaan arvioida olevan huomattava merkitys rangaistuksen mittaamiseen ja Andrew Ashwort on arvioinut, että riippumatta siitä, onko se nimenomaisesti mainittu koventamisperusteena, todennäköisesti se otettaisiin mittaamisessa kuitenkin huomioon.³³⁵

Yritys välttää rangaistus tehdystä rikoksesta

³³¹ Hessick 2006, s. 17.

³³² Pentti 1922, s. 47.

³³³ HE 94/1993, 2 §. Murha. Pykälien perustelut, luku 1.9.2.

³³⁴ Hessick 2006, s. 19.

³³⁵ Ashwort 2010, s. 161.

Koventamisperusteena on joskus mainittu myös se, että syytetty tekee rikollisen teon välttääkseen kiinnijäämisen tai pelastuakseen rangaistukselta. Tällainen koventamisperuste on voitu muotoilla eri tavoin. Joskus kovennus määrätään, kun rikos on tehty tarkoituksessa pelotella tai kostaa todistajalle tai muuten estää todistajaa antamasta todistusta. Joskus kovennuksena taas mainitaan se, että rikos on tehty tarkoituksessa estää laillinen pidätys tai helpottaa pakenemista. Joskus kovennuksena on myös se, milloin rikos on tehty tarkoituksessa peitellä todisteita. Kaikissa näissä motiiveissa on kuitenkin kyse samasta asiasta: tehdystä rikoksesta mahdollisesti saatavan rangaistuksen välttämistä.³³⁶

4.4 Koventamisperusteiden rajoituksia

4.4.1 Kaksinkertaisen kvalifioinnin kieltö

Suomessa ei ole eräiden muiden maiden tapaan otettu yleisten mittaamisperusteiden sekä tunnusmerkistöstä ilmenevien erityisten mittaamisperusteiden samanaikaisen soveltamisen varalta lakiin mainintaa kaksinkertaisen kvalifioinnin kiellosta.³³⁷ Tällainen kieltö on kuitenkin olemassa, joskaan sitä ei ole pidetty poikkeuksettomana vaan, jos jokin rikostyyppiä määrittävä tunnusmerkistötekijä ilmenee teossa poikkeuksellisen vahvana tai lievänä, on kyseinen seikka perusteltua ottaa huomioon myös rangaistuksen mittaamisessa.³³⁸ Kaksoiskvalifioinnin kieltö johtuu kohtuullisuusperiaatteesta eli siitä, että saman seikan huomioon ottaminen kumuloituvalla tavalla voisi muodostua kohtuuttomaksi. Tästä seuraa, että kaksoiskvalifioinnin kieltöä on aina tarkasteltava tapauskohtaisesti nimenomaan siitä näkökulmasta, ettei samaa seikkaa tule huomioon otetuksi kahteen kertaan kohtuuttomalla tavalla.³³⁹

Kieltö tarkoittaa, että tunnusmerkistötekijää ei tule enää uudelleen arvottaa mittaamisessa. Kiellolla on merkitystä lähinnä törkeysportastusperusteiden yhteydessä. Sen tulkinta tarkoittaa, että mikäli kvalifiointiperusteena on mainittu jokin yleisten mittaamisperusteiden tuntema seikka, esimerkiksi suunnitelmallisuus, kyseinen peruste on lupa ottaa huomioon mittaamisessa vain, jos se esiintyy poikkeuksellisen korostuneena. Lain esitöissä mainitaan esimerkkinä veropetos, joka voidaan katsoa törkeäksi teon suunnitelmallisuuden vuoksi. Tällöin rangaistuksen koventaminen suunnitelmallisuutta koskevan koventamisperusteen nojalla on mahdollista vain, jos

³³⁶ Hessick 2006, s. 19.

³³⁷ HE 44/2002, s. 190.

³³⁸ HE 125/1975, s. 10.

³³⁹ Palo 2010, s. 368, 370 - 371.

suunnitelmallisuus on poikkeuksellisen perinpohjaista.³⁴⁰ Ilman kaksoiskvalifioinnin kieltoa sama olosuhde voisi johtaa ensin teon törkeän tekemuodon soveltamiseen ja tämän jälkeen vielä toimisi rangaistuksen koventamisperusteena.³⁴¹

Seuraavassa Helsingin käräjäoikeuden ratkaisussa ei ollut varsinaisesti kyse kvalifiointiperusteesta, mutta saman ajatuksen mukaan siinä katsottiin, että rikollisryhmän jäsenyyden huomioon ottaminen moneen otteeseen johtaisi kohtuuttoman ankaraan lopputulokseen.³⁴²

Helsingin KO 07/6657 R 07/5163 26.7.2007: Käräjäoikeuden tuomiossa se seikka, että rikollisryhmän jäsen oli ollut kiristystilanteessa paikalla rikollisryhmän liiveihin pukeutuneena, oli merkityksellinen arvioitaessa sitä, täyttikö hänen menettelynsä yhdessä muiden syytettyjen kanssa kiristuksen tunnusmerkistön. Tämän takia käräjäoikeus ei ottanut ryhmän jäsenyyttä huomioon enää rangaistuksen koventamisperusteena, koska se olisi johtanut kohtuuttoman ankaraan lopputulokseen syytetyille.

Lappi-Seppälän mukaan se, saako tunnusmerkistökäytettä käyttää mittaamisperusteena vai ei, ratkeaa sen mukaan, onko kyseinen tunnusmerkki dikotomia- vai jatkumoluontoinen; sääntö vai periaate.³⁴³

Sääntöjä kuvaa joko - tai asetelma, niitä seurataan tai ei seurata. Säännöt antavat kaksi mahdollisuutta ja ne myös ratkaisevat asian: ristiriitatilanteessa ainoastaan toinen sääntö soveltuu ja jää voimaan, kun sen sijaan häviävä kumoutuu ja siirtyy oikeusjärjestyksen ”ulkopuolelle”.³⁴⁴

Periaatteet eivät sen sijaan anna ratkaisua ”suoraan”, vaan ne osoittavat suunnan johon edetä. Periaatekollisiossa syrjäytyvä periaate jää voimaan tulematta silti kumotuksi. Ratkaisuun voivat vaikuttaa useat eri periaatteet, toiset enemmän ja toiset vähemmän. Kun seurataan tiettyä periaatetta, pyrkimyksenä on sen vaatimusten mahdollisimman täydellinen huomioon ottaminen sen mukaan, miten muut asiassa vaikuttavat seikat antavat myöden eli sen optimaalinen noudattaminen. Periaate voidaan siten täyttää eriaasteisesti.³⁴⁵

Silloin, kun porrastusperuste tai tunnusmerkistökäytettä on tulkittavissa dikotomisesti (säännöksi), ei samaan seikkaan saa mittaamisessa enää uudestaan kiinnittää huomiota. Yleensä törkeysarvostelun perusteet kuitenkin esiintyvät vahvuudeltaan erilaisina (ovat periaatteita). Niiden pelkän ”läsnaolon” toteaminen ei siis vielä riitä, vaan tarvitaan myös painoarvon ja voimakkuuden punnintaa. Tällaista perustetta käyttäessään lainsäätäjät on tehnyt tunnusmerkistöratkaisunsa tietyn

³⁴⁰ HE 44/2002, s. 190.

³⁴¹ Lappi-Seppälä 2002, s. 386.

³⁴² Palo 2010, s. 367.

³⁴³ Lappi-Seppälä 1987, s. 524.

³⁴⁴ Lappi-Seppälä 1987, s. 21.

³⁴⁵ Lappi-Seppälä 1987, s. 21.

tyyppitilanteen pohjalta. Jos perusteen tarkoittama olosuhde toteutuu poikkeuksellisen vahvana tai heikkona, ei se toteuta lainsäätäjän ennakoimaa tyyppimuotoa (tai tarkemmin sanoen se sijoittuu tyyppin reuna-alueelle). Kyseinen poikkeama on lainsoveltajan otettava huomioon etsiessään asteikolta rangaistuksen paikkaa.³⁴⁶

Lappi-Seppälän esittämän pohjalta olisi mielestäni katsottava, että sekä palkkion vastaan ottaminen että rasistinen motiivi olisi tulkittava periaatteiksi, jotka siis voivat toteutua eriasteisesti. Palkkion vastaan ottamiselle olisi siis annettava sitä suurempi vaikutus, mitä enemmän se on vaikuttanut tekijän tekopäätökseen. Vastaavasti mitä suurempi vaikutus henkilön ihonvärillä, seksuaalisella suuntautumisella, uskonnolla tms. on ollut rikoksen tapahtumiseen, sitä suurempi painoarvo koventamisperusteelle tulisi antaa. Vastaavasti mitä vähemmän palkkiolla tai rikoksen kohteen ihonvärillä, seksuaalisella suuntautumisella tai uskonnolla on ollut merkitystä teon kannalta, sitä pienempi painoarvo koventamisperusteelle on annettava. Tämän kanssa linjassa on myös vaatimus, että mikäli rikoksen tekijä ottaa palkkion, vaikkei sillä ole merkitystä teon tekemiseen tai jos rikos kohdistuu ulkomaalaiseen ilman rasistista syytä, ei koventamisperuste sovellu lainkaan tapaukseen.

Lappi-Seppälä on arvioinut, että kaksoiskvalifioinnin problematisointi perustuu virheellisiin oikeusteoreettisiin otaksumiin, pääasiassa ajatuksiin normeista yksiselitteisinä sääntöinä ja tuomarista niitä soveltavana lainsäätäjän työn mekaanisena jatkajana. Ajatellaan, että lainsäätäjä joko on tai ei ole ottanut tiettyä perustetta tunnusmerkistöön. Tuomari puolestaan voi vain soveltaa tai olla soveltamatta tuota sääntöä.³⁴⁷

Kaksoiskvalifioinnin kieltö tulee esille erityisesti rasistisen koventamisperusteen yhteydessä, mutta sillä on myös merkitystä pohdittaessa palkkion vastaanottamista ja sen sisällymistä tiettyjen rikosten tunnusmerkistöön.

Laissa on joukko kriminalisointeja, joiden nimenomaisena tarkoituksena on vähemmistöjen suojaaminen. Rikoksia, joissa jo teon tunnusmerkistö sisältää rasistisen motiivin, ovat kiihottaminen kansanryhmää vastaan ja törkeä kiihottaminen kansanryhmää vastaan (RL 11:10 ja 10 a;), syrjintärikokset (RL 11:11, 47:3 ja 47:3a), joukkotuhonta (RL 11:1) tai sen valmistelu (RL 11:2) ja rikos ihmisyyttä vastaan tietyissä tapauksissa (RL 11:3:n 5 kohta) sekä kidutus (RL 11:9a). Kaksinkertaisen kvalifioinnin kiellon takia syrjintä tai kiihottaminen kansanryhmää vastaan ei toisin

³⁴⁶ Lappi-Seppälä 1987, s. 524, ks. yleisesti säännöstä ja periaatteesta sekä niiden eroista Lappi-Seppälä 1987, s. 21 - 29.

³⁴⁷ Lappi-Seppälä 1987, s. 524 - 525.

sanoen tule sen kovemman rangaistavaksi sillä perusteella, että se perustuu esimerkiksi kansallisuuteen tai ihonväriin.³⁴⁸

Vaikkei rikoslaissa enää käytetäkään palkkio-termiä minkään rikoksen yhteydessä (vielä aiemmin esimerkiksi alkoholirikoslainsäädäntö sisälsi alkoholin välittämisen palkkiota vastaan, mikä oli ankarammin rangaistavaa kuin pelkkä alkoholin välittäminen ilman palkkiota), voidaan palkkion vastaan ottamisen kuitenkin tavallaan katsoa sisältyvän tiettyjen rikosten tunnusmerkistöön. Esimerkiksi lahjomisrikosten tunnusmerkistöön sisältyy jo ns. palkkion vastaan ottaminen, jolloin kaksoiskvalifioinnin kiellon takia olisi kohtuutonta, jos palkkion vastaan ottaminen tulisi vielä koventamisperusteena sovellettavaksi.

4.4.2 Symbolisen rikosoikeuden kieltö

Koska sekä palkkion vastaanottaminen että rasistinen motiivi tulisivat huomioon otetuksi rangaistusta mitattaessa rikoslain 6 luvun rangaistuksen mittaamista koskevan yleissäännöksen nojalla, ja toisaalta, koska molempien perusteiden soveltaminen on ollut tähän asti oikeuskäytännössä varsin vähäistä, on tarpeen tarkastella symbolisen rikosoikeuden kieltoa.

Symbolista rikosoikeutta on vanhastaan pidetty oikeushyvien suojelun periaatteen kannalta kiellettyinä. Symbolista rikosoikeutta koskeva keskustelu oli vilkasta erityisesti 1980-luvulla saksalaisessa, ja sitä kautta myös suomalaisessa rikosoikeudellisessa keskustelussa. Alun perin keskustelu liittyi erityisesti rikosoikeuden laajentuneeseen käyttöön erilaisten yhteiskunnallisten ei-toivottavien ilmiöiden ja riskien torjunnassa.³⁴⁹ Kiellon ydinsisällön mukaan kriminalisointia tulee käyttää vain tilanteessa, jossa kriminalisoinnin voidaan ennustaa todellisuudessa myös vaikuttavan kriminalisoitavaan käyttäytymiseen. Rikosoikeudellista järjestelmää ei lähtökohtaisesti olisikaan perusteltua käyttää, jos voidaan olettaa, ettei kriminalisoinnilla ole vaikutusta. Tällaiset kriminalisoinnit murentavat koko oikeusjärjestelmän uskottavuutta.³⁵⁰

Tyypillinen symbolinen kriminalisointi ei tähtää niinkään jonkin haitallisen käyttäytymismuodon torjumiseen kuin lainsäätäjän arvomaailman näkyvään manifestoimiseen.³⁵¹ Ihannetilassa rikosoikeuden tulisi todella suojella niitä oikeushyviä, joita sen tehtävänä on suojella. Lainsäätäjä

³⁴⁸ HE 44/2002, s. 193 ja Hannula 2011.

³⁴⁹ Melander 2008, s. 364.

³⁵⁰ Melander 2008, s. 366.

³⁵¹ Törnudd 1989, s. 480.

saa säätää rangaistavaksi tietyn toiminnan vain silloin, jos se uhkaa jotain oikeushyvää. Rikoluettelon eivät saisi kuulua teot, jotka ovat pelkästään moraalinnormien, yhteiskunnallisten arvokäsitysten tai ylimmän vallanpitäjän intressin vastaisia. Toisaalta ongelmaksi muodostuu heti oikeushyvän määrittelemisen, mitä erityisesti ns. yhteisöllisten oikeushyvien lisääntyminen ja kehittyminen yhdeksi kriminaalipolitiikan tärkeimmistä aiheista on entisestään vaikeuttanut.³⁵²

Symbolisen paheksumisen osoittamisen lisäksi myös kansainvälinen sääntely saattaa olla joskus taustasyynä sille, että rikoslakiin otetaan uusi tunnusmerkistö, jonka soveltamisala kuitenkin tarkoituksellisesti rajataan mahdollisimman kapeaksi. Kansainvälisten sääntelyinstrumenttien osapuolivaltioille syntyy velvollisuus saattaa voimaan uutta rikosoikeudellista sääntelyä, johon kuitenkin suhtaudutaan varauksellisesti – esimerkiksi kansalliseen rikosoikeuteen sopimattomuuden vuoksi. Myöskään kansainvälisten velvoitteiden toteuttamiseksi ei tulisi säätää rikoslainsäädäntöä, jonka halutaankin jäävän vaille tarkoituksenmukaista soveltamisalaa. Toisaalta ei voitane edes katsoa, että kansainvälinen velvoite olisi tullut täytetyksi, jos täytäntöönpanolainsäädäntö on tehty sellaiseksi, ettei sille käytännössä jää itsenäistä soveltamisalaa.³⁵³

Symbolisen rikosoikeuden kieltä näyttää edellyttävän sitä, että rikosoikeudellista järjestelmän käyttöä olisi aina pohdittava erityisen tarkoin, jos näyttäisi siltä, että valmisteltava kriminalisointi olisi pitkälti päällekkäinen jo olemassa olevien kriminalisointien kanssa ja että säännökselle ei jäisi aidosti itsenäistä soveltamisalaa. Melander on tiivistänyt symbolisen rikosoikeuden kiellon käytännöllisimmän soveltamisalan seuraavasti: ”Jos kriminalisoinnilla on tarkoitus yksinomaan ”välittää tiettyä viestiä”, sen perusteltavuutta on pohdittava erityisen tarkoin, etenkin jos olemassa olevat kriminalisoinnit pääosin jo kattavat ehdotettavan kriminalisoitavan käyttäytymisen.”³⁵⁴

Vaikka rasistisen koventamisperusteen säätäminen perustui suurelta osin kansainvälisiin velvoitteisiin ja poliittiseen harkintaan, ja toisaalta koventamisperusteen soveltaminen on ollut vähäistä, näyttäisi kuitenkin erityisesti nykyvalossa, 10 vuotta perusteen voimaan tulon jälkeen siltä, että itsenäiselle koventamisperusteelle on todellista tarvetta. Tutkimusten³⁵⁵ mukaan perusteen ongelmat näyttäisivät liittyvän lähinnä säännöksen käytännön soveltamiseen.

Sen sijaan palkkioperustetta voidaan pitää symbolisen rikosoikeuden näkökulmasta ongelmallisempänä. Näyttäisi siltä, että ne tavoitteet, joita säännöksellä tavoitellaan, täyttyvät jo

³⁵² Hassemer 1989, s. 396 - 397.

³⁵³ Palo 2010, s. 272 - 273.

³⁵⁴ Melander 2008, s. 367.

³⁵⁵ ks. esim. Peutere 2010, s. 366.

pääosin suunnitelmallisuutta ja liigoittumista koskevilla koventamisperusteilla. Säännöksen voi ajatella täydentävän jossain määrin korkean soveltamisedellytyksen omaavan liigoittumisperusteen aukkoja, mutta joka tapauksessa palkkioperusteen itsenäinen soveltamisala on hyvin kapea. Kun kyseisellä perusteella ei lisäksi ole ollut suurta merkitystä rangaistuksen mittaamiseen,³⁵⁶ kävisi sen huomioon ottaminen varsin luontevasti päinsä vaikuttimia koskevan yleissäännöksen nojalla silloin, kun siihen on tarvetta. Siten näyttäisi, että jo olemassa olevat mittaamista koskevat säännökset kattaisivat myös palkkioperusteen soveltamisalan ja säännöksen itsenäinen soveltamisala typistyy symboliseksi, osoittaen lähinnä vain palkkiosta tehdyn rikoksen suurta moraalista paheksuttavuutta.

³⁵⁶ ks. Lappi-Seppälä 1987, s. 402.

5 Lieventämisperusteet

5.1 Sosiaaliadekvanssi lieventämisperusteiden taustana

5.1.1 Lähtökohdat

Rangaistusta lieventävien motiivien taustaselitys nojaa monesti sosiaaliadekvanssinäkökohtaan. Sillä tarkoitetaan, että teko on jollain tavoin sosiaalisesti hyväksyttävä tai hyödyllinen.³⁵⁷ Kriminalisointien taustaoletuksena on yleensä ajatus toista vahingoittamaan tai ainakin itseään hyödyttämään tähtäävästä rikoksentekeijästä. Epäitsekkäistä motiiveista tehdyt ja muita yhteiskunnan jäseniä hyödyttämään pyrkivät teot poikkeavat tästä oletuksesta ja ovat siten yleisesti lievemmin rangaistavia. Rikoksen tunnusmerkistön täyttävä toiminta on siis lievemmin rangaistavaa silloin, kun teko on tehty tarkoituksella edistää yhteisön arvokkaina pitämiä päämääriä ja yksilöiden hyvinvointia. Silloin, kun teko tehdään esimerkiksi säälistä, myötätunnosta tai auttamishalusta, liitämme tekoon myös positiivisia moraalisia kvaliteetteja. Sen lisäksi, että teko on ymmärrettävä, se on myös tiettyyn pisteeseen saakka hyväksyttävä. Kyseessä on eräänlainen tunnustus sosiaalisesti hyväksyttävälle päämäärille. Lievennystä voidaan puolustella toki myös sillä, ettei tällaisesta motiivista toimiva henkilö ole erityisen vaarallinen.³⁵⁸

Teon moraalinen arviointi liittyy enemmän tai vähemmän kiinteästi tekojen sosiaaliadekvanssiin, eli siihen, mikä on teon yhteiskunnalle tuottama hyöty suhteessa sille aiheutettuun haittaan. Tämä koskee ennen kaikkea moitearvostelua lieventäviä motiiveja. Lievempi rankaiseminen on tällöin tietynlainen tunnustus sosiaalisesti hyväksytyille päämäärille. Ihmisiä rohkaistaan periaatteessa toimiin, jotka ovat yleensä yhteiseksi hyväksi. Tekoon liittyvät muut piirteet ovat kuitenkin juuri tässä tapauksessa syynä siihen, että teko johtaa rangaistukseen. Toisissa olosuhteissa nämä samat pyrkimykset olisivat sen sijaan saaneet osakseen kiitosta.³⁵⁹

Sosiaaliadekvanssia voidaan tarkastella sekä rikostyyppin että konkreettisen teon tasolla. Rikostyyppiin yleensä liittyvät sosiaaliadekvaatit piirteet otetaan huomioon tunnusmerkistöä ja rangaistuslatitudia vahvistettaessa. Siten liikenteessä kuolee vuosittain moninkertainen määrä ihmisiä verrattuna huumausainekaupan välittömiin uhreihin. Liikenteeseen liittyvien rikosten rangaistustaso on kuitenkin huomattavasti jälkimmäistä alhaisempi. Sitä vahvistettaessa on täytynyt ottaa huomioon, että liikenne palvelee yhteiskunnan elintärkeitä intressejä, huumausainekauppa ei.

³⁵⁷ Lappi-Seppälä 2006, s. 150.

³⁵⁸ HE 44/2002, s. 188, ks. myös Lappi-Seppälä 2000, s. 338.

³⁵⁹ Lappi-Seppälä 1987, s. 392 - 393.

Määrättäessä rangaistusta yksittäisestä liikenteen vaarantamisesta ei tuomioistuimien voi tietenkään ottaa huomioon niitä yhteiskuntaa hyödyttäviä vaikutuksia, joita liikenteellä yleensä on. Toisaalta lainsäätäjät ei ole saattanut ottaa huomioon konkreettisen, yksittäisen teon poikkeuksellisia sosiaaliadekvaatteja piirteitä (esimerkiksi sairaankuljetuksen yhteydessä tapahtunut liikenteen vaarantaminen). Näiden huomioiminen on tuomarin tehtävä.³⁶⁰

5.1.2 Sosiaaliadekvanssi verrattuna sallittuun riskiin

Sosiaaliadekvanssin avulla kuvataan yleisesti hyväksytyt ja hyväksyttävän toiminnan sallittavuutta siitä huolimatta, että teko olisi subsumoitavissa jonkin tunnusmerkistön alaisuuteen.³⁶¹ Sosiaaliadekvanssin määritelmä on rikosopillisesti toistaiseksi avoin.³⁶² Peruseriaatteiltaan sosiaaliadekvanssi on läheisessä yhteydessä sallitun riskin kanssa. Sallitussa riskissä on kyse toimimisesta sallitulla tavalla toimintaan liittyvistä vahinkoriskeistä huolimatta.³⁶³

Monissa tyypillisissä sosiaaliadekvanssin tilanteissa tekoa voidaan pitää myös sallittuna riskin ottona.³⁶⁴ Esimerkiksi Nuutila on arvioinut, että sekä sallittu riski että sosiaaliadekvanssi voidaan ymmärtää tunnusmerkistön mukaisuuden poistavana syynä.³⁶⁵ Käsitteitä on kuitenkin käytetty myös toisistaan erillisissä merkityksissä.³⁶⁶

Voidaankin ajatella, että sallittu riski poistaa tunnusmerkistösidonnaisuuden, eli teko ei ole tunnusmerkistön tarkoittama rikos, vaikka kriteerit näyttäisivät näennäisesti täyttyvän ja sosiaaliadekvanssi puolestaan poistaa teon oikeudenvastaisuuden.³⁶⁷ Lisäksi sosiaaliadekvanssi voidaan vielä ymmärtää oikeuttamisperusteen sijaan pikemminkin tulkintaperiaatteeksi, jonka avulla hyväksyttävä toiminta voidaan sulkea jo rikostunnusmerkistön soveltamisalan ulkopuolelle. Sosiaaliadekvanssin avulla rikostunnusmerkistöä voidaan täsmentää siten, ettei rikostunnusmerkistön alaisuuteen subsumoitavissa olevaa tekoa katsota sen soveltamisalaan kuuluvaksi.³⁶⁸

³⁶⁰ Lappi-Seppälä 1987, s. 393.

³⁶¹ Kinnunen 1999, s. 59.

³⁶² Lappi-Seppälä 1987, s. 393.

³⁶³ Kinnunen 1999, s. 60.

³⁶⁴ Kinnunen 1999, s. 60.

³⁶⁵ Nuutila 1997, s. 141 - 142.

³⁶⁶ Hahto 2004, s. 291.

³⁶⁷ Hahto 2004, s. 291.

³⁶⁸ Kinnunen 1999, s. 62.

Suomalaisessa rikosoikeuskirjallisuudessa sosiaaliadekvanssia ei juuri käsitellä ja kansainvälisessäkin kirjallisuudessa sosiaaliadekvanssin ja sallitun riskin paikka rikoksen rakenteessa sekä käsitteille annettu sisältö jäävät usein epäselviksi. Osa tutkijoista pitääkin koko sosiaaliadekvanssin käsitettä tarpeettomana ja he katsovat siihen liittyvän epätietoisuuden aiheuttavan muun muassa oikeusturvaongelmia.³⁶⁹

Erityisen käyttökelpoisena sosiaaliadekvanssin käsitettä voidaan pitää kuitenkin pohdittaessa nimenomaan teon tavoitteiden ja motiivien merkitystä moitearvostelussa. Se, missä systemaattisessa yhteydessä eri tilanteet käsitellään, ei ole niin olennaista, kunhan pidämme mielessä yhteisen taustaperustelun. Kun tekoihin liittyy sosiaaliadekvaatteja piirteitä – eli piirteitä joiden vuoksi tahdomme näitä tekoja edistää – voidaan tekojen osittainen hyväksyttävyyks ilmaista rangaistusta lieventäen.³⁷⁰

5.1.3 Sosiaaliadekvanssi Ruotsissa ja Suomessa lain esitöissä ja oikeuskäytännössä

Ruotsissa lainvalmisteluesitöissä sosiaaliadekvanssiin viitataan rikosoikeudellisen vastuuta rajoittavana perusteena tilanteissa, joissa muut vastuuvapausperusteet eivät sovellu poistamaan rikosoikeudellista vastuuta, vaikka sen poistaminen on tilanteessa välttämätöntä.³⁷¹

Myös Ruotsin korkein oikeus on nimenomaisesti soveltanut sosiaaliadekvaatteja päämääriä rangaistuksen vastuuvapausperusteena seuraavassa ratkaisussaan:

NJA 1997:107: A oli suorittanut ympärileikkauksen kuudelle 1½–6-vuotiaalle muslimipojalle uskonnollisin syin näiden huoltajien pyynnöstä. A:lla ei ollut Ruotsissa lääkäriä oikeuksia, toimenpidettä ei tehty sairaalaolosuhteissa eikä leikkauksissa käytetty puudutusta. Neljä kuudesta pojasta sai infektion. Alioikeus ja hovioikeus tuomitsivat vastaajan pahoinpitelystä. Korkein oikeus hylkäsi syytteen perustellen, että uskonnollisista syistä tehty pojan ympärileikkaus oli sosiaaliadekvaattia, kun toimenpiteeseen oli saatu henkilön oma tai alaikäisen huoltajan suostumus. Tällöin sosiaaliadekvanssi johti vastuuvapauteen, vaikka teko olisi muuten arvioitu pahoinpitelyksi.

Suomalaisessa oikeuskäytännössä tai lain esitöissä sosiaaliadekvanssi ei sen sijaan ole saanut ainakaan nimenomaista tukea. Suomessa onkin yleisesti käsitys, että sallitussa riskissä ja sosiaaliadekvaattisuudessa on pitkälti kyse samasta asiasta.³⁷²

³⁶⁹ Kinnunen 1999, s. 61.

³⁷⁰ Lappi-Seppälä 1987, s. 366.

³⁷¹ SOU 1988:7 ja Prop. 1993/94:130.

³⁷² Hahto 2004, s. 291.

5.2 RL 6:6, 2 kohta: myötätunto ja sääli

5.2.1 Säännöksen tausta

Yleiseksi lieventämisperusteeksi myötätuntoa koskeva säännös lisättiin rikoslakiin vuoden 1976 uudistuksessa. Myötätunnosta tehtyihin rikoksiin rinnastuu myös säälistä tehdyt rikokset.³⁷³ Myötätunto on ainoa rikoslaissa nimenomaisesti mainittu rangaistusta lieventävä motiivi. Se mainitaan lieventämisperusteena RL 6:6 kohdassa yhdessä poikkeuksellisen ja äkkiarvaamattoman houkutuksen kanssa. Sen mukaan yleinen lieventämisperuste on: ”rikokseen johtanut voimakas inhimillinen myötätunto taikka poikkeuksellinen ja äkkiarvaamaton houkutus, asianomistajan poikkeuksellisen suuri myötävaikutus tai muu vastaava seikka, joka on ollut omiaan heikentämään tekijän kykyä noudattaa lakia”.

Poikkeuksellinen ja äkkiarvaamaton houkutus ovat tekijän motivaatioon vaikuttavia seikkoja, kun taas myötätunnosta tehdyissä rikoksissa on kyse motiivista.³⁷⁴ Myötätunnon lievempää rankaisemista puoltavat argumentit eivät välttämättä vaadi, että tunne olisi heikentänyt tekijän lainnoudattamiskykyä. Lain sanamuodon mukaan viittaus lainnoudattamiskyvyn heikkenemiseen liittyykin vain lainkohdassa mainituun poikkeukselliseen ja äkkiarvaamattomaan houkutukseen.³⁷⁵

Houkutukselle ja uhalle onkin ominaista, että nämä olosuhteet ovat olleet omiaan heikentämään tekijän kykyä noudattaa lakia. Myötätunto ja sääli eroavatkin RL 6 luvun tuntemista muista, toisintoimimismahdollisuuksiin kytketyistä lievennysperusteista. Houkutus, painostus tai uhka lieventävät rangaistusta sen vuoksi, että pidämme tällaiseen tekoon ryhtymistä jossain määrin ymmärrettävänä, vaikka emme saata tekoa moraalisesti hyväksyä. Sen sijaan, kun teko tehdään säälistä, myötätunnosta tai auttamishalusta, liitämme tekoon myös positiivisia moraalisia elementtejä. Näin ollen teko on paitsi ymmärrettävä, myös tiettyyn pisteeseen asti hyväksyttävä. Sosiaaliadekvanssi tuo mukanaan sosiaalisen justifikaation piirteitä ja poikkeaa näin pelkistä ymmärtävästä anteeksiannosta.³⁷⁶

5.2.2 Lievennyksen peruste

Myötätunnosta ja säälistä tehdyt rikokset poikkeavat altruistisina ja muita yhteiskunnan jäseniä hyödyttävinä tekoina lähtökohtaisesta oletuksesta itseään hyödyttämään pyrkivästä

³⁷³ ks. HE 125/1975, s. 14.

³⁷⁴ Lappi-Seppälä 2000, s. 354.

³⁷⁵ HE 44/2002, s. 196.

³⁷⁶ Lappi-Seppälä 1987, s. 396 - 397.

rikoksenteijästä ja ne ovat siten yleisesti lievemmin rangaistavia. Myötätunto mainitaan usein malliesimerkkinä rangaistusta lieventävästä kunniallisesta vaikuttimesta³⁷⁷ ja se osoittaa tavallista pienempää syyllisyyttä.³⁷⁸

Voimakas inhimillinen myötätunto saattaa johtaa rikokseen esimerkiksi silloin, kun perheen jäsenet haluavat suojella ja auttaa toisiaan. Vaimo saattaa esimerkiksi auttaa vararikkotilanteessa miestänsä syyllistymällä itse petokseen tai väärennyksiin miehensä pelastamiseksi.³⁷⁹ Hallituksen esityksen mukaan sääli rikoksen vaikuttimena voi oikeuttaa puolestaan rangaistuksen lieventämiseen esimerkiksi silloin, kun äiti anastaa ruokatavaroita puutteessa eläville lapsilleen.³⁸⁰

Sukulaisten auttamiseen liittyy rikoslain 17 luvun 8 pykälän laittoman maahantulon järjestämistä koskeva poikkeus. Sen mukaan tekoa, jota erityisesti *huomioon ottaen tekijän vaikuttimet* sekä ulkomaalaisen turvallisuuteen vaikuttavat olot hänen kotimaassaan tai vakinaisessa asuinmaassaan on pidettävä kokonaisuutena ottaen hyväksyttävistä syistä tehtynä, ei pidetä laittoman maahantulon järjestämisenä. Säännöksen mukaan rangaistavaa on sellainen maahanmuuttajien salakuljetus, joka on tehty välittömän tai välillisen rahallisen tai muun aineellisen hyödyn saamiseksi. Palermon yleissopimuksen ihmiskauppaa koskevan lisäpöytäkirjan virallisten tulkintaohjeiden mukaan tämän on tarkoitus korostaa sitä, että rangaistavuuden ulkopuolelle jää toiminta, jota harjoitetaan humanitaarisista syistä tai läheisten perhesuhteiden vuoksi.³⁸¹

Myös hallituksen esitystä 6/1997 edeltäneissä lainvalmistelutöissä alun perin ehdotettua perätöntä lausuntoa koskeva rajoitus liittyy sukulaisten auttamiseen. Ehdotuksen yhden kohdan mukaan perättömän lausuman antaja olisi voitu tuomita säädettyä lievempään rangaistukseen tai erityisistä syistä jättää rangaistukseen tuomitsematta, jos henkilö lausumallaan tai salaamisellaan on tarkoittanut estää itselleen tai lähiomaiselleen häpeällisen tai huomattavaa vahinkoa aiheuttavan seikan ilmitulon. Vaikkei ehdotettua seikkaa otettu hallituksen esitykseen ja sitä kautta lakiin, voidaan epäilemättä tätäkin seikkaa käyttää lieventävänä asianhaarana rangaistusta mitattaessa ja joissakin tapauksissa jopa rangaistusasteikkoa lieventävänä perusteena.³⁸²

³⁷⁷ Lappi-Seppälä 1987, s. 395 - 396.

³⁷⁸ Matikkala 2010, s. 132.

³⁷⁹ Utriainen 1992, s. 159.

³⁸⁰ HE 44/2002, s. 196.

³⁸¹ Palermon yleissopimuksen ihmiskauppaa koskevan lisäpöytäkirjan virallisten tulkintaohjeiden kohdat 88 ja 92, ks. myös ks. HE 34/2004, s. 45.

³⁸² Frände ym. 2006, s. 19.

Myötätuntoa koskevan lieventämisperusteen arviointi palautuu viime kädessä yleiseen elämäkokemukseen, jonka perusteella ratkaistaan, onko nimenomaan voimakas inhimillinen myötätunto johtanut rikokseen.³⁸³

5.2.3 Lieventämisperusteen justifiointi muilla perusteilla

Rikoksen ymmärrettävämmäksi tekevän motiivin ohella lieventämisperustetta perustellaan hallituksen esityksessä myös vetoamalla siihen, ettei tällaisista motiiveista toimiva henkilö ole erityisen vaarallinen ja toisaalta tekijän lainnoudattamiskyvyn heikentymisellä.³⁸⁴

Lievennyksen perusteeksi on näiden lisäksi löydettävissä muitakin seikkoja ja Lappi-Seppälä on esittänyt eri periaatenäkökohtia, jotka perustelevat myötätunnosta tehtyjen rikosten lievempää rangaistavuutta.³⁸⁵

- 1) Sosiaaliadekvanssin ohella lievennysperusteluina voidaan esittää tekijäpersoonallisuutta, sillä pidämme myötätuntoista henkilöä hyvänä ihmisenä – joka siis ansaitsee hyvän kohtelun, myös vähemmän vaarallisena ja vähemmän antisosiaalisena. Tekijän vaarallisuus ja uusien rikosten riski ei siten edellytä erityisen kovaa rangaistusta.
- 2) Myötätunnosta tehdyt rikokset liittyvät usein tilanteisiin, joissa uhri pelastetaan vielä suuremmilta kärsimyksiltä. Tilanne voidaan rinnastaa yhtäältä pakkotilaan ja tällöin ollaan lähellä oikeuttamisperustetta.
- 3) Tapaukseen on sovellettu myös *conditio sine qua non* -teoriaa ja arvioitu, että milloin kohdetta olisi joka tapauksessa varmuudella kohdannut vahinko, ei teko ollut vahingon syntymisen välttämätön edellytys, mikä myös puhuu lievemmän rangaistuksen puolesta.
- 4) Kysymystä on mahdollista lähestyä myös syyksiluettavuuden näkökulmasta. Tilanteellehan on ominaista, että tietyt vahinkoseuraamukset olivat joka tapauksessa odotettavissa. Tekijän oli mahdollista vain valita niistä pienempi. Tapausten kulku ei näin ollut kokonaisuudessaan hänen kontrolloitavissaan. Johtui siis lähinnä sattumasta, että juuri asianomainen henkilö on joutunut kyseisen valintatilanteen eteen. Erilaisissa olosuhteissa hänen tilallaan olisi saattanut olla joku muu.

³⁸³ HE 44/2002, s. 196.

³⁸⁴ HE 44/2002, s. 188.

³⁸⁵ Lappi-Seppälä 1987, s. 397 - 398.

- 5) Uhri, jonka kärsimyksiä myötätunnosta tehdyn teon kautta pyritään poistamaan, saattaa itse olla varsin tyytyväinen rikoksentehtäjän ratkaisuun ja saattaa sitä jopa itse pyytää. Hänellä ei siten ole oikeussuojan tarvetta. Teko ei loukkaa hänen intressejään ja johtaa siten kokonaisuutena arvostellen normaalia vähäisempään oikeudenloukkaukseen.
- 6) On myös mahdollista, että rikoksentehtäjä on tilanteessa voimakkaasti samaistunut uhrin kärsimykseen ja haluaa vapauttaa tämän niistä siitä huolimatta, että samanaikaisesti tahtoisi noudattaa lakia ja pidättäytyä rikoksesta. Tekoon liittyvät piirteet voivat toisin sanoen vaikeuttaa tekijän kykyä toimia normien mukaisesti.

Kuten huomataan, myötätunnosta tehdyt rikokset osoittavat hyvänä esimerkkinä sen, miten vaikea on saada konkreettisia mittaamisperusteita yhden ainoan kriminaalipoliittisen periaatteen alle. Kuitenkin tässä esiteltyihin syihin intuitiivinen moraalikannanottomme perustuu. Konkreettisisissa tilanteissa nämä mainitut periaatenäkökohdat esiintyvät erilaisina yhdistelminä ja erilaisin painotuksin.³⁸⁶

5.2.4 Armomurha

Rikokseen johtaneesta voimakkaasta inhimillisestä myötätunnosta voidaan mainita äärimmäisenä esimerkkinä niin sanottu armomurha. Joku voi esimerkiksi surmata vaikeasti sairaan omaisensa tämän kestävämmien kärsimysten lopettamiseksi.³⁸⁷

Ruotsin, jonka lainsäädännössä on myös vastaava rangaistuksen lieventämisperuste (voimakas inhimillinen myötätunto), oikeuskäytännöstä voidaan mainita esimerkkejä, jolloin niin sanotusta aktiivisesta kuolinavusta on tuomittu selvästi normaalia lievempiä rangaistuksia.³⁸⁸

HD 1979:139. Rangaistus aktiivisesta kuolinavusta: Ratkaisussa tekijä, jonka puoliso kärsi parantumattomasta sairaudesta, oli puolisonsa pyynnöstä päätenyt antamaan hänelle kuolettavan annoksen lääkkeitä ja pistoksen insuliinia. Tuomioistuimien totesi, että rangaistus oli mitattava sen mukaan, miten tekijä oli osallistunut teokseen. Tekijää ei voitu pitää pelkästään avunantajana, koska tapaus sisälsi hänen itsenäistä toimintaansa. Rangaistusta mitattaessa otettiin kuitenkin huomioon se, että teko tehtiin potilaan vakaan toiveen mukaisesti ja tekijällä oli humanitäärinen motiivi. Yleisen lainkuuliaisuuden vuoksi teosta tuli kuitenkin tuomita vankeusrangaistus ja Ruotsin korkein oikeus tuomitsi tekijän vuoden vankeusrangaistukseen taposta.

RH 1989:19. Rangaistus aktiivisesta kuolinavusta: Ratkaisussa parantumattomasti sairas nainen yritti ensin tehdä itsemurhan. Hänen asuinkumppaninsa toi hänet kuitenkin sairaalaan, vaikka oli

³⁸⁶ Lappi-Seppälä 1987, s. 397 - 398.

³⁸⁷ HE 44/2002, s. 196.

³⁸⁸ Dahlström-Nilsson-Westerlund 2005, s. 447.

aiemmin luvannut hänelle, ettei tekisi mitään tällaisessa tilanteessa. Nainen oli tajuton ja arvioitiin, että hän elää korkeintaan kuusi kuukautta. Käydessään sairaalassa mies tukehduksi naisen kuoliaaksi. Mies tuomittiin taposta. HovR totesi, että teko oli merkittävä poikkeus siitä, mitä rikosoikeuden tätä koskeva pykälä säättää. Mies oli ollut huolellisen harkinnan jälkeen sitä mieltä, että hänellä oli inhimillinen velvoite täyttää lupauksensa ja vapauttaa nainen kärsimyksistään. Hänen tekonsa oli tehty rakkaudesta. Tämän ja yleisten olosuhteiden takia tuomittiin hänet ehdolliseen vankeusrangaistukseen.

Tässä yhteydessä on huomattava, että pelkkä avunanto itsemurhaan ei ole rangaistavaa Suomen tai Ruotsin lain mukaan.³⁸⁹ Sen sijaan esimerkiksi Tanskassa, Norjassa ja Yhdysvalloissa myös itsemurhan avustaminen on rangaistavaa.³⁹⁰

Aiemmin Suomen rikoslaissa ollut, pyynnöstä surmaamista koskeva säännös koski nimenomaan aktiivisen kuolinavun kaltaisia tilanteita. Se tuli kyseeseen silloin, kun joku surmasi toisen tämän omasta, vakaasta pyynnöstä. Säännöksen vähimmäisrangaistus, 6 kuukautta vankeutta oli huomattavasti tapon vähimmäisrangaistusta alhaisempi.³⁹¹ Sillä, oliko surmaaminen tehty vakain tuumin vai pikaistuksissa, ei ollut merkitystä, laki edellytti ainoastaan surmatun omaa, vakaata pyyntöä.³⁹²

Tätä käytännössä harvoin sovellettua säännöstä pidettiin kuitenkin eri tavoin ongelmallisena, joten se poistettiin rikoslaista. Esimerkiksi eutanasian sääntelyyn sitä pidettiin huonosti sopivana, koska silloin, kun kuolinhoito katsottaisiin kokonaan oikeutetuksi, sen pitäisi jäädä kokonaan rankaisematta. Toisaalta tunnusmerkistö ei asettanut teolle muita edellytyksiä kuin vakaan pyynnön, eikä se siis siten vaatinut esimerkiksi sääliä. Hallituksen esityksessä pidettiin myös kyseenalaisena sitä, voidaanko kovissa tuskissa kamppailevan tahtoa hyväksyä oikeudellisesti päteväksi, koska lääketieteen kehitys on merkinnyt, että henkilö, joka uskoo kuolevansa ja toivoo tuskiensa loppuvan, on useinkin parannettavissa, jolloin voidaan olettaa, että hoidettuna hän ei toivoisikaan kuolemaa. Myöskään tekijän moraalisiselle suuntautumiselle ei asetettu säännöksessä mitään ehtoja, jotka olisivat perustelleet tappoa lievemmän rangaistavuuden. Tekijän suuntautumiselta edellytettiin ainoastaan avuliaisuutta. Tätä ei hallituksen esityksen mukaan voitu pitää hengen suojaamisen näkökulmasta oikeudellisesti merkityksellisenä, koska tilanteisiin olisi liittynyt hyvin suuri katumisriski.³⁹³

³⁸⁹ ks. Dahlström-Nilsson-Westerlund 2005, s. 447 ja Honkasalo 1970, s. 25.

³⁹⁰ ks. Hahto 2004, s. 260.

³⁹¹ HE 94/1993, Muutoksen tarve ja keskeisimmät muutokset, luku 1.9.1.4.

³⁹² Serlachius 1924, s. 8.

³⁹³ HE 94/1993, Muutoksen tarve ja keskeisimmät muutokset, luku 1.9.1.4.

Tähän, sittemmin siis jo kumottuun, pyynnöstä surmaamista koskevaan säännökseen, on nojattu laajennettaessa mittaamisperustetta analogian avulla muihin rikoksiin. Analogiaan turvautuminen on ollut tarpeetonta sen jälkeen, kun lakiin lisättiin vuoden 1976 uudistuksessa yleiseksi rangaistuksen lieventämisperusteeksi voimakas inhimillinen myötätunto.³⁹⁴

Oikeuskirjallisuudessa pidettiin toisaalta selvänä jo aiemmin, että silloinkin, kun pyynnöstä surmaamista koskevan säännöksen edellyttämä nimenomainen ja vakaa pyyntö puuttuu, olisi lievennys kuitenkin paikallaan.³⁹⁵

Allan Serlachius totesikin, ettei ole vaikeaa löytää tapauksia, jotka esiintyvät käytännöllisessä elämässä paljon useammin kuin toisen surmaaminen hänen omasta vakaasta pyynnöstään ja jotka rikoslain mukaan ovat murhana rangaistavia, mutta joista tapostakin säädetty lievin rangaistus on liian ankara. Esimerkkinä Serlachius mainitsee yksinäisen äidin, joka turhaan koettuaan saada kolmen kuukauden ikäisen lapsensa sijoitetuksi muiden ihmisten luo päästäkseen itse palkkatyöhön, epätoivoissaan hukuttaa sen. Toisena esimerkkinä Serlachius mainitsee synnytyksessä köyhälle äidille apuna olevan naapurinvaimon, joka huomaa vastasyntyneen lapsen aivan epämuotoiseksi raajarikoksi ja säälistä sekä lasta itseään että sen äitiä kohtaan surmaa sen. Näiden lisäksi Serlachius on arvioinut olevan tuhansia muita surmaajia, jotka varmaankin ovat lievemmin rangaistavia kuin esim. rakastaja, joka surmaa lemmittynsä tämän omasta, vakaasta pyynnöstä.³⁹⁶

Epäkohtana voitiinkin aiemmin pitää sitä, ettei rikoslaki huolimatta siitä, että murhasta ja tahallisesta taposta säädetyt rangaistukset ovat varsin ankarat, aiemmin tuntenut mitään muuta lievempää toisen tahallista surmaamista kuin toisen surmaamisen hänen omasta, vakaasta pyynnöstään.³⁹⁷

Nyky säännöksen mukaan tappoa lievemmin arvosteltava surma voisi soveltua sellaisiin rikoksiin, joita aiemmin koski säännös pyynnöstä surmaamisesta.³⁹⁸ Joka tapauksessa surman vähimmäisrangaistus (4 vuotta vankeutta) on selvästi korkeampi kuin aiempi säännös pyynnöstä surmaamisesta, joskin asteikon alittaminen on mahdollista RL 6:8:1n 5 kohdan perusteella.

³⁹⁴ Lappi-Seppälä 1987, s. 396.

³⁹⁵ Lappi-Seppälä 1987, s. 396.

³⁹⁶ Serlachius 1924, s. 10.

³⁹⁷ Serlachius 1924, s. 10.

³⁹⁸ HE 94/1993, Muutoksen tarve ja keskeisimmät muutokset, luku 1.9.1.4.

Hallituksen esityksessä todetaan, että ainakin joissain niistä tilanteista, joissa surmasäännös tulisi kysymykseen, lienee perusteita vähimmäisrangaistuksen alentamiselle.³⁹⁹ Näillä tilanteilla tarkoitetaan erityisesti armomurhan kaltaisia tilanteita. Kun Suomessa oikeuskäytäntöä ei tiettävästi armomurhien osalta ole⁴⁰⁰ ja toisaalta, kun säännöstä surmastakin sovelletaan vain poikkeuksellisesti, lienee näiden tilanteiden osalta mahdotonta puhua mistään tietystä normaalirangaistusvyöhykkeestä tai sen alle jäävästä rangaistuksesta.⁴⁰¹

Surman tunnusmerkistö on kuitenkin yhtenä hyvänä esimerkkinä teosta, jossa motiivit voivat pudottaa teon (tapon) kokonaan toiseen tekoluokkaan. Toisaalta, vaikka surmasäännöksessä yhtenä esimerkkinä on mainittu rikoksenteelijän vaikuttimet, tulee huomata, että periaatteessa mitkä tahansa muutkin asianhaarat voivat johtaa siihen, että tappo on kokonaisuutena arvostellen lieventävien asianhaarojen vallitessa tehty. Tunnusmerkistön ytimenä on kokonaisarvostelu ja ”rikoksenteijät vaikuttimet” ja ”poikkeukselliset olosuhteet” ovat vain esimerkkejä perusteista katsoa teko surmaksi.⁴⁰²

Matikkala on arvioinut, että tulkinnan ohjenuorana voitaisiin pitää hallituksen esityksessä 68/1966 annettua ohjetta, jonka mukaan privilegioituja ovat teot, jotka ”herättävät enemmän sääliä kuin suuttumusta”.⁴⁰³ Ruuskanen on arvioinut tämän Matikkalan lausuman mielenkiintoiseksi, jopa poikkeukselliseksi suomalaisessa oikeuskulttuurissa, sillä siinä lausutaan julki se, että tapaukset herättävät arvioijissaan tunteita ja nämä tunteet vaikuttavat siihen, kuinka tapausta arvioidaan juridisesti.⁴⁰⁴

Sosiaalisen konstruktionismin näkökulmasta voidaan sen sijaan todeta, että myös tunteita voidaan pitää ainakin jossain määrin kulttuurin tuottamina, kulttuurisesti konstruoituina. Esimerkiksi se, millainen väkivalta herättää meissä sääliä tai suuttumusta ja ketä kohtaan, on osin kulttuurisesti konstruoitua. Siten myös se, millainen rikosoikeusjärjestelmän käsiteltävänä oleva tapaus herättää meissä sääliä ja millainen suuttumusta, on myös sosiaalisen oppimisen tulos ja perustuu sosiaalisesti arvostuksenvaraisiin seikkoihin.⁴⁰⁵

³⁹⁹ HE 94/1993, Muutoksen tarve ja keskeisimmät muutokset, luku 1.9.1.4.

⁴⁰⁰ ks. Hahto 2004, s. 255.

⁴⁰¹ Hahto 2004, s. 265.

⁴⁰² Frände ym. 2006, s. 245.

⁴⁰³ HE 68/1966, s.2 ja Matikkala 2000, s. 59.

⁴⁰⁴ Ruuskanen 2005, s. 341 - 342.

⁴⁰⁵ Ruuskanen 2005, s. 342.

Määritelmä ”rikokseen liittyvät seikat” on joka tapauksessa varsin väljä ja antaa lain soveltajalle laajan tulkintavapauden.⁴⁰⁶ Oikeuskäytännöstä voidaan mainita esimerkkinä jokseenkin hämmästyttä herättävä Itä-Suomen hovioikeuden ratkaisu, jossa lieventävinä seikkoina on viitattu tekijän vaikuttimiin.

ISHO 1997/1120: Ratkaisussa hovioikeus pelkästään vastaajan valitettua pysytti käräjäoikeuden ratkaisun, jossa vastaajan toimia on arvioitu käräjäoikeuden hyväksymässä syytteessä seuraavasti: ”Teko on tapahtunut vastaajan asunnon olohuoneessa aamuyöllä vastaajan ja K:n nautittua yhdessä alkoholijuomia edeltäneestä iltapäivästä lähtien. Humalluttuaan vastaaja on alkanut vaatia K:lta selvitystä epäilytään tämän vieneen aiempien ryypiskelyiden yhteydessä vastaajalta alkoholijuomia mukanaan. K:n kieltäytyttyä vastaajan maksuvaatimuksista on tämä tästä kimpaannuttuaan hakenut keittiöstä 19 cm terällä varustetun leipäveitsen ja käynyt sohvalla istuneeseen K:hon käsiksi ja käännettyään hänet selälleen on vastaaja K:n vastustelematta survaissut veitsen tämän vatsaan. *Huomioon ottaen vastaajan vaikuttimet sekä muut rikokseen liittyvät em. seikat on tapon yritystä kokonaisuutena arvostellen pidettävä lieventävien asianhaarojen vallitessa tehtynä.*”

5.3 Kansalaistottelemattomuus

5.3.1. Perusteen taustaa

Luonnon ja ympäristöarvojen puolustaminen sekä niin sanotut kansalaistottelemattomuusliikkeet on laskettu mukaan yleishyödyllisistä ja epäitsekkäistä motiiveista tehtyihin rikoksiin. Suomessa aihe on noussut näkyvästi esille turkistarhoja ja koe-eläinasemia vastaan tehtyjen rikosten yhteydessä.⁴⁰⁷

Hallituksen esityksessä todetaankin, että kansalaistottelemattomuusliikkeisiin osallistuvat henkilöt saattavat kulttuuri- ja ympäristöarvoja puolustaessaan syyllistyä vahingontekoina tai eriasteisina virkamiehen vastustamisrikoksina arvosteltavaan menettelyyn. Sikäli kuin tavoitteiden hyväksyttävyyttä ei sinänsä kuitenkaan käy kiistäminen ja moitittavuus kohdistuu lähinnä vain valittuihin keinoihin, tulisi hyväksyttävät päämäärät ottaa huomioon rangaistusta lieventävinä seikkoina.⁴⁰⁸

Lappi-Seppälän mukaan tällaiset tapaukset olisi periaatteessa mahdollista arvioida myös suoraan pakkotilasäännöksen kautta, jolloin voidaan päätyä myös rangaistusvastuusta vapauttamiseen. Suomalaisessa oikeuskäytännössä ei kuitenkaan ole tähän ratkaisuun päädytty.⁴⁰⁹ Aiemmin ne oikeushyvät, joita pakkotilateoin sai suojella, olivat kuitenkin rajoitetut ja Koijärvi-tapahtumien aikaan voimassa ollutta rikoslain pakkotilaa koskevaa säännöstä tulkittiin oikeuskirjallisuudessa

⁴⁰⁶ Ruuskanen 2005, s. 341.

⁴⁰⁷ HE 44/2002, s. 181.

⁴⁰⁸ HE 44/2002, s. 188.

⁴⁰⁹ Lappi-Seppälä 1987, s. 395, ks. KKO 1983 2 159 Seuraavalla sivulla.

niin, että pakkotilateoin ei ollut sallittua suojata muita julkisia intressejä kuin varallisuusintressejä. Sittemmin rikoslain kokonaisuudistuksen yhteydessä tehty pakkotilasäännöksen uudelleen muotoilu mahdollistaa myös ympäristöintressien suojaamisen pakkotilateoin. Vaikka muutos on periaatteellisesti merkityksellinen, on sen käytännön merkitys melko vähäinen. Pakkotilasta on nimittäin kyse vain silloin, kun käsillä on oikeudellisesti suojattua etua uhkaava välitön ja pakottava vaara. Ympäristöä koskevissa konfliktitilanteissa vain harvoin on kyse sellaisista äkillisistä ja uhkaavista tilanteista, joita pakkotila välttämättä edellyttää.⁴¹⁰ Näin pakkotilainstituutio voikin soveltua vain hyvin poikkeuksellisesti luonnonsuojelullisista motiiveista tehtyihin rikoksiin ja tällaisten motiivien huomioon ottaminen tapahtuu luontevimmin rangaistusta mitattaessa.

Lain tasoista säännöstä kansalaistottelemattomuuden hyväksymisestä lieventäväksi motiiviksi ei kuitenkaan ole olemassa. Hallituksen esityksessä todetaankin, että esimerkiksi kansalaistottelemattomuuden tai eläinsuojelullisten motiivien nimeäminen lievennysperusteiksi voisi herättää kummastusta tilanteessa, jossa näiden motiivien ohjaamat rikokset ovat kuitenkin hyvin suunniteltuja ja johtavat mittaviin aineellisiin vahinkoihin tai uhkaavat toisten henkeä ja terveyttä.⁴¹¹

Tätä hallituksen esityksessä mainittua kantaa voidaan kuitenkin kritisoida siitä, että tällä hetkellä kansalaistottelemattomuus yms. vastaavat ilmiöt jäävät harvoin kertyvän ja vaikeasti ennalta arvioitavan oikeuskäytännön varaan. Tämä osaltaan puoltaisi sitä, että kyseisiä ilmiötä pitäisi käsitellä itse laissa.⁴¹²

5.3.2 Oikeuskäytäntöä

Kansalaistottelemattomuutta koskevasta oikeuskäytännöstä voidaan mainita ensinnäkin aikanaan suurta julkisuutta saanut ”Kojjärvi-juttu”.

KKO 1983 2 159: Ratkaisussa syytetyt olivat maansiirtotyömaalla tunkeutuneet kaivinkoneen toimintasäteen sisäpuolelle, jolloin koneen kuljettaja ei voinut konetta käyttää, koska hän muutoin olisi saattanut aiheuttaa tahallansa tai tuottamuksellaan koneen toimintasäteen sisäpuolella olleille henkilöille ruumiinvamman ja siten syyllistyä rikokseen. Vastaajat tuomittiin rangaistukseen pakottamisesta. *Niin sanottu kansalaistottelemattomuus ei ollut sellainen seikka, joka olisi poistanut teon rangaistavuuden.*

⁴¹⁰ Pirjatanniemi 2004, s. 211.

⁴¹¹ HE 44/2002 s. 181.

⁴¹² Rikosoikeuden yleisiä oppeja koskevasta rikoslakiprojektin ehdotuksesta (OLJ 5/2000) annettujen lausuntojen tiivistelmä, s. 63, Syyttäjähdistys.

Perusteluissaan KKO totesi, että Kojjärven rantatilusten soistumisen takia oli laadittu ojitussuunnitelma järven ympäristön viljelysmaiden kuivattamiseksi. Kun ojitussuunnitelma oli hyväksytty vesilain mukaisessa ojitustoimituksessa ja saanut lainvoiman, eivät syytetyt näin ollen ole toimineet rikoslain 3 luvun 10 §:ssä tarkoitettussa, rangaistavuuden poistavassa pakkotilassa.

Syytetyt ovat edelleen todenneet toiminnallaan pyrkineensä auttamaan oikeuden toteutumista niin, että ehdittäisiin tehdä asianomaiset suojeluratkaisut ennen kuin ojitussuunnitelma laitettaisiin täytäntöön. Koska he niin ollen ovat toimineet yhteiskunnalle arvokkaina pidettävien päämäärien hyväksi, heidän mielestään heidän tekonsa eivät olleet rangaistavia edes siinä tapauksessa, että ne täyttäsivät joitakin rikostunnusmerkistöjä.

Tähän KKO lausui seuraavasti: ”Asian luonnosta johtuu, että erilaisia käsityksiä saattaa vallita noiden säännösten ja niihin perustuvien ratkaisujen oikeudenmukaisuudesta ja tarkoituksenmukaisuudesta ja että säännökset osittain voivat olla vanhentuneita. Oikeusjärjestykseen sisältyviä säännöksiä muutetaan siten kuin perustuslaeissa säädetään. Yhteiskuntarauhan kannalta ei voida puolustaa sellaista sääntöä, että yksilö tai ryhmittymä säädettävän lain kannalta ehkä yleisestikin hyväksyttävän perusteen tai päämäärän mukaisesti ryhtyisi oikeusjärjestyksen syrjäyttämällä toimimaan ikään kuin tuo peruste tai päämäärä jo olisi lainsäädännössä hyväksytty. Syytettyjen esittämä peruste ei siten poista tekojen rangaistavuutta.”

Sosiaaliadekvaatit päämäärät eivät tilanteessa siis riittäneet vastuuvapausperusteiksi. Ainakaan päätöserusteluissaan ei KKO pitänyt tarpeellisena pohtia asiaa mittaamisen kannalta.⁴¹³ Tapauksen erityispiirteet huomioiden olisi ollut kohtuullista, että aktivistien motiivit olisi otettu huomioon edes rangaistusta mitattaessa.⁴¹⁴

Sen sijaan ulkomaisesta oikeuskäytännöstä voidaan mainita Norjan korkeimman oikeuden ratkaisu niin sanotussa Mardola-jutussa. Siinä oikeus lievensi rangaistusta luonnonsuojelutarkoituksessa tehdyssä omankädenoikeudessa huomioiden tekijän ”epäitsekkäät ja idealistiset motiivit, sen sympatian, jonka oikeus tuntee syytetyn luontoa puolustavaa toimintaa kohtaan, sekä hänen tällä toiminnalla saavuttamansa positiiviset vaikutukset (yleisen mielipiteen herääminen).⁴¹⁵

Hieman uudempana esimerkkinä kotimaisesta oikeuskäytännöstä voidaan mainita Vaasan hovioikeuden niin sanottuja kettutyttöjä koskeva julkaistu ratkaisu 16.12.1996 nro 1974 (R 96/208).

⁴¹³ Lappi-Seppälä 1987 s. 395.

⁴¹⁴ Pirjatanniemi 2004, s. 215.

⁴¹⁵ Lappi-Seppälä 1987, s. 395, ks. NRT 1972, s. 1126.

Siinä hovioikeus lausui auki tavallisista omaisuusrikoksista poikkeavat motiivit ja toisaalta oman edun tavoittelun puuttumisen.

Tapauksessa syytetyt olivat voimapihtejä ja sorkkarautoja käyttäen useissa turkistarhoissa avanneet kettujen häkkeitä. Hovioikeus totesi perusteluissaan, että *vastaajien teot poikkesivat sekä tavanomaisista vahingonteoista että tyypillisistä omaisuusrikoksista, koska tekoja ei ollut tehty vain vahingoittamistarkoituksessa eivätkä vastaajat olleet myöskään tavoitelleet teolla omaa etuaan*, vaan vastaajien tavoitteena oli ollut kohdistaa huomiota tarhaeläinten olojen parantamiseen. Teoilla oli toisaalta aiheutettu tavanomaista vahingontekoa selvästi suurempaa vahinkoa. Teoissa ei ollut kuitenkaan piirteitä sellaisesta rikoslain 6 luvun 2 §:n 1 kohdassa tarkoitetusta suunnitelmallisuudesta, että tekoja olisi tämän takia arvioitava ankarammin kuin muita vastaavan suuruusluokan vahingontekoja. Tekoja ei ollut myöskään näytetty tehdyn kyseisen pykälän 2 kohdassa tarkoitetun, vakavia rikoksia varten järjestäytyneen ryhmän jäsenenä. Rikoslain 6 luvun erityiset rangaistuksen koventamisperusteet eivät siten soveltuneet tapaukseen.

5.3.3 Perusteen ongelmat

Motiivien arvottamisen vaikeudet näyttäisivät tulevan parhaiten esille juuri kansalaistottelemattomuudesta ja muista vastaavista motiiveista tehtyjen tekojen arvioimisen yhteydessä. Matikkala toteaaakin varsin osuvasti, että se, mitä yhdet pitävät epäitsekäistä motiiveista yhteiseksi hyväksi tehtynä tekona, saattavat toiset pitää terrorismina ja organisoituna rikollisuutena.⁴¹⁶

Välillä kansalaistottelemattomuuteen syyllistyneille henkilöille on vaadittu julkisuudessa ankarampia rangaistuksia mm. ekoterrorismiin ja järjestäytyneeseen rikollisuuteen vetoamalla. Vaikka soveltamiskynnys onkin näissä tapauksissa olennaisesti korkeampi, sisältyy kansalaistottelemattomuutta koskevaan lieventämisperusteeseen kuitenkin runsaasti ongelmia.

Näihin tekoihin näyttäisi nimittäin liittyvän paljon seikkoja, jotka puhuvat rangaistuksen lieventämisen sijaan koventamisen puolesta. Voidaan arvioida, että kansalaistottelemattomuudesta tehtyihin tekoihin liittyy yleensä keskimääräistä rikosta suurempaa suunnitelmallisuutta ja toisaalta tällaisia tekoja voidaan ennakoida tehdyn pikemminkin vakaasti harkiten kuin hetken

⁴¹⁶ Rikosoikeuden yleisiä oppeja koskevasta rikoslakiprojektin ehdotuksesta (OLJ 5/2000) annettujen lausuntojen tiivistelmä, s. 63, Matikkala.

mielijohteesta. Myös rikoksen tekijän teosta ilmenevä yhteiskuntavastaisuus ja intensiteetin vahvuus lainrikkomiseen näyttäisivät puhuvan tekijän suuremmasta syyllisyydestä. Sama koskee myös usean henkilön yhteen liittymistä rikoksen tekemistä varten.

Kansalaistottelemattomuuden mainitseminen lieventävänä motiivina hallituksen esityksessä onkin saanut osakseen runsaasti kritiikkiä. Esimerkiksi rikoslakiprojektin esityksen johdosta annetuissa lausunnoissa valtakunnansyyttäjä on todennut, ettei hyväksy kansalaistottelemattomuutta kohtaan henkivää myönteistä suhtautumista. Sisäasiainministeriö puolestaan on arvioinut, että kansalaistottelemattomuutta koskeva kannanotto saattaa aiheuttaa tulkintaongelmia voima- ja pakkokeinojen käyttöön oikeutetuille viranomaisille.⁴¹⁷

Kansalaistottelemattomuudesta puhuttaessa mielissä lienee yleisesti ottaen suhteellisen lievät ja kokonaisuutena arvostellen vastaavaa rikosta keskimäärin alemmalle tasolle jäävät rikokset. Ongelmallisempia ovatkin ne hallituksen esityksessäkin mainitut tilanteet, joissa kyse on vakavammista rikoksista.

Toisaalta silloin kun tällaiseen tekoon liittyy lieventävien asianhaarojen lisäksi myös koventavia seikkoja, kuten vaikkapa suunnitelmallisuutta tai tunnusmerkistön mukaista rikosta keskimääräistä suurempaa vaaraa, tulee tällöin rangaistuksen mittaamisessa ottaa huomioon kaikki tapaukseen konkreettisesti vaikuttavat lieventävät ja koventavat seikat, perusteiden painoarvot luonnollisesti huomioiden. Joka tapauksessa on noudatettava mittaamisen pääsääntöä: rangaistus on mitattava asteikon puitteissa siten, että se on oikeudenmukaisessa suhteessa rikoksen vahingollisuuteen ja vaarallisuuteen, teon vaikuttamiin sekä rikoksesta ilmenevään muuhun tekijän syyllisyyteen. Siten pelkästään se seikka, että rikoksen katsotaan olevan lähtöisin jossain määrin ymmärrettävistä, jopa hyväksyttävistä motiiveista, ei vielä tarkoita sitä, että henkilö tuomittaisiin lievempään rangaistukseen. Kansalaistottelemattomuus ja luonnonsuojelulliset yms. motiivit ovatkin vain yksi mittaamiseen vaikuttava tekijä ja niiden painoarvo rangaistuksen mittaamisessa tulisi tehdä aina tapauskohtaisesti. Kuitenkin sikäli kuin kansalaistottelemattomuuden asema hyväksytään sosiaalidekvaattina päämääränä, tulee se ottaa huomioon rangaistuksen mittaamisessa.

⁴¹⁷ Rikosoikeuden yleisiä oppeja koskevasta rikoslakiprojektin ehdotuksesta (OLJ 5/2000) annettujen lausuntojen tiivistelmä, s. 63-64, valtakunnansyyttäjä ja sisäasiainministeriö.

5.4 Muita lieventäviä motiiveja

Sukulaisten auttaminen:

Yhtenä lieventävänä motiivina niin oikeuskirjallisuudessa kuin lainsäädännössäkin on mainittu sukulaisten auttaminen ja suojeleminen.⁴¹⁸ Suomessa nämä tilanteet tulisivat lähinnä arvioitaviksi suoraan lainsäädännössä olevan myötätuntoa koskevan lieventämisperusteen nojalla. Mahdollista olisi tietysti ajatella, että tällainen teko tehtäisiin toisinaan enemmän vaikkapa sen takia, että henkilö kokee sen velvollisuudekseen kuin RL 6:6:n 2 kohdan mukaisesta myötätunnosta. Kuitenkin myös myötätunnon yhteydessä jo mainittu itsekkään tai epärehellisen motiivin puuttuminen on toisinaan mainittu lieventävänä seikkana. Samoin se, että rikos on tehty vähemmän moitittavista motiiveista kuin yleensä.⁴¹⁹

Poliittiset vaikuttimet:

Samoin myös poliittisista vaikuttimista tehdyt rikokset on jossain määrin arvioitu hyveellisemmiksi motiiveiksi kuin monet muut motiivit. Näille rikoksille on tyypillistä, että tekijää ovat olleet ajamassa tekoon pyyteettömät motiivit. Se ei kuitenkaan ole lieventävä olosuhde, sillä yhtä hyvin voidaan sanoa, että sen tulisi olla koventava peruste, jos motiivina onkin ollut itsekkyyttä.⁴²⁰ Ei voidakaan olla varmoja siitä, ovatko tekijää motivoineet idealistiset seikat, vai onko kyse pikemminkin ollut vaikka seikkailunhalusta, mahdollisesti siitä itselle saatavasta hyödystä tai muista itsekkäistä motiiveista.⁴²¹ Joskus oikeuskäytännössä poliittisia motiiveja on pidettykin jopa enemmän moitittavana kuin lieventävänä asianhaarana.⁴²²

Syytetyn uskomus, että hän toimi moraalisesti oikeutetusti:

Yksi motiivi, joka on ainakin yhden USA:n osavaltion lainsäädännössä lieventämisperusteena kuolemanrangaistuksessa, on syytetyn uskomus, että hän toimi moraalisesti oikeutetusti. Tätä perustetta on myös kritisoitu⁴²³ ja voidaankin ajatella, että esim. terrorismirikoksissa syytetty voi itse hyvin ajatella, että on toiminut täysin moraalisesti oikein ja tällöin olisi varsin kyseenalaista, jos tällaiselle seikalle annettaisiin mitään painoarvoa rangaistuksen mittaamisessa. Peruste voidaan

⁴¹⁸ Hessick 2006, s. 22.

⁴¹⁹ North Dakota Supreme Court rules ja Hessick 2006, s. 22.

⁴²⁰ Andenaes 2004, s. 466 - 467.

⁴²¹ Bratholm 1980, s. 596 - 597.

⁴²² ks. Walker 1999, s. 56.

⁴²³ Hessick 2006, s. 22.

kuitenkin arvioida säädetyksi alun perin sellaisia tilanteita varten, joissa kyse on selvästi ollut inhimillisestä motiivista kuten armomurhan kaltaisissa tapauksissa.⁴²⁴

Tarve ja epätoivo:

Yhtenä lieventävä seikkana rangaistuksen mittaamisessa englantilaisissa suuntaviivoissa (guidelines) omaisuusrikosten osalta mainitaan tarve ja epätoivo.⁴²⁵ Myös suomalaisessa oikeuskirjallisuudessa on jo vanhastaan pidetty selvänä sitä, että lieventäväksi asianhaaraksi varkausrikoksissa on katsottava se seikka, että tekijä perheineen on ollut vaikeassa taloudellisessa ahdinkotilassa.⁴²⁶ Voidaan kuitenkin pitää selvänä, että lievennys tulee kyseeseen vain hyvin poikkeuksellisissa olosuhteissa.⁴²⁷

⁴²⁴ ks. Hessick 2006, s. 23.

⁴²⁵ Ashworth 2010, s. 168.

⁴²⁶ Honkasalo 1966, s. 169.

⁴²⁷ Ashworth 2010, s. 168.

6 Lopuksi

Vaikka erityisesti vanhemmassa oikeuskirjallisuudessa ei olekaan päästy yksimielisyyteen motiivin määritelmästä ja sen suhteesta muihin käsitteisiin, voidaan kuitenkin pitää selvänä, että motiiveilla on tärkeä merkitys rangaistuksen mittaamisessa, sillä ne kertovat paljon ennen kaikkea tekijän syyllisyydestä, mutta monesti lisäksi myös rikoksen vahingollisuudesta ja vaarallisuudesta. Ei siten voitaisikaan pitää perusteltuna, että vaikeus motiivin tyhjentävään määrittelyyn estäisi sen huomioimisen rangaistuksen mittaamisessa.

Erityisesti viharikoslakien säätäminen ja huima yleistyminen parin viime vuosikymmenen aikana on lisännyt motiivien merkitystä rangaistuksen mittaamisessa. Motiivien huomioon ottamista rangaistuksen mittaamisessa on myös kritisoitu. Tämä tosin näyttäisi ainakin osittain johtuvan siitä, että käytännössä motiivit samaistuvat paljon viharikoksiin ja muut motiivit jäävät vähemmälle huomiolle. Toisaalta, vaikka rasistista koventamisperustetta ei vielä 2000-luvun alussa tehdyssä uudistuksessa pidetty yksimielisesti tarpeellisena Suomen oloihin, on rasistista motiiveja koskeva koventamisperuste nykyään selvästi motiiveja koskevista koventamis- ja lieventämisperusteista merkittävin myös Suomessa. Säännöksen ongelmat näyttäisivät liittyvän lähinnä pykälän soveltamiseen.

Vaikka rikoksen tekemistä palkkiota vastaan voidaankin pitää yleisesti ottaen varsin moitittavana motiivina ja siten rangaistuksen kovennukseen oikeuttavana, on tässä tutkimuksessa kuitenkin katsottu, että palkkiota koskeva koventamisperuste tulisi poistaa lähinnä sen vähämerkityksellisyyden ja muiden koventamisperusteiden kanssa olevien päällekkäisyyksiensä johdosta ja tällaiset tilanteet tulisi arvioida motiiveja koskevan yleissäännöksen nojalla.

Vaikka hallituksen esityksessä todetaankin, että laissa mainittujen motiiveja koskevien koventamisperusteiden lisäksi olisi löydettävissä muitakin motiiveja, ei tässä tutkimuksessa kuitenkaan havaittu, että palkkion ja viharikoksen lisäksi olisi löydettävissä sellaista motiivia, jota olisi perusteltua edes harkita koventamisperusteeksi. Rangaistuksen mittaamista koskeva yleissäännös mahdollistaa motiivin huomioon ottamisen rangaistuksen mittaamisessa koventavana seikkana silloin, kun se on tarpeellista. Silloin, kun muita motiiveja kuin mainittuja kahta koventamisperustetta pidetään rangaistuksen mittaamisessa koventavana seikkana, tulisi tämä luonnollisesti perustella tuomiossa. Tutkimuksen perusteella voidaan havaita, että oikeuskirjallisuuden usein koventaviksi motiiveiksi listaamat kosto ja mustasukkaisuus eivät täytä

yleisiltä koventamisperusteilta vaadittavia edellytyksiä sillä, vaikka joissakin tilanteissa kyseisistä motiiveista tehtyjä rikoksia voidaan pitää keskimääräistä moitittavimpina, on toisissa tilanteissa kyse jo lähellä lieventämisperustetta olevista tilanteista. Sitä vastoin esimerkiksi terrorististen ja sadististen motiivien pitäminen koventamisperusteina on selvästi perustellumpaa.

Lieventävät motiivit näyttäisivät samaistuvan pitkälle myötätunnosta tehtyihin rikoksiin, joiden asemaa lieventämisperusteena voidaan pitää kiistattomana. Mielenkiintoisena voidaan pitää tulevaisuudessa lainkäyttäjän suhtautumista myötätunnosta tehtyjen rikosten ääritapaukseen - armomurhaan. Todennäköisesti tuomioistuimet tulevat päätyämään, samoin kuin Ruotsissa, selvästi surman alarajaa lievempään rangaistukseen.

Myöskään kansalaistottelemattomuuden ja muiden vastaavien motiivien merkitystä ei niiden ristiriitaisuudesta huolimatta voida väheksyä ennen kaikkea siksi, koska niiden asema lieventävänä motiivina on todettu nykyisin jo lain esitöissäkkin. Kun nykyisin keskustelu motiiveista on keskittynyt lähinnä viharikoksiin, voidaan ennakoida, että tulevaisuudessa sellaisten motiivien kuten esimerkiksi kansalaistottelemattomuuden ja luonnonsuojelullisten motiivien merkitys tulee selvästi kasvamaan, jolloin saattaisi olla perusteltua harkita myös tällaisten motiivien lisäämistä yleiseksi lieventämisperusteeksi.